

VIATA ROMANEASCA

REVISTĂ A SOCIETĂȚII SCRITORILOR DIN ROMÂNIA

CEZAR PETRESCU: Măinile care-și aduc aminte,
I — RADU BOUREANU: Marea Umbră — CAMIL
PETRESCU: N. Bălcescu — EUGEN JEBELEANU:
Versuri din Petofi Sandor (1848) — PETRE IOSIF:
Cifrul — VLAICU BĂRNA: Tulnice 'n munți —
ZAHARIA STANCU: Bălciul

★

A. GRECU: Nicolae Bălcescu — PERPESSICIUS:
Câteva instantanee din cronica literară a anului
1848 — GH. I. GEORGESCU-LEZĂU: Spiritul re-
voluționar dinaintea de 1848 în Țara Românească
și Moldova, I

★

AL. PHILIPPIDÉ: Gorki și Realismul Socialist
ORIENTĂR

G. GAC: Bazele teoretice ale « Manifestului Comu-
nist » — N. MORARU: Sensul principiului: Spirit
de partid în literatură

TEORIE ȘI CRITICĂ

G. C. NICOLESCU: Vasile Alecsandri și ideile
dela 1848 — BARBU CĂMPINA: Critica lui « 48 »

DOCUMENTE

BARBU LĂZĂREANU: Scrisori din Revoluția dela
1848 — NESTOR CAMARIANO: Ceva despre ziarul
sprijinitorilor greci ai Revoluției dela 1848 în Țara
Românească

CRONICI

PETRU DUMITRIU: « Interogatoriul », de Alexan-
dru Jar — D. ISĂCEANU: « Sângele popoarelor »,
de Radu Boureanu — FLORIAN NICOLAU: « Toți
fiii mei », de Arthur Miller

★

EDITURA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ

VIATA ROMÂNEASCĂ

REVISTĂ A SOCIETĂȚII SCRITORILOR DIN ROMÂNIA

COMITETUL DE DIRECȚIE:

Ion Călugăru — Miron Constantinescu — Gáal Gábor
Corin Grosu — N. Moraru — Perpessicius — Camil Petrescu
L. Răutu — Al. Rosetti — Zaharia Stancu — Cicerone
neodorescu

REDACTOR - ȘEF : *Cicerone Theodorescu*

SECRETAR DE REDACȚIE: *Corin Grosu*

REDACȚIA ȘI ADMINISTRAȚIA:

EDITURA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ

BD. ANA IPĂTESCU Nr. 39 — TEL.: 2.40.70

BUCUREȘTI

MĂINILE CARE-ȘI ADUC AMINTE¹⁾

Cum se întuneca a ploaie, Stroe Vardaru întoarse ochii din mers spre dumbrăvile Cotrocenilor.

Intr'acolo, peste vârfuri de plopi și de sălcii, se bolovăneau nori negri, vârtoși, de cremene, ziduid zăvorât zarea cu spăimoase metereze zimțate. Amnarele cerului scăpărau cele dintâi fulgere în crestele lor înalte. Huruiau surd dintr'acolo, în lănceda zăpușală de Cireșar, cele dintâi tunete ale furtunilor din acea vară.

O clipă au stătut toate pe loc.

S'au pregătit toate s'aștepte, într'o încordată mocnire, ținându-și răsuflul, adunându-și puterile.

Apoi, deodată, încă departe, la morile și zăvoaiele dela schitul Elefterie; deodată săgetă un trăznet năpraznic, despicând bolțile norilor cu străvuiet prelung de peșteri surpate. Și deodată, din acele umede peșteri răbufni o vântoasă rece năpustindu-se asupra târgului încins de arșița amiezii, dospit în miasme, răscopt de pârjolul secetei care bântuia de trei săptămâni.

Stroe Vardaru zori pașii sprinteni, mlădii, tinerești.

Nu fiindcă îl alunga cumva grija, să nu-l ajungă ploaia din urmă și să nu-i scalde learcă vestmintele.

Așa cum era el îmbrăcat, nicio pagubă.

Plecase ce-i drept, desdedimineață, din casa părintească și numai de ochii bătrânilor, în straie de stofă aleasă și de croiu subțire, după portul Parisului, de unde semnele vremii l-au adus pe nevestite dela învățătură. Le lepădase însă în cămăruia dosnică a unui prietin, ca să îmbrace altele, soioase și ponosite, după chipul și asemănarea celui alt port, de baștină, al Crailor de Curtea Veche și al calfelor din Tabaci, mai potrivite pentru îndatorința legămintelor sale de taină.

Iar tocmai aceste legăminte și îndatorințe îl zoreau acum. Implinise cu spor o parte din ele, prin măhălălile mărginașe dela Filaret și Vitan. Il aș-

¹⁾ Fragment din romanul: *Lepădarea Giubelelor*

teptau altele, mai gingașe și mai de primejdie, la meșterii și neguțătorii Târ-gului din lăuntru.

Trecu deci Dâmbovița de sârg, pe podișca îngustă și jucăușă de bârne.

Vântoasa vânzolea sălciile pletoase, sburlea în crețuri mărunte unda sub-țiată a apei, smulgea șindriile hâitelor maghernițe și le răsucea în văzduh deavalma cu vârtejurile de pulbere și de paie, de nisip, de tăciuni, cenușă, gunoaie. Rațele depe gărlă băteau ferice din aripi, la vestirile că se apropie potop. Il mârâi un zăvod fumuriu, de stână, legat cu funie la o codârlă de chervan.

Cărăușul își dejuga boii la adăpost, sub umbrarul sălciilor, cu mișcări domoale, cumpănit, fără grabă. Vorbea cu plăvanii sfătos, ca în bătătura lor de-acasă, din sat; cum nici nu arăta într'altfel a fi toată latura aceasta a malului, unde se bălăceau turme de mascuri în smârcuri sleite, unde pășteau vaci cu viței și talangă, unde se înșiruiau cârduri albe de găște străjuite de-un curcan mai burzului și hapsân, decât căpitanul Costache Chihaiia, chiorul, marele tartor al dorobăntimii dela Agie.

Dar când Stroe Vardaru a isprăvit de urcat dâmbul lutos, în vârf, către Podul Mogoșoaiei, hanul Zlătarilor și Lipsani, priveliștea se schimbă cu desăvârșire.

Pătrunse deadreptul în toiul glotimii, cu împestrîțata-i corcire de chi-puri și porturi și tagme. Și îndată îl hăpăi, să-l înghită, vavilonica larmă a răscrucilor de lumi și soroace, din capitala Valahiei, în acel mijloc de veac șoldiu, anume luna lui Iunie, ziua de 3, leat 1848.

Se îmbulzeau amarnic, croindu-și loc din coate, droaie de condicari și mărchidani și cavafi și țârcovnici, conțopiști în gherocuri nemțești și chiris-tigii cu mintene găitănate, baș-babalăci vechi în vechile lor spălăcite giu-bele țarigrădene și fanți furlandisindu-se spilcuiți foarte în redingotele lor prăzului; treceau prelingându-se smerit pe lângă ziduri prea cuvioși monahi cu barba de-un cot și călcau semeț iuncări cu prea sclipitoare fireturi la epoleți, boccegii, salahori, rășnițari și jupânese cu rochiile înfoiate și cu bufuri la mâneci; veneau lipăind olteni cu săltate cobilițe pe umeri și se depărtau ar-năuți cu fustanelă pipăindu-și nelipsitele junghiere și pistoale la brâu, printre liota de simigii și alunari, vătafi de curte, chivuțe cu bidinele și geambași dela Obor; se ciorovăiau aprig precupețe în malotea albastră și se încruntau chiorăș dorobanții dela Agie la căldărarii pletoși cu tingirile de aramă spoite în cărcă; din gura bolților, bragalii și salepgii în cămăși de borangic și cu șalvari largi spânzurând creți pe vine, își strigau pe isonul de datină marfa la care jinduiau câțiva băiețoi de prăvălie desculți și tunși chilug, vreme ce din cănițele de alamă se linciuveau două slujnicuțe înfipite, alintându-se des-mierdat și chicotindu-se la ochiadele soldaților în uniformă cea nouă, cu chi-văre înalte cât donița; ici, trăgea din ciubucul de-un stângen un matuf spâ-

natec, cu anteriu și ișlic în patru colțuri; dincolo o demoazelă cu nuri și cu picățele, cu benghiuri și cu baierile capelinei de catifea înodate sub gușulița bărbiei, se pițigăia ascuțit să se descotorosească din ghiarele unei hârci ghicitoare în ghioc, cu plisc de cucuvea; mai la vale se hârjoneau un cârd de pici mucoși și cu buricul gol, care lăsaseră arșicele ca să se hlizească de băjbâiala calicului orb dela poarta lui Ioniță Dorogan, prescurarul și colivarul pomenilor de parastase, până ce i-a băgat în răcori un palicar cu falnice mușteți de smoală, și flinta la umăr; în urma lor s'a ivit altă demoazelă sulemenită și altă ghicitoare în ghioc, tânără aceasta și de-o sălbatecă arămie frumusețe, cu trei rânduri de salbe la gât și cercei cât belciugele în urechi, și, după dânsa, alți conțiștiți, alți gabroveni, alte giubele și fermenete, alți țarcovnici și boccegi și popii și slujnicari și iuncări și lingurari flenduroși; toți și toate, toate și toți, venind, ducându-se, întorcându-se, ghiontindu-se și călcându-se, ocărându-se și hiritisându-se, în cea mai varvară harababură de graiuri și de seminții și în cea mai fantastică întrebăltare de fesuri, tichii și pălării tari, de șepci și calpace, tulpane, cauce, chipie cu pampoane și pene, iarmurci cu blană de vulpe roșcată și late căciuli de panduri. Iar ca vâlmășala să fie și mai deplină, în cumplita această viermuire a glotimii, întărâtată de amenințarea ploii, năucită de vântoasă, chiorătă de praf, bonzăită de muște, ațâțată la ceasul prânzului de mirosul mititeilor sfârâți și de perpeleala scumbiilor la grătar, de boarea azimei calde și de duhneala tuicii din pivnițele cu obloanele vraște, — ca toate să fie depline, mai năvăleau buzna și telegarii butcilor, mai clempăneau poticnit și mârtoagele căruțelor, care se încrușeau într'acelaș nemaipomenit amestec de foarte nou și de foarte vechiu, de apus și de răsărit, de rădvane și săcăli, carete și hărăbăli, briști, berline și cotiuge, lăcuite cupeuri de Viena și teleguțe desghiocate din scoabe. Surugii plesneau avan din biciuște; roțile duruiau împroșcând alte vârtejuri de colb și gunoaie; dulăii rânjiți svăcneau din cotloane lătrând și schelălăind; mulțimea spârcuită de roți și hulube se lipea de pereți subțiindu-și burta; — și atunci, toate glăsurile și ocările risipite în cărcote răzlețe, se adunau într'o singură însutită și mai înfricoșată urgie de blesteme și de răcnete și sudălmi și afurisenii.

Numai Stroe Vardaru se strecura în tăcere, auzind fără s'asculte, văzând fără să privească, grăbind fără să 'mpingă din coate, cu o subțire dungă între sprincene, crestată de spinoasele-i răspunderi.

Prin șiacul aspru, își apăsa mereu cu podul palmei, vraful hârtiilor păturate în buzunarul dela piept.

Erau șapte încredințări la număr, pentru arme și bani, către șapte părtași pe care nu-i văzuse încă la față. N'aveau înscrise nici numele, nici adresa, întru mai bună pază de iscoadele Agiei. Urma să-i afle pe fiecare, la rând, după răbojul întipărit în cuget. Și tot în cuget, își chibzuia drumurile cele mai scurte și repezi, dela unul la altul, pe ulițele iznafurilor din Covaci și Șelari, Blănari și Lipscani, până la Bărăție.

Adâncit în asemenea grijului chibzuieli, coborîse ochii în pământ dela zarva și vârcolirea dimprejur, când se pomeni îmbrâncit cât colo de-un trecător mai grăbit decât el.

— Boule!... izbucni mânios, tot cel care-l izbise nătâng. Boule!... *Salaud!*... Cască ochii!...

Vreme și poftă de zurbă n'avea. Nici nu era locul. Bou nu se știa. Incât, cuminte ar fi fost să treacă înainte și să-și caute în pace de drum.

Dar glasul îi sunase grozav de cunoscut.

Pentru care nevinovată pricină, Stroe Vardaru căscă într'adevăr ochii, tresărind din îngânduratele-i îndatorințe fără zăbavă.

Căscă ochii — și îndată s'a tras un pas înapoi.

La orice și la oricine, numai la o astfel de întâlnire nu se aștepta el!... Coco Conduraky, cel mai limbut și mai fanfaron, cel mai pisălog camarad al lor dela Paris, plecat de-acolo acum un an, cu studiile părăsite în baltă, pentru a descurca la București ițele unei moșteniri, pare-se pe cât de încâlcită, pe atât de bănoasă. Coco Conduraky, pacostea lor! Fanfaronaky! Al doilea Brummell și cel din urmă Porfirogenit! Spârchiurogenitul! Brumelică!, — după nenumăratele-i porecle, pe care le agonisise singur, cu o vrednică și hâtră osârdie, fără a mai aștepta ploconul moștenirilor.

June de altminteri nu lipsit de oarecare sclipiri. Poate chiar june sortit unui altfel de viitor, decât acel de vistiernic al năstrușnicelor porecle, cum îi prooriceseră cândva dascălii dela Sfântu-Sava, pe când învățau în aceeași bancă; dacă tot smalțul istețimii pospăite și gureșe, nu s'ar fi dogit încă de-a-tunci pe dinlăuntru de patima celor mai nălucite și înfumurate închipuieli de sine.

Era băiat chipeș; dar nici pe sfert de cum se vedea el. Era uneori de duh; dar nici pe jumătate de cum se căznea să fie. Era nepotul unui cafegi-bașa cules de Nicolae Vodă Mavrocordat veacul trecut din cine știe ce iar gie a Fanarului, pripășit de el în Valahia, oploșit pe lângă veliții divanului domnesc, înțolit din mănoase ocupuri, înădit la grase husmeturi, și în cele din urmă căftănit pentru scârbavnice slujnicării de casă; dar Coco, Cotkodaky, Cot-codel, ajuns la a treia generație dela împământenirea în protipendada prea păduratecei și prea ruralei Valahii, nu contenea a dovedi cui vrea și cui nu vrea să-l asculte, că se trage direct din Porfirogeniții Bizanțului. Alt arbore genealogic! Altă marfă. Alt blazon.

Iată ce ipochimen de amic, își găsise ceasul cel rău să-i scoată în cale! Cum de n'a apucat pe cealaltă uliță?

Stroe Vardaru dădu să cărmească măcar acum pe ulița cu pricina, îndesându-și pălăria pe dunga dintre sprincene mai oțărît încrunțată.

Urmașul Porfirogeniților îi retează însă drumul.

Ridicând brațele către cerul cutreerat de vântoase și bățâind în pumnul înmănușat schiptrul bastonului cu măciulia de aur, se crăcănase cuprins de năzdrăvane spasaturi, într'o nemărginită și cumplit de bucuroasă uimire.

— Stroe!... Vardarule!... Ce-mi văd ochii?... *Mon vieux, Vardá!*... Tu, aci?...

— Mnda... Eu, aci.

— Dar cum?... Dar de când?... De unde?... Dece?... *Quoi?*... Nici bun găsit, nu catadicsești să-mi spui?

— Bine te-am găsit, Coco.

— Nu așa, *joli mufle!* Nu așa... Mai întâi, să te pup!...

Stroe Vardaru nu mai avu timp să întrebe la rândul său: cum? unde? când? dece? Căci fără să ia aminte la întâmpinarea-i ghețoasă, Coco Conduraky trecuse energic la fapte. Il înșfăcase pe după gât cu mâna în care ținea schiptrul și scuturându-l într'o fierbinte îmbrățișare, îi și așternuse pe obraz sigiliul mustecioarelor pomădate.

L-a strâns, l-a pupat, i-a dat drumul.

După care, cu o însuflețire crescândă și nici decum împărtășită de *son vieux Vardá*, a dat drumul și la râșnița feluritelor sale gălăgioase și mult pisăloage minunări.

— *Ah! elle est bonne*, ca surpriză!... Nici prin vis să-mi închipui!... Nu mai departe de săptămânile trecute, mă gândeam și te invidiam... Ce-i pasă amicului Vardá?... Paris!... Sena... *Et ron, et ron, petit patapon!*... Când colo!... Tu ești, *sacré Stroe!*?... Tu, în carne și oase?

— S'ar zice că tot eu!.., îl încredință Vardaru cu un zâmbet în silă, neavând încotro.

— Chiar că s'ar zice!.. Dacă nu te-ași fi strâns la pieptul meu, să te simt în carne și oase, încă tot m'aș mai îndoi ca de-o arătare... Ce înseamnă halul acesta?... Ce se întâmplă cu tine?...

— Nimic.

— Atunci, ce s'a întâmplat cu tine?

— Nimic.

— Parol?

— Românește vorbesc: nu se întâmplă și nu s'a întâmplat nimic.

— *Mais sapristi!*... Atunci ce rost au șiacurile ăstea grosiere pe tine?

— A ieșit vreun pitac domnesc, cu propeliști pentru portul straslor de șiac? Oprește cumva Regulamentul Organic?... Văd că e plină ulița.

— Voie dela Vodă Bibescu și dela Regulament, ai, *grand nigaud*, să tot umbli și în costumul lui Ali-Baba!

— Cu atât mai bine. Răsuflu! Mă băgaseși la grijă... Pentru astăzi am ales costum de șiac; mâine am să îmbrac costumul lui Ali-Baba; poimăine al lui Han-Tătar.

— Da, voie ai avea... Dar tot nu înțeleg dece umbli deocamdată așa, în luna lui Iunie și ziua în amiaza mare? A trecut demult Carnavalul și sezonul balur'lor mascate... *Va donc!*... Explică-mi tot, *cher ami!*

— N'am nimic de explicat.

— Răstit îmi mai vorbești, Stroe dragă!

— Ceva mai puțin răstit decât tine, acum câteva clipe, când m'ai lovit piept în piept.

— Dar, *mon cher ami*, nu la tine mă răstisem!... Din pricina expresiilor cam prea-prea, te-ai supărat și ești ghimpos ca un ariciu?... Pardon! Imi cer de-o mie de ori iertare... *Que diable!*... Cum să-mi imaginez că tu erai individul, care?...

— Nu-ți mai cere niciun pardon, Cocolaky!... încercă să-i taie glasul Stroe Vardaru. N'am ce ierta! Nu m'ai supărat cu nimic. Sunt grăbit și atâta tot! La revedere.

— *Quoi?*...

— La revedere, Coco!

— *Ça, c'est fort!*... Ce e aia, la revedere?... Eu adică, nu eram grăbit? Eram teribil de grăbit, și iată! nu mai sunt!

— Observ!... oftă Stroe Vardaru.

— Când întâlnești un prieten pe care nu l-ai văzut de-un an, mai încape grabă?...

— Incape uneori!... După ce fel de grabă și ce fel de prietin e vorba.

— Tocmai!... Când prietenul acesta e unul ca tine, și când mai vine încă și dela Paris, din Paradisul pierdut, sunt eu omul să mă mulțumesc cu un la revedere?... Te înșeli amar!... Cu mine nu merge așa!... Nu scapi cu una, cu două!...

Vardaru suspină a doua oară.

— Știu!

— Ah! Ah!... Oftezi?... *Nom d'un chien!* Dacă nu ți s'a întâmplat nimic, de ce suspini și de ce oftezi?... Nu-mi spune mie!... Ceva tot îmi ascunzi!... Ceva rău. . .

— Dar înțelege-mă odată! Nu mi s'a 'ntâmplat nimic!... Nici bun, nici rău... Păstrează-ți nălucirile pentru tine!

— Așa?... Năluciri, care va să zică?... Vom vedea!

— Ce să mai vezi?

— Lasă-mă o clipă să-mi pun la probă prima impresie! Pe urmă, îți voi spune eu ce și cum, dacă tu nu vrei să-mi mărturisești... Ochii mei arar mă înșeală... Așteaptă un pic!

Pentru a pune la probă întâia impresie, Coco Conduraky se depărta de-a'ndaratelea, atât cât îngăduia înghesuiala ghiontită a uliței. Cu mâinile înfipite în șoldurile jachetului strâns pe talie și cu bastonul amenințând precis, ochii trecătorilor, îl cercetă astfel din tălpi până 'n creștet, în întregime, dela distanță.

Îl cercetă și răsfrânse buza de jos într'o schimă de supremă compătimire, aidoma cu faimosul Milord Arsouille, pe câmpul de alergări dela Chantilly, când lua la măsurat și la descântat un jockey nenorocos, care a pierdut cursa și premiul cel mare.

Stroe Vardaru îi cunoștea prea bine marafeturile teatrale, cum îi cunoștea și deșarta ahtiere pentru gloria de dandy valah, un Milord Arsouille mai mititel. El n'avea așa dar, de ce să se mire și ce să contemple cu jale. Ultimul Porfirogenit, Spârciurogenitul lor dela Paris, rămăsese același. Lustruit și periat, pomădat și încorsetat, înmănușat și înțilindrat — fanatic proscris în exil la răscrucile lumilor, păstra cu aceiași evlavie, toate canoanele și tot dichisul idolilor săi dela Tortoni, pe unde dăduse târcoale mai ades decât la Sorbona, măcar că nu-l băga nimeni în seamă.

Pricepând că n'are să scape lesne de dânsul, îl copleși o lașă desnădejde.

La Paris era ușoară treabă. Se înțelegeau toți dintr'o singură ochire, să-l pună pe goană cu tot soiul de născoceli poznașe și crude zeflemele, până ce-l apelpiseau. Acolo era numai un pisălog fără importanță și fără primejdie. Gazda poreclelor și a farselor. Aci, împrejurările cereau altfel de răbdare și un mai cruțător tact. Nu se arăta prudent să zădărescă fără noimă, cine știe ce bănuielnică vrăjmășie a unei odrasle din tagma sus pusă, cu legături de saloane și rubedenii printre atotputernicii zilei, marele vornic Vilara sau aga Iancu Manu... Dimpotrivă! Pentru izbânda legămintelor încărcate de răspunderi, dator era să-și calce pe inimă, răbdându-i cu abnegație toate naca-falele și farafastăcurile. Dela un asemenea flecar, cu agerime descusut, multe și mărunte se puteau afla. Un asemenea vanitos, cu dibăcie folosit, multe și mari servicii le-ar putea mijloci, fără să aibă habar în fumurile măririlor unde plutește. N'aduce anul, ce-aduce ceasul. Hărțiile dela piept, mai puteau zăbovi deci și ele un ceas. Răbdare și tact! — oftă din nou Stroe Vardaru, biruindu-și năduful.

Brazda dintre sprâncene se șanțuise acum atât de adânc, încât amicul său Coco, Cotcodel, chiar că s'ar fi aflat îndrituit a crede că s'au abătut asupra-i toate urgiile biblice, mai nemilostiv ca asupra lui Iov.

Celălalt însă, nici pomeneală să dea semne că s'a dumirit.

Prinsese rădăcină? Pregătea o elegie? Clocea sub burlanul țilindrului o jalnică orațiune, să-i aline halul ruinei în care a ajuns?... Poate că îndeiaieva, toate erau departe de a dura așa de lung, prelung, strălung. Poate că numai câteva clipe trecuseră. Dar lui Stroe Vardaru îi păreau că durează de-o veșnicie, fiindcă îl frigea pământul sub tălpi. Noroc de-un trimis al Providenței, coborât din spre părțile Zalhanalei să pună capăt caznelor.

Trimisul Providenței, mustăcios și spătos, cu ilic șnuruit și coșcogea cismoaiele dintr'o vacă, venea fluierând, cu pași lați și cu o basma înnodată pe ceafă. Venea agale, din dreapta; când nitam-nisam, s'a iscat o cotiugă mult mai zorită din stânga, țâșnind de pe o uliță îngustă, cu gloabele împunse de strechea zăpușelii și a vântoaselor. Iar numai așa, fără voie și fără anume gând bun sau rău; numai la fireasca poruncă a instinctului de conservare, omul dela Zalhana își îndeplini izbăvitoarea sa misiune. Răsucindu-se scurt pe călcăie să se ferească pe sine de proțâpeala oiștei, izbuti, har Domnului! să-l smulgă și pe Coco Conduraky din elegiaca-i meditațiune și contempla-

ține pe ruinele nefericelui *son vieux Vardá*; opintindu-i la lingurică un cot bine simțit și hârtoindu-l din loc.

Coco Conduraky icni.

Burlanul pălăriei își strămută echilibrul descumpănit de pe o sprânceană, pe cealaltă, folosind prilejul pentru a țopăi un început sglobiu de cancan, ca într'un iureș de chef și veselie la bal Mabelle.

— Boule !... răcni străpuns de durere și stacojiu de indignare ciracul ilustrațiilor măiești dela Tortoni, potrivindu-și înaintea de toate țilindrul la loc, pe sprânceana anume prescrisă de catehismul adevăratului *lion* parizian. Boule !... — continuă, uitând însă subit jargonul luminoaselor bulevarde și dând-o pe vadul plebei al stropșelilor din patria sa scufundată încă în beznele preistoriei. Boule !... Unde te pomenești și unde caști ochii, boule ?...

Tăietorul de boi dela Zalhana, aflându-se în largul său cu toată strămtăoarea uliței, se uită de sus la el, peste umăr, și în cunoștință de cauză, răspunse apăsător :

- Bou e cine rage !
- Ce-ai zis, măgarule ?...
- Măgar, cine sbiară !
- Știi tu cu cine vorbești, vită încălțată ?...
- Ian 'n vezi, să nu tă dascălțe neica !
- Bestie !...

Aci cunoștințele, mănuitarului de cuțite s'au oprit. Neștiind cam ce-ar putea să fie aia o bestie; nu știa nici dacă bestiile rag, sbiară, behăiesc ori nu, pot fi descălțate au ba. Ca atare, se mărgini să-l privească țintă în ochi, lepădă un scuipat lat printre dinți alături de botinele pariziene de lac cu care era încălțat Coco Cotcodel, strânse scârbit din umeri semn că nu-și spurcă el nici degetul cel mic ca să mai înlătore a doua oară un spârciu din cale; apoi întoarse spatele și dusu-s'a dus, hai-hai, agale, cu pași rari și legănați.

Cât despre ultimul Porfirogenit, n'a mai crâcnit nici pis.

Iși înghiți cu noduri tot pomelnicul celorlalte dobitoace domestice și sălbatică, pe care le-ar mai fi avut de înșirat. Căci trimisul Providenței din fundurile Zalhanalei era un zăplan înalt cât muntele, mai purtând cu dânsul și sculele breslei: două cuțite mărețe în tecile dela brăcinari.

Brazda bătrâncios posomorită dintre sprâncenile lui Stroe Vardaru, s'a șters într'o nebunatică izbucnire de răs tineresc. Episodul și mutra lui Cotcodel, răzbunau cu prisosință toate supliciile abnegațiilor trecute, prezente și viitoare.

— Ai văzut, *mon cher* ?... , pufni Coco Conduraky, apucându-l de braț, când își căpătă graiul. *C'est inoui* ! In această oribilă și barbară țară sunt osândit eu să trăiesc de-un an... *Le goujat* ! Canalia uliței !... Mitocani care nu-și mai cunosc lungul nasului ! Asasin de drumul mare !...

— De ce mi le spui mie, și nu le-ai spus celui în drept, cât era de față ?

—Să-mi pun mintea? N'ai văzut ce cuțite monstroase avea pregătite la brâu?

—Cred că nu ție îți erau pregătite, Coco!... urmă a se înveseli Stroe Vardaru, de neputincioasa și comica lui spumegare. Părea mai mult asasin de boi și viței, nu de drumul mare și de lei-paralei parizieni. Ca dovadă că ești viu și nevătămat, Cotcodel!...

—Îți vine a râde și a te veseli, dar nu-ți dai seamă!... *Ce bougre-là*, animalul, nu-i singurul!... Au început toți să ridice râțul! Altădată ar fi cutezat? Când trecea papă în butcă, la moșiile noastre, toată turma nevolnicilor se așternea la pământ, în genunchi, cu fruntea în pulbere... Acum, *tu as vu* unde-am ajuns? Te înfruntă! *Mais tonnerre de bon sang!*... Încă două luni și am scăpat din troaca aceasta...

—Pleci îndărăt, va să zică?

—Ba bine că nu!

—Și te pui la zi cu examenele?... Ei bravo, Coco!... Era și timpul...

—Examinele, ca examinele!... *La barbe!*... De dorul lor tânjesc?... Iau drumul Parisului de astă dată pe zece ani, pe douăzeci, pe toată viața! Fiindcă orice-ai spune, acolo și numai acolo se poate trăi ceea ce se chiamă viață... *Ah! cher ami, tu te souviens?*... Bulevardele... echipajele... toaletele... teatrele... Roger de Beauvoir... Nestor Roqueplan... Adică, nu! ce-ți înșir cu ție?... Tu erai din ăia care se țineau de coada lui Edgar Quinet, Michelet, Lamartine, toată banda... Cei cu adunări, moțiuni, petiționări și toate alte ălea! Te pomenești că luându-te cu ele, te-au dus acolo și pe baricade?

—Te pomenești!...

Stroe Vardaru zâmbi cu fața iluminată amintirilor sale încă atât de proaspete și vii; fiindcă într'adevăr în luna lui Faur se aflase și el pe baricadele Parisului, cot la cot cu alți prieteni dela Sorbona, francezi și polonezi, valahi și moldoveni. Coco Conduraky îl privi bănuitor, pe sub strașina țilindrului înclinat pe sprinceana reglementară:

—Cum ai zis?...

—Te pomenești!..., repetă Stroe.

—*Par exemple!*... Chiar asta n'aș mai crede-o! Ce să cauți tu pe baricadele Parisului?... Am aruncat o vorbă; iar tu îndată vrei să mă încerci cu amăgelile voastre vechi... Nu prind!... În schimb?... *Tiens!* Stăi, onorabile amic Stroe!

Coco Conduraky îl târi de braț, la liman mai ferit din puhoiul mulțimii, sub bolta afumată a unei hardughii de han. O dărăpănătură ca atâtea altele pustiite în mijlocul târgului, de focul cel mare din ziua Invierii, anul trecut.

Acolo, oprindu-se între movilele de cărămizi și bârne arse, își descleşță degetele înmănușate de pe brațul onorabilului amic întors din Parisul baricadelor și Sorbonei, ca să poată gesticula mai de nădejde.

• — Stai, *mon cher ami!*... Abia acum încep să mă lămuresc... Unde-mi era capul?

— Sub prea frumosul tău țilindru, care începuse și el să joace țonțoroiul, Coco!

— Lasă gluma, fiindcă e ceva foarte serios!... Vardarule dragă, Stroe, *vieux frère*, nu cumva?...

— Nu cumva, ce?...

— Hainele acestea suspecte pe tine... Prezența ta aci, în București... De când te-ai întors?...

— Din April...

— Din April?... *Tiens! Tiens!*... Și din April, n'ai avut timp să-mi dai un semn de viață?... Din April, să nu te vadă nimeni?... Nu ți se pare ciudat?

— Mie? Mie, nu!... Am avut treburi... N'am venit să mă plimb.

— *Evidemment!*... Ai avut treburi... Mai este nevoie să te întreb ce fel de treburi? Firește că n'ai venit să te plimbi... *Ca y est!* M'am lămurit! Ești cu dâșii, *grand fou!*

— Care dâșii, Coco?

— Cu derbedei și cuțitarii, cu desculții! Cu briganzii de teapa moco-fanului, care și-a îngăduit să se obrăznicească adinezori cu mine... Ești cu zamparagii Goleștilor, Câmpinenilor și Bălceștilor!... Nu zic că ai luptat pe baricadele Parisului; dar nu mă îndoiesc acum că ai venit în goana mare, să te înhăitezi cu haimanalele și desculții de aci!... Spune că mă înșel! N'am dreptate? Nu-i adevărat?

Stroe Vardaru a întârziat cu răspunsul. Greu îi era să mintă. Greu și să rabde ifosele acestui Cotcodel, care îi cerea lui socoteală, fiindcă nu putea să ierte și să uite pățania cu spătosul izbăvitor al Providenței, de prin părțile Zalkanalei. Altădată, l-ar fi trimis la plimbare din două cuvinte. Acum, ca să nu-și calce hotărârile pline de tact și iscusințe, dibăci un răspuns cu ocolisuri, rostindu-și numai o foarte nevinovată mirare:

— Nu bănuiam că frații Golești și Câmpinenii sunt niște derbedei și zamparagii! Nu-i cunosc. Nu i-am văzut în viața mea. Dar îi credeam din protipendada voastră. Abia astăzi, dela tine, aflu cine sunt și ce sunt cu adevărat. Ești mai în măsură s'o știi! Așa că-i fi având dreptate!

— Puah! Protipendadă?... Boieri de stână!... In fine, cu oarecare bună voință, hai, fie!..., consimți Coco Conduraky, mărinimos. Departate însă de pretențiile domniilor-lor! Plus că mai fac și pe democrații... Tichie de mărgăritar!

— Bine, Coco!... Pe dâșii să-i lăsăm la arhondologia lor de stână, cu tichiile lor de mărgăritar. Dar Niculae Bălcescu?

— Și ăsta vrei să mai spui că e din lumea noastră?

— Dimpotrivă, Coco! Nu din lumea ta; din a mea.

— *Et après?* Ce-i cu acest domn Bălcescu al tău?

— Nimic alt, decât pe Niculae Bălcescu îl cunosc. Iar cunoscându-l, ca dânsul aș dori să fiu, pe el să-l ajung din urmă. Nu-i coborît cu hârzobul din cer. S'a făcut singur... Invățătura cărților, nu i-a uscat inima, cum se întâmplă adesea... Aceasta mi-o doresc și mie. Atâta tot e cu Bălcescu... Apoi, ce dreptate mai poți avea, amice Conduraky, când spui că și Bălcescu e numai un alt zamparagiu și alt desculț? Desculț?... Ce mai rămânea atunci din tine, dacă neica ăl de-adineaori, te descălța de lăcuitele tale botinioare dela Paris?... Așa se discută la Tortoni?

— *Parfaitement!*, clipi mărunț din pleoape Coco Conduraky, îndepărtând cu un gest înmănușat chestia încălțărilor. Nu sunt zamparagii și desculți... Unii sunt mari nobili; alții mari cărturari!...

— Va să zică, n'ai avut dreptate, Coco?

— Răbdare!... Căci în acest caz, nu-i mai trist oare și mai de condamnat? Nu sunt trădătorii lumii în care s'au născut și ai cărții pe care au învățat-o?... Da-da! nu te uita așa la mine! Maimuțăresc o sminteală trecătoare, care dezonorează și occidentul. Da-da! nu zâmbi ironic... Ce vor? Ce urmăresc? Aceasta au găsit dâșii să învețe la Paris și aceasta au găsit s'aducă acasă? Mare scofală! Revoluție? Uită-te în jurul tău. Aceasta e lume de revoluție? Cine s'o facă și pentru ce s'o facă? Știu aceste larve ce vor? Știu ce e viața și ce să ceară dela viață? În Moldova ai văzut ce-a fost! Ha ha! Când s'a sburlit odată Vodă Sturza, au și umplut câmpii ca potârnicile. Revoluție în Valahia, la București?... Va fi *un four, mon ami! Un four sinistre!* Știu eu, ce știu!... Dar ce mă amestec?

— Aceasta mă întrebam și eu?, rosti Stroe Vardaru, mușcându-și buzele în aceeași clipă, fiindcă îl luase gura pe dinaintea tactului și abnegației.

Coco Conduraky se sprijinise în bastonul de abanos cu măciulia de aur. Nu oricum și nu fiindcă era cumva ostenit. După anume tipic și pentru anume închipuieli. Iși răsturnă capul pe spate în gulerul tare cu vârful până la urechi, își îndoi piciorul drept dela genunchi și zâmbi în gol, întocmai ca legendarii clienți ai cafenelei Tortoni, icșiți la vedere, pe trotuar, la ceasul plimbării, când trec echipajele la pas.

Nu vedea bolta gangului afumat, cu slute crăpături și pecirgini. Nici mobilele de cărămizi și moloz, cu smocuri de bălării crescute de anul trecut. Nici gunoiul unde zăcea svârlit un hoit de pisică vărgată, cu dinții rânjiți și pudzeria de muște albastre-verzui roind împrejur.

Se vedea pe sine în rol; deși pentru Stroe Vardaru avea o veche și inexplicabilă slăbiciune; deși era sincer în cele ce voia el să-i spună, ca unul care știa el, ce știa. Dar rolul era rol! *Quoi?* Invăluindu-l apoi cu o privire ocrotitoare, și-a dres glasul:

— *En effet!* Dece mă amestec? Am să-ți răspund! Nu mă interesează revoluția dumneelor, dar mă amestecam numai și numai împins de prietenia veche, care mă leagă de tine. Zece ani, *vieux copain!* Zece! Dela Sfântul-Sava. Iți amintești, în toamna lui 38, când ne-am cunoscut întâia oară?...

3045

— Lasă amintirile, Coco! Au trecut.
— Pentru mine n'au trecut! În numele lor, mă uitam la tine și te cercetam după ce ne-am îmbrățișat, cu dezolațiunea cea mai sinceră.

— Scurtează, Coco!, scurtează! Vino la ce-aveai de spus.

— Răbdare, *cher ami!*... Știam cât muncești tu! Știu cât a muncit părintele tău să-și facă o stare. N'ai ascuns niciodată, că nu era de neam și că a început-o de jos de tot. De foarte de jos, dela nimic, ca pe urmă, la Sfântu Sava și la Sorbona, tu să ne-o iei tuturor înainte.

— Dece-aș fi ascuns?, își pierdu Stroe Vardaru răbdarea, uitând toate hotărârile eroice, de abnegație și iscusințe și tact. Ce-aveam de ascuns? Era o rușine?...

— Nu, dar...

— Fără nu, și fără dar!

— *Ne te fâche pas!*... M'ai înțeles greșit...

— Te-am înțeles foarte bine! De zece ani mă pisezi cu genealogiile... E ceva urît și rău, să fii feciorul unui țăran care s'a ridicat din pulbera lor, a clăcașilor? Pulbera aia, unde spuneai tu, Cotcodelule, că ingenunchiau cu fruntea, clăcașii de pe moșiile voastre, când trecea babacu-tău tolănit în butcă? Neam? Ce numești tu neam, Cotcodaky? Imi ajunge ca blazon, Cotcodelule, semnele sub care a robit neamul meu și al tatei. Te-ai lămurit acum? fiindcă văd că ești în zodia lămuririlor!

Ultimul Porfirogenit se fleșcăise din ținuta măreață și ocrotitoare, parcă ar mai fi trecut odată pe lângă el tăietorul de boi și viței, să-i mai opintească un cot la lingurea. Cu batista dantelată și parfumată scoasă din manșetă, își ștergea depe frunte broboanele de sudoare, cât mărăgăritarul acului înfipt în legătoarea dela gât.

— Ce nedrept ești cu mine, prietene Vardaru!, se tângui. Ce voiam să-ți spun — și ce-mi spui tu! Măcar de mi-ai fi îngăduit să termin...

— Poftim!...

— Dar nu mă iei în ghiare?...

— Isprăvește!...

— Zic, mă uitam la tine și mă întrebam ce nenorocire ți s'a întâmplat? Căci ceva se întâmplase, oricât te încăpățâna să nu recunoști. Au mofluzit părinții tăi, după atâta muncă de-o viață? V'au ars casele și hambarele, când cu focul de anul trecut? Sunt atâtea nenorociri!... Mă îngrijorau pentru tine... Meritai altă soartă. Nu știam cum să te condolez. Mai voiam și altceva mai delicat de mărturisit unuia ca tine. Anume, voiam să-ți spun că sunt gata să fac orice, să încercăm împreună orice... Cunosoc multă lume; am atâtea legături... Mă ascuți, dragă Stroe?... Văd că te uiți la ziduri...

— Isprăvește ce ai de isprăvit. Dă-i înainte!

— Așa gândeam și simțeam, *cher ami!* Dar dacă toată nenorocirea de care nu mă dumiream eu, e aceasta, *tant pis!*... Ce-și face omul singur, nu-i pot desface o sută de prieteni. Iată de ce mă amestecam, când m'am lămurit și

am înțeles ! Să vii pentru asemenea aventură dela Paris ? *C'est une drôle d'idée !* Inseamnă un suicid. *La vie est trop courte*, ca să ți-o pierzi în prostii de soiul ăsta, fără haz și fără nicio procopseală în schimb !

— M'ai cunoscut umblând după procopseli ?

— *Ma foi*, nu ! Nu mă așteptam însă, să te văd umblând după revoluții și conspirații... Revoluții și conspirații ?, *mon ami*, hai ! treacă meargă, au hazul lor, pe-o scenă de teatru... Aplauzi când piesa e de Schiller sau Victor Hugo, strigi bravos !, se lasă cortina și te duci să supezi, pe cât cu puțință, cu eroina principală. In viața de toate zilele, să nu dai niciun irmilic pe hazul lor. *Pas même !*... Sunt destule alte prostii cu mai puține riscuri, dacă e vorba să faci prostii. Sunt alte roluri mai cu schepsis de jucat, dacă vine vorba să joci și nițel teatru în viață... Ascultă-mă pe mine, *vieux-frère !* Știu eu, ce știu !...

Stroe Vardaru se simți ajuns la capătul răbdării și abnegațiilor.

Toate depășeau puterile sale, firea pietroasă a Vardarilor, duhul fără ascunzișuri în care fusese crescut. Nu erau pentru el tertipurile machiavelice. De hatărul lor, își pierduse vremea cu acest fanfaron limbut, care pe deasupra se mai simțea în drept să-i dea și sfaturi ocrotitoare. Pentru asemenea lipcă, tot leacurile lor dela Paris se dovedeau fără greș. Aveau dâșii cuvântul, dela început până la urmă; nu-i dăscălea el.

Il privi cu ură.

Coco Conduraky își căpătase din nou înfațișarea glorioasă de totdeauna. Perorând și miluindu-și prietenul cu aforisme asupra vieții, înviase și el din propria-i cenușă. Se deșirase din nou cu capu 'n slăvi, preînălțat de propriile-i fumuri. Iar așa cum surâdea sprijinit în baston, alintându-și mustecioara, chiar că se cerea grabnic măturat de un toroipan fără cruțare, odată cu seminiția tuturor Cotcodeilor și Cotcodakylor din Valahia.

Din partea cealaltă a baricadei, Stroe Vardaru rosti tăios :

— Mulțumesc pentru predică ! Ai fost sublim... Acestea fiind zise, acum sloboade pre robul tău. Mi-ajunge !

Se uită la ceas. Trei sferturi de oră s'au dus în eternitate, pe vecie pierdute.

Se uită la cer, făcând câțiva pași până la gura boltii. Norii rostogoliți de vântoasele înalte se adunaseră deasupra, fără să-și poată descărca talazurile de apă, frământându-se într'o încleștare uriașă, torturată, ciudată; numai cu sclipete de fulgere albastre și repezi, seci, fără tunet. Jos, vântul se mai potolise. Mai alinată era și vânzoleala mulțmii.

— Nu te mai uita la cer, Stroe dragă !... adăogi Coco un supliment la povețele sale, alăturându-se de Vardaru și cuprinzându-l încăodată de braț, printre trecătorii mai rari și mai puțin zoriți. N'avea nicio grijă ! Cât ești cu mine, nu te plouă.

— Legi și ploile acum ?

— Ce nevoie să le mai leg eu ?... S'au legat singure. Inșă chiar dacă s'ar deslega, fii sigur că n'aș lăsa să te ude ploaia... *C'est la moindre des choses.*

Te însoțesc câțiva pași până la capătul uliței, găsim acolo cabrioletul meu și te duc acasă.

— Nu mă duceam acasă.

— Te duc atunci, unde-ți cere pofta inimii...

— Îți mulțumesc a doua oară! Unde-mi cere pofta inimii, mă duc singur pe picioarele mele.

— *Voyons!*... Iarăși te-ai supărat?...

— Sfârșește odată cu iarăși și iarăși, Coco!... se smunca Stroe Vardaru să-și scuture brațul de lipicioasa strânsoare. Vrei zapis la mână? N'am fost, nu sunt și nu pot fi supărat pe tine! Scriu și subscriu. Ești mulțumit?

— Da, dar mi-o declari pe-un glas!...

— Iată, schimb glasul. Unde-aș mai găsi un al doilea amic atât de devotat ca tine și mai ales atât de stăruitor în dovezile de amicitie?... Nicăieri pe lume! Recunosc. Lucru știut de toți. Supăratu-s'a oare cineva cu tot dinadinsul pe Coco al nostru dela Paris? Nu! Ce alte dovezi și declarații mai vrei?

Luând derăderea întrebărilor drept o târzie și demult meritată atestare a înfumuratelor închipuieli de sine, Coco Conduraky, își deschiesc nasturii jachetului, ca să se poată umfla mai împăunat în jiletca de mătase pătlăginie.

— Bine măcar că o recunoști!... Aceasta e adevărat. Nimeni nu se poate supăra pe Coco al vostru, fiindcă nici amicul Coco al vostru nu se supără niciodată pe nimeni. Trece peste toate glumele, porecele și farsele voastre, oricât de nesărate și deochiate sunt câteodată. *Je connais ça!* Mă necăjiți și mă tachinați din dragoste... Dictonul francez...

— Fără doar și poate!..., zâmbi Stroe Vardaru, desarmat.

— Unii mai pun și puțină invidie...

— Chiar multă, Coco! Chiar multă invidie... N'ar avea de ce?

— *Parbleu!* Mie mi-o spui?... Le suport însă toate senin, stoic, olimpic. Nu mă ating... Iar ca să vă arate că nu-l ating, amicul Coco al vostru, nu pierde niciun prilej să vă ofere și alte dovezi ale prieteniei sacre, așa cum o înțelege el... Uite! Deși n'ar trebui s'o fac, pentru tine o fac... Stai la părinți? Dormi acasă?...

— Da.

— Ei bine! Câteva zile, începând de mâine seară, ar fi cuminte să nu înop-tezi pe-acasă. Nu întreba de ce. *Ah!*... *bigre!*... Și eu care-mi dădusem cuvântul de onoare! Dar e mai tare decât mine. Nu-mi mulțumești, *vieux copain?*... Acum, da! ai avea pentru ce să-mi mulțumești...

— Te-ai înădît la mulțumiri, prietine Conduraki!..., rosti Stroe Vardaru, silindu-se să pară a primi cu totul nepăsător această povață care avea însăfârșit un tâlc. Nu văd pentru ce ți-aș mulțumi?... Pe ziua de azi, ți-am tot mulțumit destul, pentru câte și mai câte!...

— Dar nu pricepi că vorbesc serios?...

— Priceapă cine poate! Adineaori mă îmbiai să mă duci acasă în gabrioletul tău. Acum îmi spui să nu mă duc acasă!... Ce să mai pricep? Pofțim,

îți mulțumesc; dar de dormit, tot acasă o să dorm și mâine seară și poimăine noapte și așa mai departe.

— Stroe, *cher ami*, nu mă scoate din fire!... Ți-am spus că știu eu, ce știu! Te poftesc, să faci bine și de mâine seară să nu mai înoptezi acasă!...

— De dragul nălucilor tale?

— Năluci? Acestea le numești tu năluci, *grand fou*?... Nu-ți dai seama ce te poate aștepta?... Mă oprește cuvântul de onoare... Altfel, ți s'ar sburli părul măciucă în cap, când ți-aș spune ce știu eu și ce se pregătește... *Nom d'un chien!* Crede și nu cerceta!... Nu mai întreba!...

— Dar nici nu întreb, Coco!

— Atunci întreabă-mă! În marginile cuvântului de onoare, tot ai să afli ceva. Puțin! Dar destul ca să te convingi.

— Sunt convins dinainte, Coco! Ne cunoaștem prea demultă vreme. În zece ani, nu-i prima oară când faci din țânțar, armăsar. Greu să mă bagi și pe mine la boala nălucilor. Păstrează-ți sănătos științele tale, pentru tine și pentru cuvântul tău de onoare. Să vorbim despre altceva.

Ajunsesese acum și Coco Conduraky la capătul răbdărilor sale. Limbuta-i vanitate adânc pusă la încercare, nu mai putea îndura asemenea ocară. Ocară și tortură.

Iși desfăcu degetele înmănușate depe mâneca de șiac a prietenului, care nu credea și nici măcar nu cerceta. Furios își rășchiră un pas înainte-i și se întoarse să-i ațină iarăși calea pieptiș, abătându-l într'o altă latură ferită din vadul trecerilor. Stroe Vardaru se supunea blând ca un miel și zâmbea nevinovat ca un prunc.

Știa el Coco, ce știa! Dar mai multe și mai bine, le știuse bătrânul Machiavel! Fiindcă îi nesocotise învățămintele, Stroe își cerea acum pocăit iertare umbrei sale de dincolo de timp.

— *Voilà! Nous y sommes!* Să ne lămurim și să mi te răfuesc!..., începu Coco Conduraky, potrivindu-și manșetele rotunde și tari, cașicum ar fi voit să le suflece pentru grozava săpuneală pe care o pregătea. Dă-mi voie să te judec cum meriți. Acum am dreptul să întorc foaia!

— Intoarce-o, Coco!, întoarce-o...

— Ți-ai dat dumneata socoteală, *grand mufle*, câte am sacrificat eu pentru tine, numai de când ne-am întâlnit astăzi? Nici un ceas nu e... Am să ți-le număr pe degete... Mai întâi: am întârziat dela o altfel de întâlnire, unde alergam într'un suflet... Mă aștepta cineva.. Pentru tine am făcut să aștepte o femeie... o doamnă... *une grande damme*... o femeie pe care o iubesc și mă iubește... Înțelegi tu ce înscamnă?... Iubire... pasiune... viața în stil mare, *quoi*?... De unde să știi tu?... Tu, cu Sorbona ta și cu cărțile tale!... Acum, cu prostiile tale, care te-au pocit cu straiiele astea, de mă simțeam stânjenit când se uita lumea lung la noi pe uliță, că mergem împreună și că te mai strâng și de braț. N'ai observat?... Mai zâmbești încă? Mai râzi?... Atunci chiar că ai merita să te las la nebuniile tale, să-ți frângă

gâtul!... Stroe, plec!... Ai să regreti... Ai să mă chemi, când vei încăpea în mâinile lui Căpitan Costache!... *As tu fini?*

Fără să-i pese de aceste amenințări, Stroe Vardaru hohotea cuprins de o scrâșnită înveselire. Căci umbra lui Machiavel nu-l mai părăsise în mijlocul drumului. Intr'o străluminare mai scurtă decât a fulgerilor de sus, în sfârșit îi tresărise și lui în cuget tertipul pe măsura amicului său, cu care s'ar fi convenit să înceapă.

A răs, s'a veselit sardonice, a pus amândouă palmele pe umerii lui Coco Conduraky și l-a sgâlținat din temelii, până ce țilindrul a purces să țupăiască deșănțatu-i cancan depe-o sprinceană pe cealaltă. Fapte depășind cu totul și cu totul gravitatea împrejurărilor, înțelegerea și închipuiețile lui Coco.

— Aceasta ce mai înseamnă?... întrebă gazda farselor și poreclelor dela Paris, îndesându-și ofensat burlanul pe cărlionții pomadați. *Tu m'étonnes, pauvre Vardá! Tu est lugubre!*... Ce te-a apucat?

— Râsul, Coco! Râsul și jalea!... Nu-i limpede? Nu se vede?

— Râs și jale, de mine?... De tine, să te-apuice plânsul și jalea!... Plâns, nu râs!... Ai înnebunit cu desăvârșire... Iată unde duce toceala!...

Stroe Vardaru schimbă deodată de glas, cu o fioros de răpusă amărăciune:

— Ah! Prietene, prietene!... Cum să nu m'apuice râsul și jalea, de un anume Coco, care de-un ceas nu s'a învrednicit să priceapă, ce era de priceput?... Tu să-mi vorbești mie de pasiune?, tu, de iubire?, tu, de drame trăite?, tu de roluri jucate în viață? tu, cu biata ta întâlnire unde ai întârziat o oră?... Atunci eu ce să mai spun?... Cum să nu te scutur, doar-doar așa să te deștepți și să deschizi ochii?... Cum să nu râd amar, când de un ceas îmi ții predici despre revoluții, conspirații și alte parascovenii?... Zadarnic surâdeam ironic să înțelegi, te întrepeam, mă indignam de orbirea ta... zadarnic! Știai tu ce știai!...

— Parol! Zău că da!...

— Da, știai tu ce știai!... In afară de ce-ar fi trebuit să bănuiești, să ghi-cești, s'o știi din prima clipă cu simțul ascuțit al adevăratei prietenii... Aveam atâta nevoie de un cuvânt cald!... De-o mângâiere... De-o îmbărbătare... Poate de-un sfat...

— Nu te-am întrebat?... N'am vrut să-ți dau sfaturi?...

— Ce m'ai întrebat?... Dacă n'au sărăcit părinții mei?, dacă nu le-au ars casele? și ca să-i pui vârful, dacă nu m'am dat cu nu știu ce zamparagii, pentru a unelti nu știu ce comploturi? Cât despre sfaturi! Nu te rușinează acum?... Despre orice mi-ai vorbit, în afară de ce mă durea pe mine. Acestea nu se spun. Se ghicesc, prietene, prietene!... Le așteptam să vină dela tine. Nu să le cer eu. O! cum te-aș fi îmbrățișat!... Pasiune, iubire, suferință... dramă în viața de-aieva... Stăteam lângă tine... Iar tu-mi vorbeai despre revoluții ori căpitan Costache... Incă mai și amintindu-mi mereu, că ne cunoaștem de zece ani! Frumoasă prietenie! Bine mă mai cunoști!

— Vrei să zici, că...

— De prisos! Nu mai vreau să zic nimic, sărmane Coco! E prea târziu...

Cuta dintre sprincenele lui Stroe Vardaru, acum dinadins săpată taman cum o cerea rolul, trecuse și între sprincenile lui Coco.

Incruntat își vântura sub țilindru tot soiul de întrebări și răspunsuri, sdrobot de privirea amară a prietenului cu brațele încrucișate pe piept, în straietele lui de șiac. Și dintr'odată se lumină.

— *Alors, dites!*... Adevărat să fie?... Aceasta era...? O femeee?... O pasiune? Marea pasiune?... Te-a ajuns și pe tine?...

Stroe Vardaru încuviință mut din cap.

— Pentru aceasta te-ai întors dela Paris?... La ea alergai?... Pentru dânsa ai îmbrăcat costumul acesta?... Are un bărbat zular?... Un babalac care-o păzește cu arnăuți și cu gratii la geam?...

— Nu!... clătină Stroe din cap, fără cuvinte, în semn că e ceva încă mai rău.

— Dar spune odată, te rog!... *Je connais ça!*

Și după multe stăruinți și codeli, Stroe Vardaru i-a spus, spovedindu-și marea și pustiitoarea pasiune, care va să-i sfărâme lui viața.

I-a spus cum a părăsit Parisul și ultimile examene, ca să vină după ea. Cum e nevoit să se ascundă, fiindcă părinții se împotrivesc și amenință s'o închidă la mânăstire. Cum se duce el s'o vadă în straietele acestea, ca să nu-l recunoască nimeni. Cum și alte multe și felurite drame, mai mari și mai mici, pe care le trăiește el de-aproape un an, ca să culmineze în lunile două din urmă, de când s'a întors în țară; toate plăzmuite pe măsură ce le istorisea și toate istorisite cu sfâșietor tremur în glas.

Coco Conduraky asculta și firește credea, căci de asta era Coco al lor dela Paris, cu arare îndoieli îndată risipite.

— O cunosc?... E blondă?... E brună?... Micuță?... Înaltă?...

Stroe Vardaru îl privi cu mustrare. Taina nu-i aparținea numai lui. Până la nume și asemenea amănunte prea străvezii, mergeau toate spovedaniile. Coco surâse, netezindu-și mustecioara. Ce naiv, *le pauvre Vardá!* Nu-i era greu să le afle toate într'un târg cât batista din manșetă. Destul să ia la rând familiile care-au fost la Paris de-un an încoace și s'au întors pe la sfârșitul iernii. Păstră însă aceasta pentru sine și pentru mai târziu.

— Așa dar e din lumea noastră?... îl mai iscodi, să se asigure, Coco. Și aci stau toate piedicile?... De aci, drama?

Răspunsul a fost numai un mut și nemângâiat suspin.

— Pricep acum și toată pornirea ta, pe protipendada cu blazon!... Vrăjmășia aceasta nedreaptă!... pricepu mai departe, Coco. Însă nu dispera!... Mai există și excepții. Când e la mijloc unul ca tine, nu se mai chiamă mezialianță. *Tiens!*... Mi se pare că și părintele tău are un fel de titlu... cam mic... dar se poate înălța... Ce anume?...

— Clucer!... Numai treti-clucer!... gemu Stroe Vardaru.

— Am să mă ocup eu cu asta. Imi dai voie?...

Stroe Vardaru nu se împotrivi. Dar atât de răpus și fără nădejde, încât Coco se simți dator să-l îmbărbăteze.

— *Voyons!* Pentru toate se află un leac, ascultă-mă pe mine, *vieux copain!* Ai să lupți și ai să birui. Vom lupta împreună... Merită!... Pasiune... iubire... viața în stil mare... Trăiești și tu însfârșit!... Bine că nu ești amestecat în haita zamparagiilor și conspiratorilor, cum mă temeam și cum m'ai lăsat să cred, ca un imbecil!...

— De!... Eu sunt de vină, Coco? Tu, cu născocelile și nălucelile tale.

— Atunci ar fi fost mai greu. Știi ce-i așteaptă? Vai și amar! Acum pot să-ți spun. Nu mai am teama că ai să dai goană cu ștăfeta. *Ah, ah! on va rigoler!*... Secret și conspirație?... Dar totul se știe, *mon chou!*... Au să-i ia ca din oală. Revoluție?... O screm din April, ca ploaia aceasta, care tot vine și nu mai începe... Scremoluție, nu revoluție! *Pas élégant*, ca expresie. Poți însă să-i spui altfel? Merge mână în mână cu eleganța de mahala din cvitanțele lor: «un ghiudem și doi cărnați»! Haha!... Să nu râzi?...

— Ce mai e și aia?... , se miră, nevinovat foarte, Stroe Vardaru, pipăindu-și hârtiile păturite în buzunarul dela piept. Spune-mi și mie, să râd și eu, Coco!

— Limbaj cu cheie, ce să fie? O pușcă și două pistoale, cică... Nu-i bun pentru un complot de vodevil și operă bufă?... Mi-ai luat o piatră de pe inimă, că nu ești și tu în ciorba asta, *sacré Vardá!*... Să intri și tu la muștruliala capitanului Costachi, cu metodele lui de sbir, cum au să pătimească onorabilii, în două-trei zile, nu mai departe!... Listele sunt gata... E pregătit și ordinul către Isprăvnicii, să înhațe uneltitorii care cutreeră ținuturile și să-i pună la răcoare. E pregătită și proclamația lui Vodă către țărani... Se vorbea chiar ieri, după masă, în salon la Alecachi Vilara... Era și consulul de față, era și beizadea...

— Iar o beizadea?... Ce beizadea nouă a mai ieșit, Coco?... Că-s pline toate drumurile Valahiei, cu beizadele de stână!

Coco pufni a râde.

— Adevărat!... Așa e că ajungi la părearea mea?... Beizadele de stână... Dar în cazul de față numai despre o singură persoană poate fi vorba... Prințul!... Cel care vine îndată după Vodă... Era el, Duhamel, marele vornic, aga Manu, la cafele. Marele Sfat, *quoi?*... Divan în toată regula... Am auzit cu urechile mele discuția... Listele sunt gata. Gata și căpcănila. Întârzie să intre în lucrare, numai pentru mici neînțelegeri de amănunte... Iar fiindcă e vorba de liste, ce-ți veni cu Bălcescu? Când m'ai luat cu el în răspăr, mi s'a dus și ultima îndoială...

— Dragă Coco, atunci te-am luat pe drept în răspăr. Pentru mine, Niculae Bălcescu, înseamnă ceiace reprezintă Roger de Beauvoir al tău, pentru tine... N'avem drept fiecare la adorațiile noastre?...

— Ce comparație!... *Zut à la fin!* Să-i lăsăm pe domnii cu revoluția în grija Agiei și a lui căpitan Costachi!... Mai aflu diseară ce-i mai paște...

Acum putem merge... Când ne mai vedem?... Am multe de spus, despre multe...

— Când vrei tu, Coco.

— Măine?... Măine, acasă la mine?

— Măine. Ce oră?

— Dimineața nu, fiindcă dorm până la unsprezece. La patru după amiază? La o cafea...

— La patru după amiază.

— Cafea turcească sau după moda Parisului?

— Nu prea obișnuiesc nici de una, nici de alta... Dar cu o gazdă ca tine am să beau cu plăcere și una turcească și una după moda Parisului...

Gazda farselor și a poreclelor dela Paris, își privi prietenul cu duioșie. Nu-i venea să creadă că nu-l mai ia în unghii și în răs păr.

— Așa te vreau, *mon vieux!*... Vezi ce ușor ne-am înțelege noi?... Măine, n'avea nicio grijă. Iau măsuri să nu știe nimeni cine ești, de unde vii, ce e cu tine... Pentru mine, secretul e secret. Sfânt!... Poți să schimbi însă un costum mai simpatic... Ce naiba?... Imbracă-l pe al lui Ali-Baba!... Și când mă gândesc că acum o jumătate de ceas, te plângeam fiindcă ți-ai ales o lume în care erau puțini sorți să ne mai întâlnim!

— Totuși ne-am întâlnit.

— Intâmplarea, *mon vieux!*... zâmbi recunoscător întâmplării Coco Conduraky, lăsându-și brațul prins de prietenul în straiu de șiac și îndreptându-se spre Podul Mogoșoaiei. A fost numai o simplă și norocoasă întâmplare! Ieșeam dela un zaraf al meu, coboram scara și grăbeam s'ajung la locul unde mi-am lăsat cabrioletul, când ne-am întâlnit... Altfel, crede-mă că nu bat ulițele acestea, și încă pe jos, să mă calce pe picioare toți... toți...

— Toți boii!..., îl ajută Stroe Vardaru să isprăvească.

— Încă tot nu mi-ai iertat-o?...

— Eu, da! Alălalt, dela Zalhana, părea mai neînduplecat pe chestia boilor.

— Dă-l dracului, nu-mi mai aduce aminte!... Mitocanul! O să le vie lor de hac, Căpitanul Costachi, să-i pună cu botul pe labe. Cu tine, a fost altceva!... Te-am lovit în piept și în loc să-mi cer scuze am fost grobian, fiindcă mă răcoream de necazul cu care am plecat dela cămătar. Alt soiu de individ! Alt soiu de canalie! Sinet de opt sute de galbeni la toamnă, pentru șase sute cincizeci primiți acum! *Mais je m'en fiche pas mal!* Este de unde... Adică are să fie mai mult, la toamnă... Deocamdată, am intrat într'o serie neagră la cărți... Să-ți mai spun și de-ale mele, căci despre ale tale am vorbit destul... *Olala, mon vieux!*... Duminecă seara topenie, alaltăseară topenie, aseară topenie... Cinci sute de galbeni, oricum, nu se iau din drum... Iar datoriile de onoare se plătesc în 24 ore! Regulă sfântă. Lege. Nu încape tocmeală.

Ca să nu se arate nepăsător cu spovedaniile lui Coco, prietenul său Stroe Vardaru păru foarte neliniștit de această patimă nouă.

— Așa dar, joci și cărți, Coco?

— Joc! Ba încă sdravăn... *Cela t'étonne?* Ce poți face altceva aci? Când plouă, înnoți în mocirle până la gât; când nu plouă, mesteci și înghiți praf... Și ăloră le arde de revoluție? Să nu-i frece gealații dela Agie, până ce-or scoate praf și pulbere din ei?

— Sigur, Coco! Mai încape vorbă...

— O bandă de derbedei și desculți!

— ...și zamparagii, Coco! Nu uita zamparagii...

— *Grâce à Dieu*, în două luni am încheiat-o cu Bucureștii! Tot au ele ceva bun, holerele și ciumele... Trei moșteniri, nu două, nu una, *sacré Stroé!* Trei: un unchiu și două mătușe, pe lângă ce mi-a rămas dela papa... Cum intru în stăpânirea lor, dau moșiile în arendă, pun pădurile în tăiere, închiriez rândurile de case. Imaginează-ți, *mon chou*, că se întind pe două uliți. Ca să mai am și grija focurilor! *Bref!* închiriez, arendez, vând. Sunt la tocmeală pentru două duzini de țigani, pe care vreau să-i vând...

— Cum Coco, vinzi țigani cu duzinele, ca nasturii?

— Pardon! Două duzini de familii, nu două duzini de indivizi. Aceasta ar face una cu alta, între o sută douăzeci, o sută treizeci de desculți.

— Și-i vinzi? Ii vinzi desculți, nu-i încălți?

— *T'es bête, mon ami!* Unii prețuiesc bune parole, nu râde! Bucătari, vizitii, doici, lăutari...

Numai să râdă, nu-i venea lui Stroe Vardaru. Dar înnăbușindu-și colcotul indignării scârbite din el, continuă pe-un ton de ușuratică și amicală zeflemire.

— Ce-au să spună măiestrii tăi dela Tortoni, când vor afla că la tine acasă, te îndeletnicești cu negoțul de oameni?

— Oameni! Pfu! Ce vrei să fac cu dânșii? Să-i car cu mine la Tortoni? Adică ar fi nostim! Mi-ai dat o idee...

— Eu?

— Dela întrebarea ta pornită. Opresc doi, trei, într'ales. Ofer cadou unul lui Roger de Beauvoir... Imi țin mie altul... Fac senzație la Paris. *Épatant, mon cher!* Nu vrei și tu, unul?

— Prea darnic și risipitor ești, Coco!

— Cadou de nuntă... Căci nunta va fi! Te asigur... Ți-l păstrez de pe acum...

— Păstrează-l pentru Roqueplan sau cum îl mai chiamă, să nu bagi dihonie la Tortoni, dela peșcheșurile tale din Valahia noastră.

— *Ca c'est vrai!* Nu-l uit nici pe dânșul. Aveam unul grozav pentru el, păcat că l-am pierdut la cărți luna trecută, cu alții vreo opt... In fine, încheiu cu toate, case, mori, moșii, țigani; pe urmă, adio și n'am cuvinte!... Părăsesc *pour toujours*, scumpa voastră Valahie... *Quel affreux pays!*... Ah! după un an de lipsă, am să-mi răzbun pe toate câte le-am îndurat și le îndur

aci... Visez și noaptea cântăreții de pe străzile Parisului, romanțele, duetele care te trezesc dimineața în curte. Ții minte, *vieux copain?*...

Coco Conduraky înălță ochii la cerul înnorat, răsucind bastonul morișcă între degetele înmănușate și fredonând:

*Il pleut, il pleut, bergère,
Et ron, et ron, petit patapon!*

La capătul uliței, colț cu Podul Mogoșoaiei, aștepta cabrioleta galbenă, cu roțile roșii și armăsarul rotat. Mai aștepta și un țigănuș, o muștră din izvodul celor două duzini de familie cliromoniste și scoase la vânzare. Puiul de rob din Valahia, păzea echipajul în costum de groom după ultima modă a bulevardelor pariziene.

Avea tot ce-i trebuie: livrea, galoane, nasturi auriți, fireturi. Numai că era desculț.

— Bine, boule!... Ce ți-am spus? Desculț te-am lăsat?

— Indatha mare, Măria-Ta, acu me 'ncalț, ca me stringeau cipicii, Stăpâne!

Vreme ce țigănușul se muncea amarnic, cu amarnice strămbături de durere, să-și bage picioarele în botforii de lac, Coco apelă la mărturia prietenului, care mai văzuse și altă lume.

— N'aveam dreptate? *Quel affreux pays!*... Țară de desculți. Și aștia mai vor libertate! Libertatea să umble desculți.

Apoi, ca să-și aline privirea, întoarse ochii dela schimonoselile desculțului, la sclipitorul echipagiu.

— Ei, ce zici? Este ori nu este? Știe el ori nu, Coco al tău, să le facă toate în stil mare?... I-ar sta lui mai bine *aux Champs-Élysée*, decât pe Podul Mogoșoaiei; dar răbdare!... Va veni și aceasta. Și tu ai să vii după mine, în călătorie de nuntă. Pun capul!... Acum la revedere, *mon vieux!* Nu uita... Măine la patru...

Se avântă sus și apucă hățurile în mână. Atinse crupa calului cu șfichiul cravașei, iar cabrioleta svâcni în trap hurducat pe descioănatele bârne.

Clempăneau roțile în hopuri. Clempăneau arcurile. Clempănea țigănușul în livrea, pe scaunul cocoțat din spate. Și mai cumplit clempănea încă stăpânul, cu tot cu burlanul țilindrului înalt, oricât se ținea el de țapăn: *et ron, et ron, petit patapon! et ron, et ron, et ron...*

Spăimântat, să nu-l calce, a sărit din loc într'o parte, un arhon burduhănos și bărbos, cu șlic și giubea, gata să se urce în butca-i străveche. Bodo-gănea și amenința cu ciubucul. Ișlicul se rostogolea de-a-dura la vale, ca un uriaș dovleac turcesc.

Coco trecu triumfal înainte, răsând și salutând cu cravașa din goana prin săltatele hârtoape: *et ron, et ron, et ron-ton-ton-petit-patapon...*

CEZAR PETRESCU
(va urma)

MAREA UMBRĂ

*Cel care stă în păduri și ascultă
Cel care umblă prin râpele galbene
Cel care dealurile verzi le încalecă
Pe șei uriașe în galopul pământului,
Cel care umbră e — din trecut —
Și umbra lui e înaltă și multă.
Vede timpul pe trecerea vântului
Sub cerul veacului ce-și urcă pologul
Cu mantie vânăta umbrind topologul, —
Se 'ntoarce, vede valea și casa,
Crescând foisorul ce l-a vrut Serdăreasa.
El vede plecând din raiul pierdut
Pe cei ce trădară și l-au vândut
Urmașii, mărunții, zarașii și famenii
Ținând sub harapnic și cheie sate de oameni.*

*Sub cerul veacului ce-și schimbase pologul
Plecau cele din urmă dăre de sânge
Inroșind Topologul.*

*Se îndreptau din șale muncitorii cu sapa
Privind pe sub streășina palmei cu noduri
Cum se ducea tributul de sânge cu apa;
Uriași crăcănași peste ape
Țineau Topologul sub poduri.*

*In vremea Bălcescului pluteau peste ei boierii stoluri de uli
Creerul lor dormea sub căciuli
Și inima lor împietrea sub cojoace.
Dar el privea peste sate sărace,
El asculta cum gemeau prin păduri*

Veacuri de juguri, veacuri de guri
 Veacuri de palme noduroase crăpate
 Apăsând buze arse
 Piepturi oftate,
 Fălci trase în funduri sub pleoapele stoarse,
 El îi vedea din drepturile lor smulși, mulși
 Cum mulg cioporul la strungă oierii
 Storcându-i de trudă, de viață, boierii;
 Atunci a strigat că pretutindeni boierii sunt uli
 A trezit mințile de sub căciuli
 Și inimile împietrite sub cojoace;
 Pe culmi au prins flăcări să joace
 Și au pornit să crească între sate
 Păduri de coase clătinate 'n palmele crăpate
 Și svonul s'a dus în iureș și sfoară
 Și murmurul greu a crescut peste țară.

De-atunci e un veac.

Umbrele celor care gemeau prin păduri
 Urcându-și pe umeri veacuri de juguri
 Lângă vite, pre ogoare, la pluguri,
 Pe brazda boierilor ținând pleoapele arse,
 Cei din râpele galbene
 Văd rosturile noi, dreptățile întoarse.

De-atunci e un veac

Sfârșitul acestuia 'mbracă în straie de lună pe omul sărac
 Și oblojește soarele cu aur palmele crăpate.
 Trec oameni albi pe brazda lor de lege nouă, printre sate.

Cel care stă prin păduri și ascultă
 Cel care trece prin râpele galbene
 Cel care dealurile verzi le încalecă
 Pe șeaua veacului în galopul nemișcat al pământului,
 Cel care umbră e — din trecut —
 Și umbra lui e înaltă și multă
 Sub cerul veacului ce-și schimbăse pologul, —
 Cu mantie vânăta umbrind Topologul
 Trece, se 'ntoarce, vede valea și casa
 Crescând foișorul ce l-a vrut Serdăreasa
 Și sub pădure trunchiul frasinului uriaș din care a crescut
 Alt trunchi vânos și tânăr

*Drept către cer, vijelios mișcat când vântul bate,
Cum se înalță milioanele de frasini vii către dreptate,*

*Milioanele de oameni ai muncii,
Trunchiuri tari, inimi ca pruncii,
Pădure de inimi și fapte-a crescut,
Sub marea umbră privind din trecut.*

RADU BOUREANU

N. BĂLCESCU

ACTUL I

TABLOUL II

La închisoarea dela dejurstfă, la Gorgani. O odaie goală, cu pereții murdari, întunecoasă, căci nu are decât un fel de ferestrucă sus, cu gratii. Un pat de scânduri, fără alt așternut decât o perină soldățească umplută cu paie. Pe un scaun un sfeșnic de pământ cu o lumânare de seu, lângă el un ceaslov și o cană cu apă. Este o după amiază geroasă de iarnă. La fereastră pâlپâie mereu o lumină roșie, întunecată.

Nicolae Bălcescu, slăbit, neras, cu o manta veche soldățească, ruptă, pe el, își încălzește mâinile, pe pat, recitând versuri franțuzești. În stânga, afară din odaie, masa cu cărți a eruditului istoric.

SCENA I

ERUDITUL ISTORIC ȘI BĂLCESCU

ERUDITUL ISTORIC (așezat la măsuta lui, încărcată cu cărți, așteaptă cu iritație profesorală, să se facă liniște deplină, înainte de a-și începe expunerea critică. Își mângâie ușor bărbuța, întoarce, într'o ultimă consultare, două file în manuscrisul piesei, își ridică ochelari pieziși și pe urmă începe)

Trebue să vă previn, ca să-mi fac datoria, că am aceleași categorice rezerve asupra valabilității istorice a tabloului care urmează să se reprezinte în fața dumneavoastră, pe care le-am făcut și asupra tabloului precedent. Prea multă invenție pe bază minimă de fapte istorice. Desigur, decorul pe care îl vedeți, este întocmai cel descris de Ion Ghica, în povestirea din « Scrisorile » lui, despre vizita pe care i-a făcut-o lui N. Bălcescu, condamnat pentru « înaltă trădare » la trei ani temniță, și acum adus dela închisoarea Mărgineni, la dejurstfă. Referințele la procesul din 1841 sunt în genere exacte, cu atât mai mult cu cât nici noi nu știm mare lucru, căci interogatoriul dela instrucție

s'a pierdut și nu avem decât declarațiile complimentare din fața Inaltului Divan (vezi în privința asta E. Filiti, op. citat). Despre această epocă din viața lui N. Bălcescu, deși se găsesc și azi în viață câțiva descendenți ai familiei, prin fiicele fratelui său Barbu, nu știm aproape nimic. Nici măcar, exact, unde locuiau în București. Primele scrisori ale lui N. Bălcescu păstrate și cunoscute, sunt de mai târziu, din 1843. I-am atras atenția autorului asupra acestui fapt, dar d-sa mi-a răspuns cu tonul iritat pe care i-l cunoașteți, că totuși e probabil că familia lui Bălcescu locuia undeva în București, că Sevasțița, a iubit probabil la șaptesprezece ani, fără să se excludă o cruntă desamăgire amoroasă pentru tot restul vieții, căci se știe că nu s'a măritat niciodată. În ceace privește inspecția lui Lăcusteanu la închisoarea de jurstfei, cred că autorul acestei piese merge prea departe. În « Amintirile » sale, e drept că acesta spune că juca, în serile acelea, cărți la vornicul Grădișteanu, dar nu vorbește nicăieri despre această inspecție. Unde fac însă cele mai mari rezerve este în aluzia pe care o face autorul cu privire la faptul că Bălcescu ar fi fost lovit la instrucție de spătarul Costache Ghica. Aceasta este, după cum se știe, versiunea lui Vaillant, implicat și el în procesul dela 1841. I-am arătat autorului o scrisoare din 1844, adresată « Gazetei Transilvaniei » prin care N. Bălcescu tăgăduiește și desminte că ar fi fost lovit. Autorul d-stră spune că are motive psihologice să nu ia notă de această desmințire.

Înainte de a da cuvântul interpreților, dați-mi voie să vă împărtășesc și d-voastră o nedumerire, pe care i-am comunicat-o autorului, întrebându-l de ce a simțit necesitatea acestor trei tablouri, dintr'o epocă atât de puțin cunoscută din viața eroului său, și care contrastează cu restul acestei drame, în care își impune o remarcabilă fidelitate istorică, bineînțeles cu unele momente de excepție pe care le vom semnala fără șovăire de altfel. Era cu atât mai îndreptățită întrebarea mea, cu cât întâmplările prezentate în aceste prime trei tablouri sunt lipsite de importanță istorică. Știu de altfel, și mi-a confirmat însuși autorul, că tocmai aceste trei tablouri au fost pentru d-sa cu mult mai greu de realizat decât tot restul dramei. Mi-a răspuns cu teoria necesității cadrului concret, real, pe care a formulat-o în postfața « Teatrului » său. Cu alte cuvinte, mi-a spus d-sa, este neapărat necesar ca un erou de dramă să fie înfățișat mai întâi cu rădăcinile sale istorice, înfipte în pământul din care își trage seva, oricât de lipsite de strălucire ar fi aceste rădăcini. Un erou care nu crește organic din plinul vieții colective, este o simplă fantoșă declamatorie, după cum un trunchi prezentat fără rădăcinile lui, în pământ, este un simplu stâlp uscat. De aci « visurile » și superstițiile bătrânei mame, de aci evocarea Bucureștilor. (*Eruditul istoric ridică indulgent și ironic din umeri*).

Ii las și aci toată răspunderea (*face semn că a terminat*).

NIC. BĂLCESCU (*de pe scenă venind puțin spre rampă*) Dă-mi voie stimate confrate din 1948, să-ți arăt tulburele sentiment pe care îl încerc, auzind

vorbindu-se de mine ca de un personaj istoric. Mulțumesc. Și acum dă-mi voie să mă întorc la lecturile mele favorite și îngăduite.

(*Incepe să recite*)

Que vouliez-vous qu'il fît contre trois?

Qu'il mourût . . . !

Ou qu'un beau désespoir alors le secourût.

N'eût-il que d'un moment reculé sa défaite,

Rome eût été du moins un peu plus tard sujette;

Il eût avec honneur laissé mes cheveux gris . . .

Et c'était de sa vie un assez digne prix.

Il est de tout son sang comptable à sa patrie . . .

SCENA II

BĂLCESCU, MAIORUL LĂCUSTEANU, OFIȚERUL, UN SOLDAT

LĂCUSTEANU (*intră brusc, vrând să surprindă, împreună cu ofițerul de serviciu, cu un soldat cu arma, după el. Se oprește în loc mirat nepricepând nimic apoi întrebă*) Cartea, ce carte citeai? (*Aleargă și cercetează ceaslovul*) Acesta-i un ceaslov, citeai o carte franțuzească.

BĂLCESCU (*s'a ridicat militărește în picioare dar nu înțelege nimic*) Nu citeam nici o carte . . .

LĂCUSTEANU (*mânios*) Unde ai ascuns-o? Am ascultat la ușe un sfert de oră (*către soldat*) Caută pe sub pat . . . (*către ofițer*) Porunca-i poruncă. Condamnatului nu-i este permis să aibă, afară de ceaslov, nici cărți, nici hârtie, nici un obiect propriu al lui, în celulă . . . Nimic . . .

BĂLCESCU (*îndârjit amar*) Domnule Maior, nu mai căutați pe sub pat. Nu e acolo cartea . . .

LĂCUSTEANU (*energic*) Atunci dă-o numai decât . . . Unde e?

BĂLCESCU (*cu un respect ironic*) E în cap . . . Am aici aproape cincizeci de volume, românești, franțuzești, latinești, grecești și nemțești (*cu tâlc*) re-ci-tesc în fiecă zi câte una . . . Astea, nu mi le puteți confisca . . . Și recitirea, nu o puteți împiedica . . .

LĂCUSTEANU (*strigă*) Fostul iuncăr Bălcescu! Nu-ți dai seama că ești osândit pentru înaltă trădare? (*disprețuitor*) Că dacă nu erai minor și nu ai fi avut protecție, nu scăpai numai cu trei ani? (*sarcastic, către ofițer*) Dumnealui a vrut să răstoarne pe Vodă . . . Să facă republică . . . să ne ridice în cap pe țărani . . . (*iar către Bălcescu*) La ce-ți folosește atâta minte, dacă ți-ai sdrobot cariera și dacă ai ajuns în halul în care te găsești? Și încă să fii mulțumit că ești aici la dejurstfă. Șeful complotului, canalia de Mitiță Filipescu este de doi ani la Snagov, cu picioarele în apă. Ii cade carnea de pe ele, putrezită. Nu mai are nici un dinte și-i aproape orb. L-am văzut luna trecută . . .

BĂLCESCU (*se cutremură, se sprijină de perete, ca într'o șoaptă*) Căminarul Filipescu? Era singurul dintre toți care n'a dat vina pe ceilalți, care n'a fost laș.

LĂCUSTEANU Așa pătimesc ticăloșii care strică țara... care răsvrătesc poporul... L-am întâlnit acum câțiva ani la Vadul Rău... Așa-i, că erai și dumneata... Vă aduceți aminte că v'am spus: «Băgați-vă mințile'n cap, că o să putreziți în ocnă». Uite, că am avut dreptate... (*Se încheie mai bine la dulamă*)

BĂLCESCU (*plânge încet gândindu-se la Filipescu*) Singurul...

LĂCUSTEANU Cum este cu puțință ca un ostaș să se răsvrătească... împotriva domnului său, căruia i-a jurat credință? In locul spătarului Ghica, eu nu-ți trăgeam palme cum a făcut el — la urma urmelor ești fiu de boier — Eu vâram sabia în dumneata și te lăsam mort pe loc...

BĂLCESCU (*îl privește mut și cu înțeles, apoi îi spune liniștit, dar din adâncul ființei lui*) Un înger a murit în mine când am simțit pe obraji palmele spătarului Ghica... (*după ce tace câteva clipe, leagă cu tâlc*)... Și s'a născut un om...

LĂCUSTEANU Ce te-a făcut pe dumneata să te faci iuncăr? Dece ai vrut să devii ofițer, dacă nu iubești armata?... dacă nu-i cinstești uniforma?

BĂLCESCU (*xâmbeste amar pentru sine însuși, apoi îi spune apăsător, silabisind parcă ideia*) Una din cele cincizeci de cărți din biblioteca memoriei mele... este o lucrare proprie a mea. Se numește «Puterea armată la Români». Am gândit-o în temniță la Mărgineni, frază cu frază. E întreagă aici. Nu așteaptă decât să fie așternută pe hârtie... Sunt acolo și campaniile oștirilor românești, câte au fost, dela întemeierea Principatelor... (*cu tâlc, arătând*) Dar uniforma asta nu-mi place... Nici, cine o comandă...

LĂCUSTEANU (*impulsiv, vrea să scoată sabia*) Nemernicule.....

OFIȚERUL (*intervenind*) Domnule Maior... Nu uitați că e prizonier și e desarmat...

LĂCUSTEANU (*își înghite mânia*) Să stai cu ochii pe bestia asta... (*se uită la ceas*) Eu am terminat inspecția... Polcovnicul s'a speriat degeaba... Nu cred că focul o să se'ntindă până aici. Cine știe cum s'au aprins, la distanța asta, acareturile Ghiculeștilor... Dacă totuși crezi că e necesar să evacuem deținuții, să știi că o roată din batalionul meu este consemnată în cazarmă... Pe mine mă găsești la vornicul Grădișteanu... (*arată jocul de cărți cu un gest lămuritor*) Facem o partidă de whist. Sunt toată noaptea acolo (*înainte de a ieși, amenință pe Bălcescu*) N'o să mai ai prilejul să urzești revoluții... (*ies cei trei*)

OFIȚERUL (*intră din nou*) Domnule Bălcescu, am o rugămintă (*șovâie răsând*) Uite, mâine seară, este o soare masche, la Momolo... Vine cu părinții ei și o demoazelă din protipendadă care se crede că este singura ființă din București care știe englezește... Și vreau să-i spun câteva cuvinte englezești ca s'o fac curioasă.

BĂLCESCU (*molatec*) Numai câteva cuvinte? Și dacă îți răspunde ceva, ce ai să te faci?

OFIȚERUL O să fiu sub mască. Tac și mă prefac că nu vreau să vorbesc mai mult, ca să nu mă trădez. (*Râde șiret*) Dar scrie-mi-le în pronunțarea românească (*Îi dă creion și hârtie*)

BĂLCESCU (*după un timp, îi scrie ceva*) Spune-mi versurile acestea. Sunt din Hamlet:

OFIȚERUL (*citește*) « Tu e nanri go... end cuieli tu. Faruel... ».

BĂLCESCU (*surâzndă*) Dacă nu se poate mai bine, fie și așa.

SCENA III

BĂLCESCU, OFIȚERUL, TIȚA . . . SERGENTUL DE SERVICIU

Un sergent de serviciu deschide ușa și o lasă să treacă pe Tița Bălcescu. E îmbrăcată în costumul epocii. Are pe braț un coș cu alimente.

SERGENTUL (*către ofițer*) Să trăiți . . . dumneaei e sora deținutului. Are învoire cu trei semnături, dela vornicie, dela agie și dela spătărie, să-l viziteze.

OFIȚERUL Foarte bine, băete . . . Poți să te duci . . .

SERGENTUL (*șovăind*) Păi să vedeți . . . N'am văzut ce e în coș . . . Dar scrie în învoire că poate să aducă și de-ale mâncării . . .

OFIȚERUL Lasă în grija mea, poți să te duci . . . (*Sergentul iese, el se întoarce către fată*) Cred că nu aveți nici arme de foc și nici vreun pumnal în coș? (*o salută. Ea nu are aerul să asculte și să vadă, căci se uită încrămențată, mută la Bălcescu, i-a căzut manșonul din mâni, a lăsat și coșul jos*) Atunci vă las. (*salută iar și iese*).

TIȚA (*se asvârle de gâtul fratelui ei*) Nicule . . . Nicule (*gângăvit după câțva timp*) Din ziua sfântului Simeon, de-aproape un an, nu te-am văzut . . . (*amintindu-și*). Am așteptat atunci toată ziua în ploaie la mânăstire la Mărgineni, până ne-au lăsat să te vedem.

BĂLCESCU (*o privește bucuos, dar întreabă cu oarecare neliniște*) Mama . . . ?

TIȚA E bine, sunt bine cu toții . . . Și Maria, și Costache și Barbu . . .

BĂLCESCU (*neliniștit*) Tița, ce e cu mama?

TIȚA Nicule, o știi, cu ale ei . . . Este sănătoasă . . . A vrut ea anume să viu eu de data asta . . . Cum te cunoaște de bine . . . (*caută într'un buzunar și găsește o scrisoare*) « Lăsați-mă să-i scriu că dacă Nicu nu m'o vedea și n'o vedea scrisul meu, se sperie »

BĂLCESCU (*parcurge lacom paginile în timp ce Tița îl contemplă copilărește, apoi constată înduioșat*) Chirilice . . . Tot nu vrea să audă de alfabetul nou?

TIȚA Dacă te uiți cu luare aminte afară de « a » mai vezi și un « m » latin . . . S'a canonit câteva zile, cu ochelarii pe nas și pe urmă s'a lipsit și mi-a svârlit tăblița, că eu o învățam.

BĂLCESCU (*parcurge grăbit nervos scrisoarea*) Nu o pot ceti acum . . . Sunt bolnav de nerăbdare . . . Mi-e teamă că n'o să putem vorbi tot . . . E puțin cam târziu . . .

TIȚA (*face un gest, cu seriozitate copilărească*) Ce-am pățit. Dela 10 am plecat de-acasă, și abia acum am ajuns . . . Toate ulițele sunt oprite de soldați. Arde de două zile în Lipscani . . .

BĂLCESCU Ard iar Lipscanii? Ard iar Bucureștii?

TIȚA Nu, că acum s'a aprins dinspre capătul ăsta dinspre hanul Șerban Vodă, și vântul a bățut în partea ceastălaltă. Focul a trecut peste podul Mogoșoaiei, la Racovițești, de acolo s'au aprins niște acareturi la Corbeni, și a răbufnit în Brezoianu. Prin toate curțile stau maldăre de boarfe și de calabalăc . . . Sunt toate tulumbele pe ulițele vecine, dar nu ajunge . . . Polițaiul a scos multă prostime cu gârbaciul, și s'au făcut vreo zece lanțuri de-alungul ulițelor, spre gârla Dâmboviței de trec gălețile dela om la om . . . (*copilărește*) O fi vreo sută de găleți pe fiece uliță. Sunt prinși trecătorii cu arcanu! Că mulți fug . . . Sunt uzi de apă. Și le degeră mâinile . . . Au vrut să mă ia și pe mine. Noroc de logofătul Băloiu: Nu vedeți că e boieroaică . . . fata serdăresii Bălceasca . . . doftorița? El m'a adus printre soldați și ceauși.

BĂLCESCU Dar cum de ați obținut învoirea asta? Aici, dela fuga lui Vodă, toți parcă își fac de cap. Au devenit mai răi și mai neînțelegători . . . Le e mereu frică de o evadare laolaltă.

TIȚA Tot biata coana Luxița Florescu. Două săptămâni a bățut la toate ușile. I-a spus marelui Vornic la o sindrofie dela obraz că știe că ești ținut în sdrențe pe gerul ăsta, că ești nemâncat cu zilele . . . Că acum e la putere el, și va cădea blestemul pe capul lui, dacă se va întâmpla o nenorocire . . .

BĂLCESCU Biata coana Luxița . . .

TIȚA Nicule, femeia aceasta e un înger pentru tine . . . Dar mai mult n'a putut face, (*desface coșul, însă înainte de a începe să scoată, descoperă parcă îngrozită patul fără așternut, cu scândurile goale*) Nicule, nu ai așternut, nu te învelești cu nimic?

BĂLCESCU Mantaua. Ține destul de cald (*încurcat*) Parcă tot e mai bine aici ca la Mărgineni . . . De altfel nu sunt adus decât pentru cercetări . . . O să mă ducă înapoi acolo.

TIȚA (*ca o destăinuire*) A fost doar o vorbă, tot coana Luxița a vegheat.

BĂLCESCU Este și ea dintre ai noștri . . . In casa ei ne întâlneam.

TIȚA (*scoate din coș*) Uite, două rânduri de primeneli, ciorapii ăștia de lână, un cojocel . . . tot sunt bune pe gerul ăsta.

BĂLCESCU (*mintind*) Lăsați și voi, că nu e atât de rău, un bărbat poate să îndure ușor asemenea nimicuri . . . Nu vă mai faceți idei . . . Ce vrei? Inchisoare.

TIȚA (*scoate iar*) Niște baclavale, le-am făcut noi pe furiș, că suntem în postul Paștilor și mama s'ar supăra dacă ar ști. Ea îți trimite halva cu alune, caramelle, migdale.

BĂLCESCU (*surâde înduioșat când vede castronul mare de supă*) Și orez cu lapte? Tot copil mă crede.

TIȚA Cum o să fie cu lapte? Dacă suntem în postul mare? E cu tahân . . . Știe că îți place tot atât de mult. . . Niște șuncă, s'o pătrezi până trece postul, iar ăștia sunt posmagi de făină albă să-i ai pentru multă vreme. Ii înmoi în apă . . .

BĂLCESCU (*neliniștit, bănuitor*) Tița, spune-mi adevărul . . . de ce n'a venit mama? De ce te-a trimis pe tine? Mă bucur nespun că te văd Tița, dar n'aș vrea ca tu să fii aici în locul mamei. (*Cu teamă*) Dacă ar fi sănătoasă n'ar lăsa pe nimeni în locul ei.

TIȚA (*tulburată*) Nicule, am să te lămuresc . . . (*șovăie*) Am să te lămuresc (*caută să iasă din încurcătură*) Știi, când a fost mama astă toamnă la tine . . . ai refuzat să iscălești cererea de iertare . . . lui Vodă.

BĂLCESCU (*se întunecă, se crispează*) Nu se putea altfel, Tița (*lasă capul în piept*) și așa m'am simțit destul de prost când m'am gândit că la judecată ați făcut fel de fel de intervenții pentru mine . . . De m'ați făcut să-mi pierd și eu capul . . . De când sunt închis mi-e rușine de ce am spus acolo . . . (*pe gânduri*) Și ceilalți toți au fost netrebnci . . . Toți au dat rușinos înapoi . . . Au aruncat vina unul pe altul . . . Numai Mitiță Filipescu a stat drept și a lăsat să cadă pe el totul . . . Acum îi putrezesc picioarele în apă la Snagov (*după un timp, tot cu vocea șoptită, ca mai sus*) E supărată mama?

TIȚA Nicule, nu trebuia să refuzi să iscălești cererea de iertare. De atunci mama parcă este bolnavă . . . Alergase biata de ea un an de zile . . . Bătuse la toate ușile, care eu rămas căinește închise. De sfântul Alexandru, coana Luxița isbutise s'o înduplece pe bunica ei, pe țața Anica Florescu, să meargă la fratele ei, la Vodă Alecu Ghica. A stăruit o jumătate de ceas bătrâna, i-a cerut să facă asta de ziua numelui lui și până în cele din urmă Vodă s'a înmuiat. A spus să se facă formele, să faci cererea de iertare și să i-o aducă până într'o săptămână, coana Luxița . . . Biata mama a crezut că înebunește de bucurie. N'a mai dormit până a ajuns la tine . . . Și când colo, tu nici n'ai vrut să auzi de o cerere de iertare.

BĂLCESCU (*vibrând îndurerat*) Soră, mi se sfâșie inima când mă gândesc la suferințele pe care le-am cășunat bieteii noastre mame . . . Imi dau seama că ea nu mă poate înțelege . . . Dar tu, tu trebuie să înțelegi că nu puteam să mă înjosesc până într'atât încât să cer iertare aceluia despot care semnase cu lașitate porunca primită pentru condamnarea noastră. Inchisoarea mi-a deschis ochii . . . Ochii dinăuntru. Azi cred că dacă nu există și fapte imposibile pentru demnitatea omenească, atunci cuvântul om trebuie înlocuit . . .

TIȚA (*rămasă pe gânduri tulburată*) Nicule . . .

BĂLCESCU (*interpretând tulburarea ei*) Vezi că mă'nțelegi? Tu îmi ești mai aproape decât orice altă ființă pe pământ . . . Mama e o sfântă, soră dragă, dar e din alte vremuri, a uitat de când era tânără. Acum nu cunoaște decât necazurile de familie . . . E supărată pe mine și nu vrea să vie să mă mai vadă . . .

TIȚA (*strigă speriată*) Taci . . . taci . . . Nu vorbi cu păcat . . . Nu e supărată biata de ea (*cu gândul la făptura mamei*) Dacă i s'ar da voie

ar dormi la ușa ta, aci... Altul este motivul pentru care m'a trimis pe mine...

BĂLCESCU (*nedumerit*) Nu înțeleg nimic... (*fixează asupra ei o privire întrebătoare*)

TIȚA (*șovăie îndelung, nu știe cum să-l lămurească, e stânjenită*) Mi-e greu...

BĂLCESCU (*tot mai nedumerit căutând să descifreze tăcerea ei prelungită, încurcată*) Spune-mi...

TIȚA (*mereu încurcată, dar fără să facă o dramă din asta, dimpotrivă zâmbește înduioșată*) Vezi, Nicule, e foarte greu de spus... Tu nu crezi în anumite lucruri... Și mi-e greu să-ți spun...

BĂLCESCU (*nervos*) Spune, spune Tița... (*tusește și, neliniștit, explică*) Am răcit de aseară...

TIȚA (*zâmbește*) Uite, în noaptea de Crăciun mama a visat un vis...

BĂLCESCU (*lămurit, acum surâzând cu ironie înduioșată*) Tița, soră dragă, am ajuns la vise?

TIȚA (*convinsă parcă și ea*) O știi pe mama cu visele ei... Zice că i-a apărut în vis Maica Domnului și i-a spus: «Zinco, să se ducă fata ta cea mai mică, să-l aducă pe frate-său acasă». S'a trezit numaidecât și de atunci nu mai are liniște. (*încurcată*) Și coana Luxița crede că va fi mult mai ușor, acum cu Vodă Bibescu, pentru iertarea ta... De aceea m'au trimes pe mine, spunând că sunt sigure că eu te voi îndupleca să semnezi cererea... De-asta n'a venit mama. «Du-te fetița mea tu, că ești suflet de copil... Ai har dela Maica Domnului... Ai să-l îndupleci... Ție nu-ți poate spune nu... Du-i și sfânta iconiță... Să-l păzească până se înapoiază iertarea...»

BĂLCESCU Ce copilărie, cu visele astea... Tița dragă, m'ai liniștit (*o îmbrățișează*). Dar tu nu crezi în astfel de basme? Tu știi bine că nu-mi poți cere să mă umilesc până într'atât... Nu e așa? Nu pot să-i cer lui Vodă să mă erte... (*Așteaptă răspunsul ei îndelung*)

TIȚA (*tace îndelung, cu oarecare încăpățănare, apoi scoate din manșon o cerere gata scrisă*) Nicule, acum e alt domn, nu mai e acel care te-a condamnat (*arată cererea invitându-l să semneze*).

BĂLCESCU (*uimit*) Cum, și tu îmi ceri asta? (*tusește iar*)

TIȚA (*desarmată, parcă învinsă*) Ai suferit prea mult, am suferit cu toții prea mult... te imploră mama, frații... și noi, amândouă surorile (*a scos din coș și o călimară mică și o pană*)

BĂLCESCU (*luat parcă prea repede nu știe, ce să facă*) Dar...

TIȚA (*încurajată de încurcătura lui, a îngenunchiat lângă pat și cu tocul în mână îl trage și pe el lângă ea*) Trebuie să iscălești... (*cererea e desfăcută pe pat, ei sunt în genunchi unul alături de celălalt*).

BĂLCESCU (*așa cum stă în genunchi, cu un soi de voce absentă, dând impresia că va iscăli, sugestionat de ea, citește*) «Inălțate Stăpâne, cu fierbinte rugă de îndurare, cad în genunchi la picioarele Măriei Tale, cerând... (*se măsoară uimit cum stă în genunchi și dintr'odată se ridică plin de silă, înfiorat de ceace*

i se cere) Nici un despot nu mă va avea vreodată în genunchi la picioarele lui . . . Mai bine îmi petrec toată viața în ocnă . . .

TIȚA (*s'a ridicat și ea încremenită*) Dar, Nicule știi bine că așa se scrie . . . este doar cum să spun . . . o regulă . . . Nu înseamnă că ești în genunchi înaintea nimănui . . .

BĂLCESCU (*hotărît*) Nu pot ruga nimic pe un despot . . . Îi urăsc pe toți . . . Nu se poate ca adevărul, dreptatea, fericirea popoarelor, să depindă de un singur om, ori care ar fi el (*tușește și, încurcat, se explică*) Am răcit azi noapte . . .

TIȚA (*îndurerată, cu privirea vagă ascultă pe gânduri*) Fericirea popoarelor? Până la fericirea popoarelor este fericirea noastră, a familiei noastre nimicite (*începe să plângă încet de tot*).

BĂLCESCU Mi se rupe inima soră dragă, dar înțelege că nu pot să fac altfel.

TIȚA (*revenind la atac*) Pentru o întorsătură de condeiu? Cum poți să dai însemnătate unui asemenea nimic? Erai gata să iscălești . . .

BĂLCESCU (*este foarte îndurerat, parcă se lasă iar convins, șovăie*)

TIȚA Voi cere ofițerului altă hârtie și vei scrie tu cum vei voi, ce vei voi, numai să fie acolo o cerere a ta de iertare. Spune, da . . . (*așteaptă, ia tăcerea lui drept aprobare și se îndreaptă spre ușă, apoi din prag spune unui soldat care nu se vede*) Dumneata, văd că nu ești de pază, ești liber, chiamă te rog pe domnul ofițer până aici (*închide ușa și ia recunoscătoare mâna fratelui*).

BĂLCESCU (*gândește, sfâșiat*) Mitiță Filipescu putrezește cu picioarele în apă . . .

TIȚA Care ar fi folosul dacă te-ai prăpădi și tu?

BĂLCESCU (*după ce a stat mult adâncit în gânduri, vorbește liniștit, hotărît*) Ascultă Tița, oamenii aceia, tovarășii mei, nu m-au întreat întotdeauna ce gândesc și eu, și asta mă înfurie și azi când îmi amintesc. Au luat hotăriri fără mine, fără să mă întrebe. M'au socotit desigur fără însemnătate, poate copil. Dar condamnarea — acum îmi dau seama — ne-a legat pe toți într'un snop și soarta lor a devenit soarta mea. Nu pot părăsi singur temnița . . . *Urmează un lung răstimp de tăcere încărcată. Tița pare și ea învinsă, abătută.*

TIȚA (*merge și scoate o mică icoană din coș, învăluită cu grijă într'un ștergar, o privește lung, desarmată, clătînând din cap, ridică din umeri neștiind ce să mai spuie*) E prea încăpățânat, Maică prea curată . . .

SCENA IV

ACEEAȘI, OFIȚERUL

OFIȚERUL (*intrând în atmosfera aceasta de descurajare*) M'ați chemat, stimată demoazelă?

TIȚA (*puțin surprinsă, găsind pe loc o soluție, căci nu mai vrea să spuie de ce-l chemase*) Da . . . Da . . . Domnule ofițer, este voie să pun în perete iconița asta?

OFIȚERUL Ceasloave și icoane câte vrei . . . Pături și cărți de citit n'are voie să primească. (*din prag*) Stene, adu un cuiu și o piatră de bătut . . .

(*observă un cuiu*) Nu, nu e nevoie... Uite aveți aici un cuiu, în perete. E cam mic dar cred că e deajuns.

TIȚA (*găsind cuiul, pune icoana*) Da, e deajuns...

OFIȚERUL (*după un timp, încurcat*) Stimată demoazelă, îmi permiteți să vă pun o întrebare... Nu sunteți d-voastră logodită cu camaradul meu, adică fostul meu camarad, căci acum este mutat la Craiova, lieutenantul Oprea Nedelescu?

TIȚA (*profund turburată, surprinsă*) Da... da.

OFIȚERUL (*explicându-se*) Pe la Sf. Dumitru eram, într'o seară la teatru, la Momolo la trupa Franceză, cu doi camarazi de batalion, și într'o loje era Oprea Nedelescu, împreună cu d-voastră, cu o altă domnișoară și o cucoană mai în vârstă... Unul din camarazi a spus: «Iată pe Nedelescu cu logodnica lui, aceea mai tânără. V'am salutat și ne-ați răspuns amândoi...»

TIȚA (*foarte încurcată*) Da... Da... Eu eram... Suntem logodiți... Așteptăm să fie din nou mutat în București... A trebuit să amânăm nunta...

OFIȚERUL (*cu o simpatică galanterie*) Am pierdut ocazia de a fi o pază de onoare.

TIȚA (*uimită*) Ar fi fost învoit fratele meu să asiste?

OFIȚERUL Nu, vroiam să spun, o pază de onoare pentru mire, camaradul nostru. Dar cine știe, poate că, luat pe răspunderea noastră, dându-și cuvântul de onoare că nu fuge, ar fi putut fi prezent în biserică pentru două trei ore, chiar și prizonierul nostru.

TIȚA (*exaltată, și cu o nădejde nebună*) Domnule lieutenant, ar fi posibil un asemenea lucru? Ar putea merge sub paza dumitale o oră în oraș?

OFIȚERUL (*puțin speriat*) Nu... nu... Asemenea faptă ar fi cu neputință fără o aprobare de sus...

TIȚA (*caldă, cu o nădejde care imploră*) Domnule ofițer, haide cu Nicu un ceas astă seară la noi acasă... Să-l vadă mama în casa ei din nou, fie și câteva clipe. Uite a răcit... Să se'nălzească și el cu un ceai fierbinte... lângă sobă... Un ceas măcar... Tușește mereu. (*îndurerată*) Și avea o sănătate de fier...

OFIȚERUL (*puțin îngrozit, dar nu lipsit de curtoazie*) Nu... Nu. Este o nebunie ceea ce vă trece prin cap. (*merge de-andaratelela spre ușă, face un gest că-i pare rău și iese*)

SCENA V

BĂLCESCU, TIȚA

BĂLCESCU (*vine frățeste spre Tița, care este nervoasă, îndurerată*) Poate că era mai bine să faceți nunta în toamnă și să nu mai așteptați ca să fie mutat logodnicul tău, din nou în București... Te-ai fi dus la casa ta cu el, acolo la Craiova...

TIȚA (*pe care această discuție despre logodnă o exasperează*) Nu se putea Nicule, era greu . . .

BĂLCESCU Dece? Era vorba de fericirea ta . . . Știi cât de mult țineai să se facă această nuntă . . . Cu câtă nerăbdare așteptai să te vezi la casa ta . . . Mi-a spus mama atunci când a fost aici . . . Era și ea nespuse de fericită . . . Spunea că de îndată ce se termină culesul, faceți nunta la Bălcești, la conac. (*așteaptă o lămurire dela ea*).

TIȚA (*tace îndelung, umilită de această încurcătură, pe urmă cu o concentrată gravitate*) A rupt el logodna (*și după un timp, cu un surâs amar*) când toată lumea știa că ne pregătim de nuntă . . . când ieșise cu noi la teatru și sindrofii ca logodnic . . .

BĂLCESCU Pentru numele lui Dumnezeu, a fost în stare să facă asta? (*clototind*) Ar trebui pălmuit în stradă. Nu se compromite în modul acesta o fată de șaptesprezece ani . . . Scarlat, ce-a spus? Așa își apără reputația cumnatei lui? Trebuia să-i svârle sabia în mocirla podului, ca să-l silească să-i ceară el duelul . . . Cum a îndrăznit asta? . . . Cum ți-a spus-o? . . .

TIȚA (*iritată, vrând să ocolească parcă*) Tată-său i-a scris o scrisoare mamei . . .

BĂLCESCU Mă întreb ce motiv au invocat ca să strice o logodnă făcută cu proeți, când tocmai tată-său v'a schimbat inelele?

TIȚA (*ținându-se tare, totuși silabisind parcă pe gânduri*) Când e cineva de rea credință . . . poate găsi pretexte ușor. Eh, nu mai are nici o însemnătate . . . (*cu o voce murmurată, iritată*) Mi-e greu numai când mă întreb lumea când se face nunta și eu trebuie să găsesc cuvinte . . . E greu . . . Parcă umblă râme pe mine . . . O să treacă și asta.

BĂLCESCU (*neliniștit, insistând*) Tița, ce motiv a invocat? Ce s'a întâmplat de-a fost el în stare de o asemenea îndrăzneală?

TIȚA (*vrând să ocolească*) Nicule, nu-ți mai bate capul atâta, că întâmplarea nu merită . . . Nimic, decât pretexte . . .

BĂLCESCU Singurătatea asta, zidul pe care îl pune închisoarea între tine și lume, neputința asta la care te reduce ca pe un sobol orb este mai rea decât foamea și frigul . . . (*ros de bănuiala să nu se fi întâmplat vreo nenorocire*) Soră dragă, sunt fratele tău, sunt în familia noastră prietenul tău cel de totdeauna, cel mai apropiat. Spune-mi ce s'a întâmplat . . . spune-mi tot . . .

TIȚA (*șovăie încă, apoi aproape în șoptă, stânjenită*) Tată-său i-a scris mamei că-i pare rău, dar e nevoit să ceară deslegare pentru cuvântul dat. Că el — scria — nu poate admite ca fiul său să-și « brizeze cariera » căsătorindu-se cu mine. Un ofițer însurat cu sora unui (*șovăie*) osândit pentru înaltă trădare, pretinde el, își atrage dușmănia lui Vodă, capul oștirii . . . Că e mai bine pentru amândoi tinerii să se despartă înainte de nuntă, decât să se nenorocească unul pe altul . . .

BĂLCESCU (*îngrozit, năucit, abia găsind cuvintele, înțelege de ce a șovăit*) Din pricina asta? . . .

TIȚA (*grăbit, ca să nu lase răspunderea asupra lui*) Ți-am spus, pretexte... N'au știut ce să mai scornească...

BĂLCESCU (*sdrobit, împovărat, se plimbă prin odaie, apoi vine la ea, îi ia mâinile*) Surioară dragă, ți-am distrus și ție fericirea... (*îngândurat*) Dacă faptele noastre nu ar avea atâtea urmări neprevăzute!... (*rămâne nemișcat*).

TIȚA (*îndurerată în revolta ei*) Taci... taci... Cum poți vorbi cu păcat? Fericirea mea e să fii tu liber... să te vedem din nou acasă între noi... neamenințat de nici o primejdie...

BĂLCESCU (*i-a luat mâinile într'ale lui*) Surioară scumpă, niciodată nu voi putea îndrepta răul pe care ți l-am făcut... Sunt un blestemat. Inegresc viața celor ce mă iubesc...

TIȚA (*dorind sincer ca el să nu se mustre*) Dece nu vrei să recunoști că n'are nici o însemnătate? Acum, e puțin mai greu până ce scap de întrebările tuturor proștilor. (*șoptit*) Unele femei ca să mă umilească mă întrebă cu o prefăcută compătimire, îmi cer lămuriri... vor să-mi desfacă inima fâșie cu fâșie... Dar la toamnă când tot Bucureștii va ști, voi scăpa de orice săcăială (*a luat nervoasă, iar, mașonul de pe scaun*).

BĂLCESCU Sunt vinovat și pentrucă prin mine l-ai cunoscut. Eu ți l-am adus, dela noi din batalion în viață... Mi-aduc aminte ce sfioasă erai și cum fugeai când venea să mă ia deacasă... Mie mi-a vorbit întâiu acest nemernic... Mi-a spus că nu-și mai vede nici un rost în viață, dacă nu-i vei fi soție... I-am spus că ești un copil că nu ai decât cincisprezece ani. Se fâsticea... Iși pierdea capul numai când îți auzea numele...

TIȚA (*doborâtă de amintiri a rămas nemișcată, cuvintele lui cad în sufletul ei rar, ca pietricilele în apă, îi scapă încet mașonul din mână, nu-și poate reține lacrimile*).

BĂLCESCU Când ai fost la întâiul tău bal la Curte și ți-a dat mama voie să dansezi cu el... toată lumea se uita la voi... Ți-a vărsat la bufet, înghețata pe rochie și toată lumea a râs și a spus că vă poartă noroc...

TIȚA (*tot mai palidă, cade parcă, apoi isbucnește nemaiputându-se stăpâni*) Laș... laș... a fost un laș (*cade pe pat apoi ridică din palme o privire îndurerată, arată un obraz convulsiv*) Când a venit de Crăciun la București, a spus la o petrecere, verișoarei noastre Caliopi pe când danțau, că și-a dat seama la timp că nu mă iubește... că nu ar fi vrut să fim, amândoi nefericiti (*face un pas ca să-și ascundă durerea, dar iar revine*) A plecat din București fără nici o lămurire, fără să-mi scrie un rând... (*zâmbește, istovită*)

BĂLCESCU (*uimit, abătut*) L-ai iubit...

TIȚA (*parcă nici nu aude deși se privesc în ochi*) Inelul, l-a trimis tată-său în plic. (*copilărește, cu un zâmbet amar*) Și spunea că și-ar da viața pentru mine (*se răsuțește de durere, ca o foaie care arde*).

BĂLCESCU Dar dece nu și-a dat seama de toate astea încă din timp, dinainte de logodnă, de când cu judecata?...

TIȚA (*se ridică*) Un poltron... Și-a pierdut capul când s'a văzut mutat din București.

BĂLCESCU Surioară, iartă-mă... A fost întâia ta iubire... Ar fi putut să fie frumos.

TIȚA (*istovită, murmurând*) Pune flori câte vrei... Le pui pe un mormânt... Știi acum ce este iubirea. In fundul fântânei ei nu este apă curată... este doar o mocirlă. Nu voi mai iubi niciodată.

BĂLCESCU (*înfiorat încearcă s'o mângâie*) Tița tu ești doar un copil. Ai șaptesprezece ani...

TIȚA (*dintr'odată, voluntară, sălbatecă*) Niciodată (*rămâne cu privirea țintită în pământ*).

BĂLCESCU (*dezolat, ar vrea să spuie ceva, parcă s'o mângâie, apoi, surprins se întoarce brusc, convulsiv, își duce mâna pe piept, cu fața la perete, se sprijină, duce batista la gură*) Nu...

TIȚA (*a urmărit neliniștită convulsivitatea lui, așteaptă o clipă incremenită, pe urmă se duce la el, îi întoarce fața și vede îngrozită batista plină de sânge*).

BĂLCESCU (*nepuțincios, acum când vede că groasnicul secret al vieții lui a fost trădat, o privește cu fața descompusă*)

TIȚA (*a căutat să se sprijine, apoi ca paralizată de o idee fixă*) Să nu afle mama...

BĂLCESCU (*învins, cu o voce pierdută*) Întăiele semne au fost iarna trecută la Mărgineni... Sunt atacat...

TIȚA (*plângând mut*) Te-au ucis, frățioare (*ia o batistă, îi șterge fața, îl duce încet spre pat*)

BĂLCESCU Nu trebuie să afle nimeni.

TIȚA Voi fi sora ta. Nimic decât sora ta, până ce voi muri (*il mângâie ușor*) Te vei însănătoși... Iți voi da viață din viața mea...

BĂLCESCU (*de pe pat*) Iți repet, nu trebuie să afle nimeni... Sunt însemnat... Soarta m'a însemnat.

TIȚA (*cu o duioșie hotărâtă de soră care și-a închinat viața*) Nu frate, trebuie să le spui... ca să fii scos de aci și dus la spital. Altfel te vei prăpădi...

BĂLCESCU (*înfrigurat, dintr'un izvor adânc cu un soi de desnădejde*) Nu... nu. Ar scăpa prea ieftin. Mai am un an de pedeapsă și-l voi face până la sorocul lui, ca să fie socotelile în regulă. O, ar scăpa prea ieftin aceste fiare... N'am nevoie de mila lor... Mi-au lăsat numai un ciot de viață... Dar vor plăti pentru acest ciot ca pentru trei vieți (*încet, ca o taină*) Tița, noaptea nu mai pot dormi și fac numai socoteli și planuri. Acum am douăzeci și trei de ani... Ași vrea să mai trăiesc numai alți zece și voi răsturna putregaiul lor cum întoarce un fier de plug, câmpul înțelenit de mărăcișiș. (*cu sete de viață*) Zece ani numai...

TIȚA (*îngrozită*) Frate, nu e bună atâta ură... Trebuie să te rogi numai, lui Dumnezeu, să te facă sănătos...

BĂLCESCU (*sălbatec, dar întors în el însuși*) Nu trebuie să se mai întâmple și cu alți români ceea ce s'a întâmplat cu Mitiță Filipescu, cu mine și cu ceilalți. Nu trebuie acest popor român să mai îndure câte îndură...

SCENA VI

BĂLCESCU, TIȚA, OFIȚERUL

OFIȚERUL (*intră gros îmbrăcat și mai poartă o manta grea pe braț, o căciulă mare în mână; cei doi îl privesc nedumeriți*) Domnule Bălcescu, mai vrei să mergi astă seară acasă?

BĂLCESCU (*privește încremenit*) Dar ???...

TIȚA (*cu fața aprinsă, tremurând din toată ființa ei*) Domnule ofițer, vrei, vrei cu adevărat? Parcă se răstoarnă noaptea'n zi...

OFIȚERUL (*conspirativ, dându-i mantaua și căciula*) Imbracă astea și fii gata de plecare...

TIȚA Vrei să spui, că poate merge pentru un ceas două, acasă?...

BĂLCESCU Domnule, nu pot primi... îți riști cariera și libertatea... Nu am dreptul să primesc asemenea sacrificiu...

OFIȚERUL Te rog să primești... Nu va afla nimeni.

TIȚA (*a și acceptat ideia*) Cum să facem ca să nu afle mama dintr'odată? Ah, și nu avem decât un ceas...

OFIȚERUL Nu, va rămâne toată noaptea... Vom reveni în zori... Am unde să dorm acolo? La vreun vecin?

TIȚA (*luminoasă*) Vei fi singurul care vei dormi în toată casa noastră, unde vei vrea. Noi toți vom sta în jurul lui lângă sobă, toată noaptea.

BĂLCESCU (*refuzând să se îmbrace*) Nu am dreptul să primesc un asemenea sacrificiu...

OFIȚERUL (*trudindu-se să fie calm*) Nu risc nimic (*apoi, nemișcat*) Ai fost iertat.

TIȚA (*se sufocă, pe urmă ascultă cu ochii în lacrimi*) A fost iertat? De unde ști?

OFIȚERUL Este afară un domn care mi-a spus să vă spun doar atât: «că se numește Arăpilă». (*iese în prag, în timp ce Bălcescu și Tița așteaptă încremenți*) Pofțiți, domnule...

ARĂPILĂ (*emoționat, abia vorbind*) Ești liber... ești liber frate...

BĂLCESCU (*neliniștit, cu tot trupul drept*) Numai eu?...

OFIȚERUL Au fost iertați toți. S'a răspândit eri știrea că Mitiță Filipescu e pe moarte... S'a adunat lume în fața Palatului cerând eliberarea lui. Vodă Bibescu a cedat. A semnat ofisul azi la ora unu. A plecat un chervan pe tâlpoaie, să-l aducă dela Snagov pe Mitiță Filipescu... Au plecat și douăzeci de sănii cu prieteni și mulți cărturari să întovărășească, la întoarcere, chervanul... Poporul este acum din nou în fața Palatului.

TIȚA (*cade în genunchi la icoană*) Nu sunt vrednică... Nu sunt vrednică Maică prea Curată.

PETÖFI SANDOR

TRIMITEȚI REGII LA SPÂNZURĂTOARE!

*Cuțitu 'n inima lui Lâmberg, ștreang
De gâtul lui Latour și, după rang,
Veni-vor și alții. In sfârșit, învii
Popor al meu, — și faptele-ți sunt vii!
Dar asta încă nu-i fapta cea mare —
Trimiteți regii la spânzurătoare!*

*Poți iarba rea s'o seceri dacă vrei,
In loc de-un fir vor crește mâine trei;
Din pomul blestemat, poți smulge foi,
Cu timpul altele vor crește, noi;
Din rădăcini stărpiți-i până 'n zare —
Trimiteți regii la spânzurătoare!*

*Sau încă nu știi să urăști cât zece
Nici azi, o, lume, numele de rege?
Oh, de-aș putea ca să revărs pe lume
Turbata ură, valuri negre 'n spume,
Ce-mi umflă pieptul, uriașă mare —
Trimiteți regii la spânzurătoare!*

*In inimă de mii de rele-s roși,
Din pânțelele mumii-s ticăloși,
Din crime și păcate li-este duhul,
Se 'ntunecă de ochii lor văzduhul,
Și unde-s îngropați, pământul moare —
Trimiteți regii la spânzurătoare!*

*Un sumbru câmp de luptă-i Patria toată
Și-o seceră de zor moartea 'ncruntată.
Arde-un oraș, un sat se prăbușește,
Intregul cer de vaiete vuieste ;
Și toate-acestea-s regelui datoare —
Trimiteți regii la spânzurătoare !*

*Zadarnic sângele-l vărsați, eroi,
De nu zdrobiți coroana în noroiu.
S'ar ridica din nou cumplita fiară
Și-ar trebui să 'ncepem lupta iară.
Atâtea jertfe 'n van să fie oare? —
Trimiteți regii la spânzurătoare !*

*Milă și îndurare orișicui,
Dar pentru regi nu, nicio milă nu-i !
Svârli-voiu spada mea și lira 'n vânt
Și-un alt călău de nu e pe pământ,
Sui-voiu însumi funiile 'n zare —
Trimiteți regii la spânzurătoare !*

ÎN NUMELE POPORULUI

Grăiește-acum poporul, ascultați-l
Ori nu știți ce năpraznic e poporul,
Când nu mai cere, ci 'n răscoală, smulge?
De Gheorghe Doja nu ați prins de veste?
L-ați ars pe-un tron de fier roșit în flăcări.
Dar nu i-a ars și sufletul văpaia,
Căci foc era el însuși; luați dar seama:
Pârjolul iarăși poate să vă 'nhațe!

In alte vremi poporul nu cerea
Decât doar hrană, ca o vită 'n jug;
Dar vita prefăcutu-s'a în om,
Și dat i-e omului să aibă drepturi.
Dați-i poporului, deci, dați-i drepturi!
Căci nedreptatea-i cel mai josnic semn
Pe-a lumilor zidiri — și cel ce-o 'nscrie,
De mâna Domnului în veci nu scapă.

Și pentru ce aveți doar privilegii?
Pentru că dreptu 'n ghiara voastră stă?
Au dobândit străbunii voștri țara,
Dar curg sudorile norodului pe ea.
Ce lesne-i să grăiești: aceasta-i mina!
De mâini ce scurmă piatra e nevoie
Ca să-i descoperi vinele de aur...
Și mâinele-astea nu au niciun drept?

Și oare voi cari vă umflați în pene,
Spunând: a noastră-i țara și al nostru dreptul,
Ce-ați face voi cu țara asta

*Dacă dușmanul ar izbi în voi? . . .
 Și-ași întreba — dar fără supărare —
 (Căci mai să uit isprava de pe Raab)
 Când ridică-veți, oare, o statuie
 Vitezei voastre oști de labe 'n fugă?*

*Drepturi poporului, pe sfântul nume
 Al omenirii!, dați-i grabnic drepturi,
 Și 'n numele acestei patrii care,
 Fără de stâlpul lui, se prăbușește,
 E-a voastră roza drepturilor smulse.
 Poporului i-ați asvârlit doar spinii.
 Dar stați! Azi dați-i și lui patru, cinci petale
 Și spinii luați-i cum i-ați dăruit!*

*Grăiește-acum poporul, ascultați-l!
 Ori nu știți ce năprasnic e poporul,
 Când nu mai cere, ci 'n răscoală smulge?
 De Gheorghe Doja nu ați prins de veste?
 L-ați ars pe-un tron de fier roșit în flăcări,
 Dar nu ia ars și sufletul văpaia,
 Căci foc era el însuși; luați dar seama:
 Pârjolul iarăși poate să vă 'nhațe!*

In românește de
 EUGEN JEBELEANU

CIFRUL

Răsfoiește cu înfrigurare paginile cărții, și așterne una după alta cifrele pe hârtia subțire.

34—10, 74—14, 25—6, 67—2....

Mai are puțin și termină. Lucrează de douăsprezece ore fără întrerupere. Spinarea i-a înțepenit. Scaunul nu are spetează. Măsuța e joasă și se mișcă la cea mai mică atingere.

Acuma îi vine greu și cu lumina. Lampa de gaz, mică, fumegă, și cifrele trebuie să fie mărunte, cât mai mărunte, ca să încapă totul pe puțină hârtie.

89—7, 112—5, 36—16, 58—3.

Gata. Raportul cifrat către Regională e gata.

Inchide cartea cu copertele roase. « Povestiri » de Creangă, ediție populară. O clipă îi trec prin minte imagini din copilărie. « Punguța cu doi bani », « Capra cu trei iezi » ...

Tudor se scoală de pe scaun. Trebuie să facă un efort. Parcă îl apasă cineva pe umeri. Nu știe — a înțepenit de nemișcare sau de frigul din cămăruța fără sobă?

Mai are o oră până la întâlnirea cu fata căreia trebuie să-i predea raportul.

Încearcă să-și întindă oasele, apoi se trănțește pe lavița de lemn, acope-rindu-se cu țolul rupt. De jur împrejur pereți albi, coșcoviți.

Pe zidul din față i se perindă prin fața ochilor, ca pe un ecran, filmul întâmplărilor din ultimele două săptămâni...

E puțin după miezul nopții. S'a întors dela o ședință a comitetului local. Cu greu și-a scos paltonul. Vârful degetelor, ca moarte, refuzau să împingă nasturii... când o mașină a stopat brusc în fața casei, făcând să tresalte în căsuțele din mahala, ciucurii de sticlă ai lămpilor atârinate de tavanele scunde...

O tuse seacă — și motorul automobilului s'a oprit. După o clipă de tăcere lătratul haotic al câinilor începe furios, se'ntinde din stradă în stradă, până se pierde în depărtările orașelului...

Tudor a rămas cu cravata în mână...

O fereastră s'a deschis. Vocea pițigăiată și știrbă a proprietăresei întreabă agresiv:

— Cine e?

După şușotelile oamenilor care se străduesc să deschidă portița încuiată, un glas înclădat răspunde, căutând să fie șoptit:

— Mai încet cucoană... trezești vecinii... suntem prieteni de ai lui Tudor. Deschide!

— Prieteni?... .

A'nțeles.

Intr'o clipă e la fereastra din fund, o smulge și sare în curte. Apoi pornește cursa de obstacole. Din ogradă 'n ogradă trece pe lângă dulăii care n'apucă nici să-l mârâie...

«Câte garduri a sărit fără să simtă așchiile înfipte în mâini?... .

E destul de departe. Strada e pustie. Se sprijină, gâfâind greu, de un stâlp de telegraf. Gerul năpraznic, uscat al nopții de Februarie s'a ntețit, și el e leoarcă de sudoare.

Și-acum, repede la gară. Trebuie să plece cu primul tren.

«Se vede că a căzut cineva care a vorbit. Sau poate m'au filat fără ca eu să-mi dau seama»...

Pornește grăbit spre gară. E destul de departe. Înaintează în beznă, frecând pereții caselor. Precauție inutilă. Nici țipenie de om.

A ajuns. Gata să intre în căciula de lumină albastră pe care o aruncă felinarul din colțul străzii, se oprește la timp. În păcura piațetei se mișcă, nervoși, ca ochii de pisică, tăciunii aprinși ai capetelor de țigară.

— Asta e! Gara e supravegheată.

Aproape se lasă pe spate, topindu-se în întunericul de nepătruns al străzii din care a venit.

Prin minte i se perindă adrese și figuri de prieteni. Sunt puține și nici una nu e prea sigură. Orașul e tare mic. Oamenii sunt cunoscuți.

A ajuns la marginea orașului. Bariera. O sentinelă. Se retrage deandăratelea. Junghiuri încep să-l străpungă în piept și spinare. Urechile nu le mai simte de mult.

Ar vrea ca noaptea să nu se sfârșească. Ce-o să facă ziua pe lumină?

A ajuns la altă barieră. Altă sentinelă.

Simte că sudoarea îi îngheață pe frunte.

Cât ar vrea să-și treacă mâinile prin flăcările unui foc bun. Ar prinde cărbunii în palmă și i-ar trece dintr'una într'alta, așa cum se numără nucile.

Da! Sigur! Cum de l-a uitat tocmai pe el? — Ion, fochistul ceferist.

Aleargă.

Nu știe când a ajuns în fața colibeii. Bate ușor în fereastra cât o batistă. Ușa se deschide sgâriind pământul. O arătare albă. În tinda îngustă cei doi își strâng cu putere mâinile, apoi fochistul întreabă ca și cum ar fi fost vorba de vizita unui prieten, într'o Duminică după masă.

— Păi bine, tovarășe, să nu mai dai atâta amar de vreme pe la noi?

— E ora trei de dimineață, gândește Tudor.

Simte în întrebarea simplă a omului atâta căldură că vorbele pe care ar vrea să i le spună i se opresc în gâtul înghețat. Reușește să rostească printre dinții încleștați doar:

— Tovarășe Ioane, tovarășe...

Ion își dă seama că musafirul lui tremură tot.

Și pe el l-a trecut un fior. E îmbrăcat numai într'o cămașă de pânză subțire. Izmenele lungi sunt legate la glesne pe picioarele goale ce joacă nervoase pe lutul rece al podului.

— Să intrăm în bucătărie, poate a mai rămas ceva jar în plită. Aud că s'a trezit și Lenuța...

*

Femeia nu l-a primit bine. Când au deschis ușa, chircită în fața sobei, sufla de zor, mai mult decât trebuia, încercând să ațâțe focul.

Nu s'a întors nici când Ion i-a spus:

— Lenuțo, ne-a venit un musafir... știi, tovarășul a mai fost la noi anul trecut...

A mormăit doar:

— Mda! Parcă nu ne-ar ajunge necazurile noastre, — și a continuat să sufle cu mai multă furie.

Ion zâmbește încurcat și șoptește:

— De, muierea pricepe greu... Cât îi spun... Dar să n'ai nicio grijă. E obișnuită și ține cu noi.

Focul s'a aprins și arde, acum, frângând vreascurile, cu pocnituri.

Femeia s'a ridicat oftând și-i privește câteva clipe, nehotărîtă, apoi izbucnește:

— Păi bine omule, pune ceva pe tine că te îmbolnăvești. Și dumneata, umbli noaptea pe străzi așa gol, fără palton, pe blestemăția asta de vreme?

Tudor le spune pățania cu fuga pe fereastră, când numai la palton și pălărie nu s'a mai gândit.

În ochii femeii trece o licărire de milă.

— Și « dincolo » nici măcar sobă n'avem...

*

De atunci nu l-au mai întrebat nimic.

Până azi, în două săptămâni, ziua când Ion e pe locomotivă s'a silit s'o « lumineze », cum își spune el.

A izbutit oare?

La început a fost tare greu.

— Știu că Ion e cinstit și drept. Nu bea, nu mă bate... Dar de ce tocmai *el* care are nevastă... Mai sunt și alții, singuri pe lume... Iată, de abia a scăpat de prăpăd. În Crimeia era să-și lase viața. Acum l-au mobilizat pe loc pentru că e nevoie de fochiști. Toți de aici s'au prăpădit la Don. Și dacă a dat Dumnezeu că a scăpat, acum să cadă în ghiarele «lor»... Zău! ar trebui să vă gândiți și dumneavoastră...

Femeia s'a întrerupt o clipă. Obrajii ei de obicei palizi și trași s'au aprins ca și ochii, care tot timpul fixau focul din vatră. Și-a făcut câteva cruci mici și repezite, și a continuat cu voce scăzută:

— De geaba, stăpânirea e mai tare ca noi...

•

Tudor s'a agățat cu disperare de acest «noi».

În fiecare din zilele următoare femeia cu ochii țintă la foc a vorbit din ce în ce mai puțin și el mereu mai mult.

Se întreabă din nou:

— Oare am izbutit ceva?

Odată, în toiul discuțiilor, l-a întrerupt, și Tudor a simțit în glasul ei un fir de mândrie:

— E-e, de câte ori n'am dus și eu la Depou câte un pachet de manifeste!...

Apoi, ca și cum ar fi vrut să se scuze:

— Ia, așa, ca să-l ajut pe Ion...

Seara, când se întoarce dela lucru, îl primește pe Ion parcă cu mai multă duioșie.

— Am izbutit oare?, se'ntrebă Tudor peantru a treia oară...

•

Imaginile de pe ecran s'au stins. Peretele e din nou alb, împestrițat de părul desprins din bidinea.

Trebuie să plece. Sare de pe laviță după ce aruncă țolul care s'a străduit să înlocuiască soba.

Privește puțin amuzat pardesiul uriaș. Ion i l-a pregătit, agățându-l în cuiul bătut în ușa.

Palton n'are fochistul. I l-ar fi dat bucuros. Poartă și la lucru și în zile de sărbătoare un cojoc împestrițat de petece.

Măinile i se pierd în mânecile care atârnă ca două burlane roase de rugină. Ia de pe masă raportul, îl îndoaie de mai multe ori până devine mic cât o nucă și-l bagă în buzunarul drept.

Deschide ușor ușa bucătăriei.

Lenuța stă, ca în prima noapte, chircită în fața sobei și încearcă să ațâțe focul.

Auzind scârțâitul ușii se ridică, vioaie.

Îl vede îmbrăcat cu pardesiul. Prin ochi îi trece o umbră de regret și întreabă simplu:

— Pleci?

— Da, Lenuțo.

— O să-i pară rău și lui Ion.

— Ion știe.

Privirile femeii au rămas ațintite la gâtul lui gol, apoi se repede într'un ungher și se întoarce cu o bucată de pânză colorată:

— Ai să îngheți. E un ger năprasnic. Ia «fișul» ăsta.

Se apropie, și cu gesturi delicate, ca o mamă care-și îngrijește copilul dimineța, când pleacă la școală, îi înfășură gâtul.

— E mai tânără ca mine, gândește Tudor.

Îi ia mâna mică și aspră într'a lui.

— Vă mulțumesc, ție și lui Ion. Apoi, frângându-i degetele adaogă:

— Ai încredere în el, Lenuțo; în noi toți. Ai să vezi...

Femeia își trage încet mâna și în timp ce deschide ușa, șoptește:

— Dumnezeu să te păzească, tovarășe...

*

În zadar încearcă Tudor să-și strângă bietul pardesiu în jurul trupului. Dar după o clipă nu mai simte nimic. Se avântă cu capul plecat înainte, în bezna străzii. Vuetul vântului de ghiață îi sună în urechi ca o minunată melodie:

— Tovarășe !...

Mai are zece minute. Ajunge la timp. După ce predă fetei raportul, pleacă cu primul tren.

Tudor încearcă un sentiment de încredere cum n'a mai simțit de multă vreme. Intunericul adânc, camuflajul.

Fata vine în orice caz... E controlul la trei săptămâni. Siguranța, desigur, i-a pierdut urma, crede că a dispărut din oraș.

Mai are de trecut o stradă laterală și apoi de străbătut centrul. Dar fără îndoială că și acolo e pustiu. Ca și aici.

A ajuns în strada principală, lungă și neagră ca un canal subteran. În colțul celălalt așteaptă fata.

Înaintează încet, făcându-și loc cu capul și cu umerii printre rafalele de vânt.

Are impresia că împinge cu pieptul un vagonet încărcat cu cărbuni...

Deodată, întunericul este spintecat ca de o lamă uriașă de oțel. Liniștea forfecată de valurile unui vals scârțâit de o vioară acompaniată de un pian dezacordat.

S'a deschis ușa unei cârciumi.

Tudor se oprește ca ținuit. Și de data asta e greu. Vântul bate acum din spate.

Trebue să aștepte. De sigur că vor închide repede.

Să treacă peste drum, imposibil. Un camion barează trotuarul, și lumina ajunge până acolo. Să se întoarcă și s'o ia pe alte străzi, ocolește și nu mai ajunge la timp. Pleacă fata.

Așteaptă.

Prin ușa cârciumii se revarsă voci răgușite, valurile de muzică falsă și, ca dintr'un samovar, nori grei de fum și aburii.

Mai are trei minute. Nu e bine să treacă prin lumină, dar trebuie. Pleacă fata.

Iși înfundă capul între umeri și pornește hotărît, ținând strâns în mâna dreaptă ghemotocul de hârtie din buzunar.

În clipa în care calcă pe covorul de lumină se izbește de un om care iese împleticindu-se din cârciumă. Încearcă să-l ocolească pe marginea trotuarului. Omul a alunecat și, gata să cadă, se agață de pulpana pardesiului; începe să răcnească ca scos din minți.

Tudor pricepe că omul crede că i-a pus piedică. Iși scoate mâinile din buzunare și încearcă să smulgă pardesiul din încheștare. În minte două cuvinte i se succed ca niște semnale telegrafice: Pleacă fata, pleacă fata, pleacă fata... Disperat lovește cu picioarele, cu pumnii.

Urletele bețivului s'au întesit.

Ușa cârciumii s'a îngrețit de oameni. Dintre ei se desprind două matahale. — El e.

Intr'o clipă mâinile îi sunt prinse ca în menghine.

Se sbate cu furie. Încearcă nu să scape, ci doar să bage mâna în buzunarul drept; dar agenții i-au prins mânecele lungi peste pumni. Tudor n'a simțit niciodată până atunci dorința de a plânge. Prins cu material de partid în buzunar...

A înțeles că este inutil să se mai sbată. Cătușele îi frâng mâinile.

Se lasă împins în ghionturi.

La colțul străzii un automobil se desprinde din umbră. A oprit. Mai are timp să zărească sub felinarul albastru de peste drum, silueta fetii care se îndepărtează cu un aer de indiferență.

Din spate îl urmărește, amplificat de ecoul străzii pustii, bocănitul neregulat al pașilor bețivului care îngână, răgușit o romanță tristă.

Un brânci și pocnetul sec al portierii mașinii...

*

Pe masa șefului siguranței stau înșirate lucrurile lui: ceasul de mână, portmoneul, briceagul, fișul Lenuței, stiloul și raportul, mototolit.

Tudor îl privește ca fascinat. O mișcare bruscă îi amintește de cătușe. Nu simte nici pumnul grozav pe care-l primește în ceafă.

De după birou, șeful îl măsoară cu bunăvoință. Zâmbește prietenos. Gras, guler scrobrit, pare un negustor cumsecade gata să trateze o afacere.

După câteva clipe vorbește încet, aproape șoptit, tăind cuvintele în silabe și sprijinindu-se des pe un « hai » șuerat:

— Și totuși, ne-am văzut, hai?

Apoi, ca și cum ar fi fost vorba de o glumă bună, continuă, înecându-se de râs:

— Acu' două săptămâni ne-ai scăpat, hai? Credeam că ai șters-o din oraș...

Un nou acces de tuse îl împiedică să-și spună inevitabilul « hai ». Fața i s'a învinețit. După ce se potolește, apucă cu o mână mică, pufoasă, hârtia.

Ridică ochii și aruncă o privire șăgalnică:

— Mesaj cifrat... Ca la cinema. Gluma i se pare iar bună. O nouă cascadă de râs.

Tudor nu-și ia tot timpul ochii dela bucata de hârtie, care tremură neîncetat în mâna umflată.

— De cincisprezece ani — gândește el — n'am căzut niciodată cu material, și acum tocmai cu un document atât de important...

— Taci, hai?... Apucă briceagul, îl deschide și în timp ce-și curăță unghiile spune cu duioșie.

— Trebuie să-ți mărturisesc că eu am pentru dumneavoastră, multă, multă simpatie... Ce Dumnezeu și eu sunt om sărac... Leafa mea, și gata. Clatină din cap, oftează și continuă:

— Ce să-i faci, serviciu'i servici!

Și apoi brusc, ca și cum s'ar fi hotărît deodată, îi dă drumul repede, parcă pentru a evita un nou acces de tuse:

— Uite, îți promit că dacă descifrezi și spui tot, îți fac raport favorabil. Hai?

— Înțelegi, în câteva zile, te asigur că ești liber.

Tudor ridică privirea de pe hârtie și rămâne cu ochii ațintiți la obrazul buhăit al omului.

Toată amărăciunea și ura s'au strâns în această privire.

Șeful a înțeles. Ochii mici i se strâng până devin sașii și se pierd în pungile groase ale pleoapelor. Printre dinți îi țâșnește un mârșit:

— Taci, hai?

Apoi un urlat, însoțit de o lovitură formidabilă în masă. Ceasul și briceagul zornăie prelung. Tocul din călimară face un salt acrobatic, și rămâne înfipt cu penița în podea.

— Las'că te facem noi să spui și ce-au uitat străbunicii tăi!... Luați-l, și nu-l lăsați până nu se roagă de cinci ori!

— Să spună toate legăturile... Unde a stat ascuns ultimele două săptămâni, — și să descifreze... Mai ales să descifreze, hai?...

Când, spre dimineață, au obosit, agenții l-au aruncat în celulă, strigându-i într'un potop de înjurături.

— Asta nu-i decât un mezelic... Ne vedem noi mâine, și dacă nici atunci nu spui...

Pe Tudor nu-l dor oasele frânte. I-a rămas înfipt în cap ca un piron fraza aruncată în timp ce-i răsuceau brațele.

— « La urma-urmei crezi că fără tine nu ne putem descurca? »

El știe foarte bine că nu există cifru care să nu poată fi descifrat.

A doua zi, după o nouă întâlnire cu șeful, a înțeles că în orașelul acesta nimeni nu poate descurca un cifru.

În zilele și în nopțile următoare, cu oasele mai frânte, cu ficcare părticică a trupului mutată din loc, îi crește frământarea.

Să nu fi căzut cineva care cunoaște cifrul. Poate Ion, ceferistul, unde a lăsat cartea.

Cartea...

Puținele ore care-i mai rămân din noapte nu le doarme. N'a simțit nici țigara aprinsă pe obraz, nici acele sub unghii.

Mai întâiu, îl urmărește chipul sfătos al lui Creangă. Apoi mintea i se întunecă.

34—10... 74—14... 25—6...

Iafca, întâlnirea de control... Tehnica, fata măruntă cu pelerină cu plugă, Mărioara... A doua stradă la dreapta din centru... « Punguța cu doi bani »... « Era odat' o babă și un moșneag »...

67—2... 85—5... 96—32...

Subsolul... Au năvălit agenții... Cad tovarășii... Cad tovarășii...

Se trezește lac de sudoare. A țipat în delir.

Gardianul bate cu pumnul în ușe, înjurând. Abia-l aude.

În fața ochilor începe iar să-i joace cifre... cifre...

39—1... 45—3...

Iată-l în mansardă. Tavanul scund, în jurul mesei toți trei... Secretarul Regionalei, Organizatoricul și el...

« Trei iezi cucueți, mamei ușa descueți »...

— Nu deschideți !... Nu deschideți !... Raportul cifrat !...

S'a trezit din nou. De data asta, însă, dă cu ochii de figura amenințătoare a gardianului. Ca prin ceață vede în mâinile lui o căldare. Acum își dă seama că e leoarcă; patul, parcă e o covată plină cu apă. Părul i s'a lipit de frunte.

Gardianul îi scuipe printre dinți:

— Ai înnebunit, scoli toată siguranța...

O lovitură de bocanc în coaste și a rămas din nou singur.

— Oi fi spus ceva?...

Disperarea îl cuprinde din nou. S'ar da cu capul de pereți, și-ar smulge părul. Ca babele isterice.

E prea istovit.

Nu, nu este o « greșală gravă », cum se spune obișnuit. Ticăloșie.

Din vina lui acțiunile, pregătite cu atâta greutate în ultimele săptămâni, vor fi întârziate.

Nu trebuia să treacă prin lumină. Era atât de simplu... Căutat și cunoscut cum e el...

Ar fi plecat fata. Nu era bine... Încă trei săptămâni de așteptare. Și raportul era urgent...

Ei și?

Un răs scurt îi scapă printre buzele sdrobite:

— Oricum, fata a plecat... Și raportul e în mâna Siguranței. Hârtia aia, plină de cifre.

Cifre. Oameni, întâlniri, pregătirea acțiunii... Mai ales pregătirea acțiunii... Tocmai acum când trebuia să pornească greva... Cât de greu a fost...

Poate au apucat să ia măsuri de apărare. Au aflat doar de căderea lui. Licărirea de speranță se stinge repede:

— Imposibil, mijloacele noastre de legături, slabe. Până se comunică tuturor... Și asta am semnalat în raport...

Raportul... Poate mâine se descifrează. Poate chiar acum o fi venit cineva din București, și colo sus se așterne pe hârtie nume de străzi, zile, ore, nume de oameni: Radu, Petre, Vasile, Mărioara, Costică, Ileana...

Un nou zgâlțâit îl cuprinde. Dinții îi clănțane. Patul șubred de scânduri lovește ritmic în perete, ca un semnal Morse.

Începe iar dansul cifrelor fosforescente în întuneric. Celula se umple de animale ciudate.

Cucoșul moșneagului înhite cifrele una după alta. Cei trei iezi cucueți joacă hora în jurul patului.

— Lupul, vine lupul!... Nu deschideți!

Bubuituri în ușe.

Se trezește din nou. Se ridică greu. Capul îi e ca plin de plumb. Și-l reazemă de zidul înghețat.

Nu trebuie să mai cadă în delir. Nu trebuie.

Se întepenește în șezut, pe pat.

Un gând i s'a înfipt ca un cui în creier.

Să pună mâna pe raport.

Știe că e cu neputință...

— Să fie oare cu neputință?

În zori, adoarme adânc...

*

Eri nu l-au mai bătut. Azi e dus ca de obicei, dimineața, în biroul șefului.

Pentru el, cel mai greu moment este acesta. Nu numai pentru că dă cu ochii de figura descompusă a omului; deosebirea de temperatură între celula aproape înghețată și căldura insuportabilă din birou îl înăbușe...

Lângă masă se înalță monumental un godin încins până la roșu. Duiturile focului se întrec cu tusea asmaticului.

Azi, șeful este surprinzător de amabil. Și-a reluat figura de negustor cum se cade:

— Șezi, dragul meu.

Tudor rămâne în picioare.

— Hai, nu te supăra. Ți-am mai spus, serviciu-i servici... Acu' nu te mai putem ține aici...

Omul se oprește puțin, își suflă nasul zgomotos și-și dă ochii peste cap:

— Hei, dacă nu m'ai ascultat... acu' ai fi fost liber. Hai? Așa, te trimitem la București.

Tudor a înghetăt. Acolo se descifrează sigur raportul.

Șeful continuă, insinuant:

— Iscălește procesul-verbal cu lucrurile găsite asupra dumitale și ai scăpat de noi. Hai?

— Nu iscălesc nimic.

Sunt primele cuvinte rostite de Tudor în ultima săptămână.

Fața șefului se descompune din nou ca în prima zi. Dar numai pentru câteva clipe. Ca un gemăt îi ies cuvintele printre buzele tremurânde:

— Domnule — îl lungește mult pe o — înțelege, nu pot încheia dosarul fără procesul-verbal iscălit... Procesul-verbal nu te angajează la nimic... E vorba doar de lucrurile dumitale...

— Nu iscălesc nimic.

Nu știe pentruce, dar simte nevoia să se explice:

— Pentrucă m'ați bătut...

Vorbește mecanic, în timp ce în capul lui se rostogolește în șir nesfârșit de tumb, un cuvânt: « București ».

Omul de după birou a rămas uluit:

— Dar pentru numele lui Dumnezeu! De ce?

*

I-au schimbat celula. E o cameră spațioasă, cu pat de fier și o sobiță în care cântă vesel focul.

Gardianul l-a însoțit cu gesturi de chelner politicoși și i-a arătat cu un surâs complice tava cu mâncare caldă, pusă pe scaun.

— Zău, domn șef nu-ți vrea răul! Apoi privește îngrijorat spre ușă și, ca și cum și-ar da drumul nădufului închis de-atât amar de vreme, continuă:

— A vrut el să facă pe grozavu'!... să arate ălor mari că poate și singur... Mai știi, o avansare... Acu' te cer ăi dela București și fără dosaru'ncheiat nu te poate trimite... Da zău, nu 'nțeleg! De ce dracu nu iscălești țidula aia?

Rămas singur se întreabă și el. De ce?

Nu iscălește procesul-verbal. Măcar atâta să facă. Să arate tovarășilor că... Să-l omoare și nu iscălește... Să-l trimită așa la București...

Dar acolo vine descifrarea sigură...

Iși dă seama cât de absurdă este încăpățânarea lui. Nimeni nu va aprecia gestul de eroism stupid. Vina lui rămâne tot atât de gravă:

— A fost prins cu materialul... Cad tovarășii... Cade aparatul tehnic...

Se plimbă înnebunit prin cameră. Lângă sobă cu un gest mecanic a deschis ușița, privind înnăuntru fără să vadă nimic. Și-a fript ușor degetele. În timp ce le umezește cu salivă, o licărire de speranță:

— Trebuie să mai văd odată raportul. Și cine știe poate să-l am în mână.

S'a hotărît. Bate cu amândoi pumnii în ușă.

Ca și cum ar fi așteptat chemarea, cheia scârțâie în broască și apare gardianul, cu fața întrebătoare:

— Spune șefului că iscălesc procesul-verbal, cu condiția să revizuesc eu singur lucrurile... să nu lipsească ceva... Știm noi cum se cam petrec lucrurile pe aici.

Gardianul a dispărut într'o clipă.

Tudor își sprijină fruntea fierbinte de canatul rece al ușii. Toate întrebările din ultimele zile s'au strâns într'una singură: — Primește?

Nu știe încă ce va face; dar simte că de asta depinde marea lui reabilitare.

Pe roșul ochilor închiși s'a fixat imaginea lui Ion fochistul, cu obraji încrustați de praf de cărbune. Ii zâmbește cald, cu încredere...

Din nou scârțâitul cheii în broască. Chipiul gardianului e dat pe ceafă, fruntea plină de broboane de sudoare. Gâfâitul abia îl lasă să spună:

— Te poștește domn'șef.

Cu toată încordarea, Tudor nu se poate opri să zâmbească.

*

În încăperea mare, luminoasă, îl primește stând în picioare îndărătul biroului. Clipește semnificativ și spune:

— Mi-o făcuși, hai? M'ai fiert în zece ape...

Căldura din cameră e mai de nesuportat ca oricând. Soba duduie ca o locomotivă în goană. Șeful, în cămașă, și-a scos și nelipsitul guler tare. Lângă ferestrele înalte, patru agenți asistă tăcuți, cu brațele încrucișate pe piept.

— Ca la școală, gândește Tudor.

Moleșit, șeful s'a lăsat să cadă în fotoliu și cu un gest larg îl poștește:

— Ia loc, te rog.

Tudor refuză, clătinând din cap.

— Măcar o țigare...

O tabachere grea de argint s'a căscat în fața lui.

Ca și cum n'ar fi văzut-o, răspunde cu o voce răgușită, pe care nu și-o recunoaște:

— Să terminăm.

Strângând buzele, șeful își pleacă într'o parte capul, ridică umerii și-i întinde hârtia și stiloul, gemând:

— Cum vrei!

Tudor tresare:

— Păi, ne-am înțeles să verific...

— Da, de sigur. Iată-le acolo. Ce credeai că aici — și apasă cu deosebită tărie, *la mine*, dispăre ceva, hai?

Apucă trmponul cu sugativă și începe să și-l treacă peste frunte mormâind:

— De câte ori nu le-am spus să nu mai bage atâtea lemne...

Tudor rămâne câteva clipe cu ochii pironiți asupra grămăjoarei de lucruri, apoi trage procesul-verbal mai aproape și cu mâna ușor tremurândă apucă briceagul. Prin gâtlejul uscat, articulează greu:

— Un briceag... Este.

Cinci perechi de ochi sunt ațintite asupra lui.

— O bucată de pânză colorată... Este. « Fișul » Lenuței, gândește el. Il împătorește cu gesturi încete și-l pune cu grijă alături de briceag.

— Un ceas de mână... Este. Inchide ochii și începe să învârtească șurubul... Ciocane îi bat tâmplele. Acum e...

O tuse nervoasă îl face să tresară.

Apucă încet de un colț hârtia mototolită. Gâturile celor cinci oameni s'au întins... Când îi aude foșnetul în palmă, degetele i se crispează; apoi, dintr'un salt e lângă sobă. Mâna stângă se lipește plină de ușița de sus, o răstoarnă și brațul drept i se înfundă în dogoare, până la cot. Il scoate, după ce hârtia i-a fost smulsă de vâlvătaie. Apoi aruncă ușița, care se închide ca o descărcătură de armă.

Se retrage încet, cu spatele spre ușă...

Șeful a scăpat un hâcâit scurt și rămâne cu ochii zgâiți. Agenții, după un moment de stupoare, se reped înnebuniți la sobă.

După câteva încercări au reușit să deschidă ușița. Se dau înapoi speriați. Prin gaura deschisă țâșnește o flacăre care joacă o clipă ca o limbă uriașă, apoi se retrage batjocoritoare...

Tudor a căzut pe primul scaun... Nu simte nicio durere... Pe palma stângă au apărut bășici cât merele. In suflet i se înalță impetuos un cântec, care crește mereu, nestăvilit:

« Pășiiți înainte, tovarăși,
Cu sufletu 'n luptă oțelit... ».

Și nu-i pasă că patru perechi de bocanci țintuiți, se apropie, se apropie...

PETRE IOSIF

'TULNICE 'N MUNȚI

*Galben pământ cu miez de cremeni
Și omul aspru ca sudalma
Acestor munți le este-asemeni.*

*Comori ascunse 'n piatră sură
Păduri nețârmurite 'n noapte
Și vânt clocotitor de ură
Gemeau sub ruginite steme
Impărătești, muiate 'n sânge,
In veacul negru de blesteme.*

*Din munți, pe Criș, pe Arieșe,
La patruzeci și opt veniră
Desghețurile urieșe ;
Pe-aceleași văi și râpi și urme
Pe unde-au coborât în toamnă
Dulăi lăfoși, ciobani și turme.*

*Din piscuri împânziră zarea
Răscolitoare voci de tulnic
Mulțimi își revărsară marea
In clocot spumegând mânia
Să rupă 'ncătușarea vremii,
Să sfarme jugul și robia.*

*Porniră cete după cete
Holoangării din munți, crișenii,
Poporul tot aprins de sete
Ca să răstoarne legea strămbă
Și să-și răzbune cu măciuca
Milenii grele de osândă.*

*Fișpanii, grofii și baronii
Bătură palma cu 'mpăratul...
Se-aprinse cerul, înstelatul,
De alte focuri mai pripite
Și oști sosiră să strivească
Răscoala sub crăiești copite...*

*Dar evul luminos și mare
Crescu 'n păduri sub steaua-i bună
Printre jivine și izvoare
Ca făt-frumosul din poveste.
Azi tulnice biruitoare
Ii strigă numele pe creste.*

VLAICU BĂRNA

BÂLCIUL

Tragem la fratele mamei, la unchiul Tone, care ține măcelărie în piață. Unchiu-meu pleacă la treburile lui înainte de a se lumina de ziuă. La măcelărie pleacă. Ne primește în portiță țața Finica, nevastă-sa, — o femeie neagră, mărunță, puțintică, la trup, cu ochi negri, lungueți. Nu mai puțin de nouă copii i-a dăruit unchiului Tone. Copiii, — verii și verișoarele mele, — năpădesc căruța. Se cațără pe roți, pe șuşlețe, pe loitre.

— Ce ne-ai adus de la țară, unchiule?

Le-a adus ceva tata: bucuria lor, — un coș mare plin cu porumbi verzi, buni de copt, buni de fiert... I-au porumbii, îi curăță de foi, îi pun în căldare, căldarea o așează pe foc. Vară-mea cea mică, Vastea, adună cu grijă mătasea porumbilor, să nu se piardă un singur fir.

— Ce faci, Vastea, cu mătasea asta?

— Imi trebuie. Păpușile mele au rămas chele. Le-am tras de păr că n'au fost cuminți. Am să le lipesc alt păr pe cap, din mătasea porumbului...

Are două case unchiul Tone, în aceeași curte, — una mare la stradă, alta mică, mărunță, în fund. Intre case, — pompa de apă, un măr cu ramurile răsucite, be-tege, și... umblătoarea care miroase urît. Imprejur, case atât de înalte că nicideodată soarele nu cade mai mult de un ceas, la amiază, în curtea unchiului Tone.

Verii și verișoarele mele de aci au fețele mai galbene decât a mea. Unii, cei mai măricei, sunt născuți, la noi la țară, la Omida. Tușa Finica n'a mai vrut să locuiască la sat; l-a adus pe unchiu-meu la oraș. La Omida de toate aveau. Aci sărăcia nu le dă pas...

Mă îmbie văru-meu Mișu:

— Hai să-ți arăt târgul...

Mi-arată târgul văru-meu: prăvălii, dughene, cârciumi; în piață, — gherele măcelarilor.

— Aici e măcelăria noastră...

Are glasul numai mândrie. Imi arată o gheretă de scânduri, plină de sânge. Pare spoită cu sânge ghereta. De grinzi, de cue, atârnă cârlige și, în cârlige, spânzurați, boi, berbeci, viței despicați, spintecați.

Unchiu-meu Tone taie cu satârul carnea, o cântărește, o înfășoară în hârtie, o dă cumpărătorului. Banii îi aruncă în tejghea. Are mâinile roșii, de sânge, pline de grăsime, până mai sus de coate unchiu-meu Tone. În față, poartă șorț lung, de piele care a fost cândva galbenă...

La obraz seamănă cu bunicu-meu, unchiul Tone; la glas și la inimă cu bunica dela Cârloman seamănă. Ca un câine rău se uită la mine. Mârâie. Îi văd colții. Îi număr colții. Nu mă tem. Și eu am colți.

— Ce e mă! Nu cumva ai venit să-mi cazi plocon în vatră?

— Nu te speria, unchiule. Am venit să intru la stăpân...

— Uite cine mai lipsea din orașul ăsta!... Să nu te mai prind pe-aci, că-ți frâng picioarele...

— N'ai să mă prinzi, unchiule...

— Șterge-o...

Cât stau de vorbă cu bunătatea, cu dulceața de rudă, văru-meu Mișu se strecoară în măcelărie și jupoaie de pe un picior de porc o fâșie de șorici. Prinde de veste unchiu-meu Tone și-l pălește peste ceafă cu o halcă de carne... Mișu fuge, îi sfârâie picioarele. Eu, după el, mai încet. Ne-am depărtat de primejdie. Văru-meu împarte cu mine prada...

Tata, mama, vorbesc cu mătușă-mea Finica: unde să mă ducă, la ce stăpân să mă bage... Se înțeleg până la urmă. Se îmbracă de ieșit în oraș tușa Finica.

Pe mașina de gătit, oala cu fasole. Vineri! Zi de târg! Zi de post...

Plec cu mătușă-mea și cu tata în partea ccalaltă a târgului, unde se află grădina publică și piața unde-și vând rumânii vitele... Lângă căruță, ciucită, rămâne mama. Se uită după noi. Cu ochii triști se uită după noi, după mine.

— Urît miroase...

— Aici sunt tăbăcăriile și cojocăriile, — ne lămurește ruda.

Mă simt împins într'o prăvălie îngustă, lungă, întunecoasă, încărcată cu piei uscate, curățate! După mine intră tușa, după tușa, tata. Jupânul stă pe scaun, la tejgheaua lui, răsfoiește niște condici. Prăvălia e plină de țărani. Rămân în picioare. Îl aud pe jupân cum se ceartă cu rumânii, — se ceartă, mai curând se tocmește.

Forfotă mare în dosul prăvăliei. Băeți mai mari decât mine intră, ies. Dă comenzi jupânul. Coboară în pivniță băieții și aduc maldăre de piei. Țăranii plătesc tăbăcitul, își iau pieile și pleacă.

A văzut-o jupânul pe mătușă-mea.

— Cu ce vă putem servi, madam Brătescu?...

Mătușă-mea se apropie de el, mă arată:

— Aș vrea să-mi faci un serviciu, jupâne Moțatu.

— Care?

— Să-l iei pe nepotu-meu la dumneata. Să-l iei ucenic...

Tata stă cu căciula în cap și se uită. Strâmbă nasul, nu-i place cum arată jupânul, nu-i place cum arată prăvălia. M'ar lua de mână. Ar pleca cu mine. Unde să mă ducă!...

Jupânul m'a cântărit dintr'o privire.

— Cam slăbuț...

— Eu, totuși, te rog să-l iei, — stăruie mătușă-mea, — să învețe și el o meserie...

— Am să-l iau, dacă mă rogi dumneata... Am nevoie de băeți aici...

— Dar să nu te superi că nu ți-am spus, — adaogă mătușă-mea, — băiatul e șchiop...

— Da? Ia mergi, măi copile, prin prăvălie...

Intind prin prăvălie câțiva pași. Jupânul privește.

— N'are nimic, coană Finico, doar n'o să-l pun să alerge. Numai să fie muncitor și să nu-l înspăimânte, la început, mirosul. Că meseria noastră nu e... parfumerie...

— De asta ne punem noi garanți, — eu și cu Tone. Omul ăsta e taică-său...

— Are și tată?

— Are...

Pleacă mătușă-mea Finica. Pleacă și tata odată cu ea.

— Cum te cheamă, puiule?

— Darie...

— Porți nume rar, mă... Ia fă-te 'ncoa...

Mă apropii de jupân Moțatu.

Două scatoalce zdravene îmi trage. Uiuiu!... Imi fluieră urechile!...

Mă dă în seama unuia cu mustați groase.

— Luați-l pe pușorul ăsta șchiop. Vrea să învețe tăbăcăria. Tăbăciți-l puțin. Știți voi cum. Numai să nu-l omoriți...

Pe sus m'a luat mustăciosul... M'a dus pe sus, în curte, în dosul prăvăliei. I-a chemat și pe ceilalți. Erau zece găligani, — cu băiatul jupânului, unsprezece.

Dinspre grădina publică se auzea cântec. Cineva cânta la pian. Venea cântecul dintr'o casă albă, cu etaj, cu toate ferestrele deschise. Ca o apă lină și dulce alerga spre mine cântecul, mă înfășura, mă pătrundea...

— Ne-a poruncit jupânul să-l tăbăcim, — a spus mustăciosul, — dar să nu-l omorim...

Au sărit pe mine. M'au tăbăcit. N'am murit...

Acum aveam ascunși în sân, chitiți mărunț, legați într'o cârpă, șapte poli, — șapte hârtii albastre, lipite pe la colțuri cu foiță de țigare.

Cu greu îi câștigasem. Muncisem pentru ei un an întreg. În tăbăcărie rămăsesem fără unghii aproape, pielea mâinilor era arsă, scorojită. Nu asta mă supăra, mă supărau loviturile pe care le primeam noaptea în somn, de la ucenicii mai în vârstă, dela calfele care se întorceau seara amețite de băutură,

dela baluri. Și mă mai supărau izbiturile înfundate pe care le căpătam ziua. Erau niște lovituri neobișnuite.

Butoaiele cu argăseală, — înșirate în fundul pivniței. Intunecoasă pivniță! Trebuia să umbli mai mult pe dibuite. Scoteam pieile din butii, două, trei, patru, le încărcam pe spate. Zoaia ardea cămașa, frigea pielea. La urcatul scărilor, ne aștepta Mitache, băiatul jupânului. Pe fiecare ne lovea în cap cu o piele udă. Nu dureau prea tare loviturile. Altceva era neplăcut: zeama acră, cleioasă, care ne rămânea pe tâmpile, pe obraji, zeama care ne pătrundea în piele.

— Mai repede, vită!...

Așa ne spunea! Cu doi poli mă alesesem, după o muncă de patru luni. Era ceva!... Cu doi poli, — îmi tot făceam socotelile, — voi fi în stare să-mi plătesc gazda două luni. Da, era ceva. Cu doi poli s'ar fi putut cumpăra patru saci de grâu, dacă îi cumpărai, vara, la treerat, când grăul avea preț de răs.

Cu cinci poli mă alesesem de la Bănică Vurtejan.

Băcănia lui Bănică se afla alături de tăbăcărie. Domnul Bănică era un bărbat înalt, bărbos, oacheș. Avea un singur cusur: se uita cruciș. Adică nu, mai avea unul: vorbea peltic. Se legăna crăcănat, parcă pe picioaroange, în fața băcăniei, cu șorțul verde dinainte. Vindea țaranilor sare, ștreanguri, lumânări. Câteodată le vindea și păcură. Lângă pragul prăvăliei, un butoi mare își licăria în soare smoala.

N'avea băiat de prăvălie. M'a momit pe mine. Față de munca din tăbăcărie ceea ce aveam de trebăluit la Bănică mi se părea glumă. În loc să iei la spinare pieile crude, să le duci în pivniță și să le lași să putrezească în butii ca apoi, după câteva săptămâni să le scoți acre, și să le întinzi pe frânghie, la soare, să le cureți și să fii tot murat până în măduva oaselor de acel miros greu, grețos, înecăcios, — ia gândește-te, să-ți pierzi vremea în pragul băcăniei, la aer, să n'ai altă grijă decât să apuci rumânii de pulpană, să-i tragi înăuntru cu voia, cu sila...

— Cumpără dela noi, neică! Vindem mai ieftin ca vecinul!...

Vecinul, fără supărare, se purta la fel. .

De fapt, nici nu era muncă. Jucându-mă mi se părea că am să fac treaba. Am și făcut-o jucându-mă.

Grele erau numai droburile de sare, pe care trebuia să le scot dimineața pe trotuar și să le așez, în stivă, lângă zid. Seara le luam, drob cu drob, și le îngrămădeam sub rafturi.

Greu și butoiul cu păcură, care era scos în fiecare dimineață afară și seara așezat din nou înăuntru. Il apucam, eu de-o margine, jupânul de alta. Imi trosneau șalele. Corvoada trebuia făcută. O făccam...

Avea jupânul un băiat, îl chema tot Bănică. Era aidoma jupânului: înalt, subțire, negricios, sbanghiu, peltic. Mă înjura de câteva ori pe zi de mamă, de frați, de surori. Taică-său făcea haz. Dacă venea păpușelul spre seară la prăvălie, îl luam în cârcă și străbăteam cu el ulița mare, jumătate din oraș, îl duceam acasă... L'aș fi dus, cu câtă plăcere, la cimitir...

Jupânul locuia la marginea dinspre gară a oraşului, într'o casă căzută pe brânci, cu trei odăi. O frumuseţe era casa asta. În odaia din fund am intrat odată. Un pat larg, acoperit cu cearceafuri albastre. Acolo dormea jupânul cu nevastă-sa. Între fereastră şi oglindă, într'un colţ, lavoarul de tinichea, deasupra lavoarului o lampă mare cu glob alb...

În odaia a doua dormeau cele cinci fete ale jupânului, toate cinci, ca la noi la ţară, într'un singur pat, de-a-curmezişul. Numai că patul n'avea, ca la noi, rogojină. Era acoperit cu saltca. Fetele dormeau, rânduite, cum veniseră pe lume, — într'o margine, cea mai mare, la cealaltă margine, cea mai mică, — între ele, distanţă, cam treizeci de ani...

Niciuna nu se măritase. Jupânul, cu toată negustoria lui, părea a fi sărac. Purta cămăşi smolite şi el şi cucoana. Purtau cămăşi şi rochiţe smolite, fetele mai mici. Numai cele mari, de măritat, aveau ceva straie întregi cu care se făleau în lume, când ieşeau la plimbare, când, Sâmbăta seara, pe uliţa mare, pe lângă cofetărie, pe lângă statuia generalului mort, cu moşii şi păduri prin apropiere.

Tot în odaia a doua, într'un pat de fier, cum văzusem că are notarul Stănescu, dormea prâslea familiei, Bănică bănicică...

Ajungeam seara acasă, cu Bănică în cărcă. I se părea încrucişatului că nu merg destul de repede. Mă lovea cu călcăiele în coaste.

— Hii, calule! Hii, catârule! Hii, măgarule!...

Mă trăgea de păr, de urechi. Mă sgăria. Cât am lucrat la Bănică Vurtejan am avut obrazul zgăibat, de parcă aş fi dormit într'un culcuş de pisici.

Masa era aşezată în grădiniţă, sub ferestre, o masă lungă, de scânduri, acoperită cu o bucată de pânză cenuşie. Scaune ieftine, de lemn, în jurul mesei. La un cap jupânul, la celălalt cucoana.

Fata cea mare servea masa. Supă, mereu supă, ciorbă de zarzavat, chiftele, niciodată altfel de bucate... Ba da, din când când, fasole cu ceapă, ori zeamă ori bătută.

Rămâneam deoparte. Sfârşeau masa, răsturnau rămăşiţele din farfuriile lor într'o strachină, pentru mine.

Poate mi-era greaţă, foamea face minuni. Cunoşteam de acasă povestea ogarului turcului care, după ce fusese pus la post câteva zile, ronţaise cu poftă mere acre.

Ei! Cu câtă bucurie aş fi mâncat, în casa lui Bănică Vurtejan, mere acre! Merele acre mi-ar fi tăiat greaţa. Dar nu se găseau în târg mere acre. Nu se găseau nici mere sălcii...

Casa albă, cu etaj, în care în fiecare după amiază se cânta la pian, — am aflat-o curând, — era a familiei Marţian. Suspina la pian fata, singura fată a lui Eraclie Marţian, moşierul cu patru moşii, domnişoara Şemila, ofticoasa. Cânta în fiecare zi. În fiecare zi mai încet, mai încet, cu mai puţină putere. Se stingea, se apropia de sfârşit. Târgul îi aştepta înmormântarea. Mereu auzeam: — Când o să moară fata lui Marţian o să vedem ce n'am văzut...

Moșierul era colonel ieșit la pensie. Spusese la club că o să aducă la înmormântarea fiică-sei un regiment de cavalerie s'o ducă la groapă, cu defilare, cu muzică. N'avea garnizoană orașul. Fetele duceau lipsa galonaților, a pinte-naților. Se plimbau melancolice cu studenții veniți în vacanță, vara; iarna, numai cu negustorașii...

Cântecul mă amețea, mă tortura. Era o tortură dulce care, ziua, în amiaza mare, mă lua de pe pământ, de lângă droburile de sare, de lângă legăturile de frânghii, de lângă butoiul cu păcură, și mă duceau departe, departe, pe alt tărâm... Uitam să apuc țărani de pulpane, să-i chem în prăvălie...

— Ce faci, netotule! Ai adormit?

— Nu, domnule Bănică...

De casa lui Bănică altceva m'a scârbit și m'a îndemnat într'o seară să-mi cer socoteala și să apuc valea.

Intr'a treia odaie, o odaie îngustă, de doi pași numai, lângă peretele din fund, un pat de scânduri, peste scânduri un țol cârpit și un căpătâi țărănesc umplut cu paie; acolo adormeam.

Adânc dormeam. Dar sub pat, sub patul în care mă odihneam se găsea o găleată.

Ei și? Poate o găleată să împiedice un băiat ostenit să doarmă? Poate că nu. Totuși, găleata aceea nu mă lăsa să dorm, mă scârbea de casa jupânului, mă scârbea de viață...

Pogora tăcerea în mahala. Se stingeau lămpile în casă. De undeva de departe, se auzea un șuerat de vardist, flueratul unei locomotive care manevra în gară. Ne înneca, în apa lui neagră, somnul.

Somnul meu avea să fie întrerupt în curând. Dinspre odaia fetelor auzeam pași desculți venind. Auzeam ușa deschizându-se și, în lumina subțire a lunii care bătea în geam, vedeam o apariție străvezie, în cămașă lungă până în călcâie.

Asta-i Margareta, îmi spuneam, — Margareta cu dinții lați și groși. Margareta, fata cea mai în vârstă a jupânului. Scotea de sub patul meu găleata... Văjjjj... o pune la loc. Pleca.

Incercam să ațipesc, ațipeam chiar. Alți pași desculți, altă apariție, o apariție scundă, rotundă, bondoacă.

Asta e Fify, Fify oacheșă, căreia deasupra buzei de sus i-au mijit mustăți negre, Fify, care seamănă aidoma cucoanei...

Hai, Darie! Încearcă să dormi... Incercam să dorm. Adormeam. Ascultă: cinci fete care veneau fiecare de câteva ori la găleată până în revărsatul zorilor...

Mă obișnuisem cu vâjăitul și nu m'aș mai fi trezit. Mă trăznea însă mirosul acru, ascuțit, care îmi răcăia nările, mirosul pe care îl răspândea găleata și care mă făcea să am dimineța ochii roșii de usturime.

— Fă-mi socoteala, jupâne.

— Ți s'a urit la noi?

— Nu jupâne, dar te rog, fă-mi socotcala...

După cât îmi amintesc că mă tocmisem cu jupânul avea să-mi dea șapte poli. Mi-a dat mai puțin, numai cinci. I-am luat și pe aceea.

Cu banii strânși în mână, am plecat. Știam încotro am să merg. Am trecut pe lângă casele Dudescului. M'am oprit o clipă să mă odihnesc. Am pornit mai departe. La marginea târgului am cumpărat de la ultima prăvălie o pâine caldă, o pungă de prune. Am început să mănânc și am luat-o înainte. Am tot mers pe marginea șoselii și pe drumuri lăturalnice, până spre seară.

Iată-mă acasă. Mama, pe vatră, pregătește masa de seară.

După ce s'a însănătoșit a mai născut un copil, — pe soră-mea Stela. O ține pe genunchi și-i dă țâță...

— Bună seara, mamă.

— Ai venit?

— Am venit.

— Pe jos?

— Pe jos.

— Ți-e foame?

— Mi-e foame.

— Așteaptă până vin și ceilalți.

Am așteptat până au venit și ceilalți. Nu s'a mirat nimeni. Niciodată nu se mira vreunul din ai casei de plecările mele pe neașteptate și de întarcerile mele pe neașteptate... Nu mă întrebau nici unde am fost, nici ce-am făcut, nici de ce-am venit din nou să le cad în vatră, pacoste, încă o gură la masă...

Am luat un cojoc vechi din cui, m'am înfășurat în el și m'am dus în fundul ariei, să dorm. Parcă nu dormisem niciodată până atunci. Mi se părea că am să adorm numaidecât. Au trecut ceasuri și ceasuri, până s'a îndurat și a venit somnul.

Vântul foșnea frunzele. Din mijlocul ariei lipsea plopul lângă care crescusem. Mă uitam și așteptam să-l văd ridicându-se svelt și împungând cu vârful lui cerul. Inchideam ochii și așteptam să aud şușotitul frunzelor. Nu-l vedeam, nu-i auzeam frunzele sbătându-se. Vedeam numai stelele care înțepau slava și în jurul meu trunchiurile strâmbe, colțuroase, noduroase, ale salcânilor. Aerul răcoros, umed, mă pătrundea parcă până 'n măduva oaselor. Parcă mă spălam pe dinăuntru, parcă mă spălam de amintirea orașului. Visam.

Cam pe la jumătatea lui August era. Se terminase secerișul, se sfârșise treeratul. Satul se odihnea înainte de începutul arăturilor de toamnă, înainte de culesul porumbului.

Gândeam: am șapte poli. Gândeam: am șapte poli, și îi pipăiam, îi țineam făcuți ghem într'o batistă, în sân, să nu mi-i fure cineva. Să nu se afle în casă că am bani. S'ar repezi fiecare să-mi ceară o parte din ei.

Peste o lună vor începe școlile la oraș. Aveam să-mi împlinesc gândul. Cu șapte poli puteam să trăiesc șapte luni. Indejuns. O să mai am nevoie de cărți, de îmbrăcăminte. O să mă descurc eu, ce naiba...

O să mă duc la școală la Turnu, — gândeam. La Turnu nu m'a văzut nimeni purtându-l în spate pe Bănică cel mic. Măinile îmi sunt tot arse. Unghiile încep să se îndrepte, încep să crească limpezi, nodurile se apropie de vârfurile degetelor. Când au să ajungă acolo, urmele trecerii mele prin tăbăcărie au să piară. Pielea o să sfârșească prin a fi iarăși netedă, fără semnele arsurilor.

Da. Intâmplarea de care amintesc aci a avut loc cu o zi înainte de jumătatea lui August. Iată de ce îmi amintesc bine data: a doua zi, în casă, forfotă mare. Frate-meu Ion, cu tălpile pe jar. Măine e Sântă-Măria, ziua mamei. Nu la mama se gândește frate-meu, nu la ziua ei...

În ziua de Sântă-Măria, la marginea Turnului se întinde și se înalță bălciul cel mare. Un an întreg, băieții și fetele din sat se gândesc numai la acest bălci care le dă prilej de desfătare. Cu șase luni înainte plănuiesc ce strașnic au să petreacă la bălci. Șase luni după bălci își tot povestesc ce au văzut, ce au pățit, ce au auzit și ce au pățit alții...

Parcă ar sta pe ghimpi și soră-mea Rița!... Și ea ar merge la bălci. A crescut. Dintre toate surorile mele, ea e singura grăsună, dolofană. S'a prins în horă astă primăvară. Duminica, se duce la deal cu băieții. Frate-meu s'a prins în horă mai înainte, anul trecut. Când o fată sau un băiat s'au prins în horă capătă îngăduința de a se duce singuri la bălci, la Turnu, să-și îplinească mendrele.

Soră-mea cea mai mică, Elisabeta, umblă dela unul la altul, se roagă:

— Nene, să-mi aduci o păpușă de marmoră. Dadă, să-mi aduci și tu o păpușă de marmoră.

Frate-meu Ștefan nu cere păpuși, își face singur jucării. O nuia pe care încalecă, pentru el înseamnă un armăsar care aruncă foc pe nări. Bățul în vârful căruia a legat o zdreanță culeasă din gunoi, e steagul unui regiment. Au făcut soldații manevre în apropiere, în timpul verii. Frate-meu a văzut soldații și steagurile. Se joacă cu copii de seama lui de-a soldații. Nu cere jucării, altceva cere.

— Nene, mie să-mi aduci un caș...

Cașul e un fel de cocă, un fel de piftie mai curând, făcută din făină fiartă și încheată, în care s'a pus un strop de zahăr. E dulce cașul. Mai înainte îl vindeau prin sat bragagii turci ori bulgari, veniți dela oraș. De când cu războiul care ne-a adus holera, au pierit și turcii și bulgarii. Copiii au rămas cu amintirea cașului. Vor caș, cer caș. Nimeni nu le dă caș. Frate-meu cere caș fără să știe ce e cașul.

Frate-meu Ion și soră-mea Rița vor să se ducă la bălci. Vor bani. Se învârtesc amândoi în jurul meu.

— Tu, Darie, n'ai adus niciun ban dela târg?

— Niciunul.

Incerc să mă țin tare. Sunt hotărît să nu le dau niciun cinci măcar. Să-și caute bani, dacă au nevoie.

Nu mai stăruie niciunul. Se uită cu silă la mine frate-meu Ion.

— Zgârcitul! Ești zgârcit ca băta dela Cărloman...

Soră-mea Rița e mai crudă... Se uită lung la mine, se uită mai ales la picioarele mele. Se uită la piciorul meu stâng și-mi vede degetele rupte, cu rănilile care sângeră. Un singur cuvânt îmi spune, printre dinți, un singur cuvânt mi-aruncă, cum mi-ar arunca o piatră între ochi: — Șchiopule!...

Cuvântul ei m'ar fi lovit altădată ca un bici. Acum nu-mi mai spune nimic. Mai demult mi se spune așa, m'am obișnuit.

— Degeaba, tot n'ai să capeți bani...

— Vasăzică, ai bani?...

Mint.

— N'am, dar chiar dacă aş avea nu ți-aş da...

A plecat îmosocată.

Nu știu ce-au făcut, ce-au dres, până seara le-a trecut supărarea. Găsiseră bani să meargă la bălci. Am aflat mai târziu că-și vânduse fiecare câte două săptămâni de muncă popii Bulbuc, două săptămâni la cules de porumb, pentru doi lei! Nouăzeci de bani costa biletul de tren, dus și întors. Fiecăruia îi rămânea un leu și zece bani de cheltuială. Să tot cheltui atât belșug de bănet.

Nu mă iertau că nu le-am împrumutat bani. Se bucurau că au bani, dar pe mine nu mă iertau. Se uitau la mine și parcă mă loveau cu beldia, cu dârjale, așa mă priveau...

Am luat-o spre gară. Pe linia ferată am luat-o spre gară. La chindie trece un tren spre Dunăre. Mi-am cumpărat bilet. A venit trenul și m'am urcat pe scări. S'a urcat în tren și notarul și învățătorul. Mergeau și ei la bălci. În ziua de Sântă-Măria prea multă înghesuială. Voiau să vadă bălciul seara, înainte de a năvăli cu căruțele lor, țărani din împrejurimi.

Au desfăcut jurnale. Citeau și schimbau vorbe între ei.

— O să intrăm în război...

Se bucurau că o să intrăm în război. Uitaseră că în urmă cu trei ani numai, oamenii mai fuseseră chemați la război, trimiși peste Dunăre, de unde se întorseseră cu holera. Dece or fi uitând oamenii unele lucruri atât de ușor!...

Trenul, ciucure de lume, aleargă. Arșița s'a domolit. N'a plouat de mult. Câmpul, — aspru, uscat, — cât vezi cu ochii se întind miriști galbene, — arse până în temelii de soare, ici colo păduri de porumb mai înalte decât omul, verzi încă. În depărtări, pâlcuri de salcâmi.

Un pâlce mare de arbori arată conacul din Secara, conac nou, ridicat de boier în locul celui vechi, ars în 1907.

Aleargă trenul. Soarele e aproape de asfințit. Privesc spre Dunăre. Malul de dincolo, — pietros, sterp, cenușiu. Iată și orașul. Trecem pe lângă vii. În goană trecem...

Agățat pe scări, mă țin cu mâna de barele de fier. Dacă mi-ar luneca picioarele, și odată cu ele mi-ar luneca și mâna, m'aș da de-a-berbeleacul, mi-aș frânge gâtul. Mă țin din ce în ce mai strâns.

Bălciul! Am mai văzut și altădată bălciul, în anii în care tata avea încă boi și car și ne încărca pe toți copiii în car și ne ducea de Sfântă-Măria la bălci. Bălciul din anul ăsta mi se pare miraculos, bogat.

Iată ciroul cel mare! La dreapta și la stânga lui, circuri mai mici, panorame. În fața ciroului, bărci, și lângă bărci, căișori, carusele...

Imi pipăi banii cu amândouă mâinile, ghemul cu bani. Mișună bălciul de hoți.

O să merg și la panoramă, dar mai înainte să-mi cumpăr ceva îmbrăcăminte. Am învățat să mă tocmesc. N'are să mă păcălească negustorii.

La prăvălie încerc să-mi potrivesc o căciulă. Incerc treizeci de căciuli până aleg una. O pun deoparte. Incerc apoi flanele groase, de lână seină. Incerc și o pereche de pantaloni, — pantaloni negri, de aba groasă. Nici cu scurea nu i-ai putea tăia dintr'odată. Cer apoi o pereche de ghete și le ciocănesc îndelung talpa cu degetele și cu piatra, — să nu fie de mucava...

Prăvăliașul se uită mirat la mine:

— Ce tot încerci talpa?

— N'aș vrea să mă păcălești...

— N'o să te păcălesc.

Să spună ce-o vrea. Parcă eu îl cred...

Incepem tocma. Pentru toate bulendrele alese de mine, hulpav, negustorul crede că ar trebui să-i dau patruzecișisase de lei. Mă uit în ochii lui. Cu îndrăzneală mă uit în ochii lui.

— Ai să iei pe toată marfa asta șasesprezece lei.

Se repede și-și ia marfa în brațe. Vrea s'o așeze din nou în rafturi.

— Dacă-ți place, îi spun eu nepăsător. Nu dau un leu mai mult...

Mă înjură de mamă, târgovețul, — îl înjur și eu, — de cristelnița maică-sei îl înjur, — și mă pregătesc s'o sbughesc, dacă ar cuteza cumva să ridice la mine palma. Știu că o să mă mai înjure odată dar n'o să mă lovească. Uite-l! A rămas cu bulendrele în brațe.

— Treizeci de lei dai?

— Am spus șasesprezece... Mai sunt și alte prăvălii pe aici...

— Douăzeci și șase de lei dai?

— Am spus șasesprezece...

Imi place să mă joc de-a cumpărătorul.

— Dă douăzeci de lei și du-te 'n măta.

— Iți dau optsprezece și cu asta am terminat.

- Dă nouăsprezece.
- Optsprezece am spus.
- Nu se poate.
- Să fii sănătos...

Ii întorc spatele și mă duc să sgâiesc ochii la circ. Pe estrada spânzurată în fața cercului au ieșit muzicanții. Unul bate toba și se scâlămbăie. Are nasul vopsit și haina colorată, peticită. Altul suflă într'un trombon de mai mai să-i plesnească foalele. Lângă ei se ivește, ca din pământ, o pațachină cu fusta scurtă și cu picioarele vârâte în cismulițe roșii. Are pene în păr. Are țâțele goale. Și asta și-a vopsit obrazul.

Mă trage cineva de mânecă. Mă întorc.

- Te poștește negustorul.
- Care negustor?

Fac pe al dracului.

- Unde tocmiși marfa.
- Ce poștește cu mine?
- S'o cumperi.
- Am s'o cumpăr mâine.

Mă apucă de umeri și mă împinge. Mă las împins. Mă las împins cu plăcere, deși vreau să-l fac să pară că ceea ce am tocmit nu mă mai interesează.

Negustorul se uită la mine cu compătimire.

- Scoate optsprezece lei și ia-le.
- Optsprezece lei? Am spus șasesprezece.
- Optsprezece ai spus, 'tu-ți mama ta...
- Am spus șasesprezece, domnule. Și pe urmă de unde știu eu că între timp d-ta nu mi-ai schimbat marfa aleasă?

— Pofitim, mai cercetează-o.

O cercetez bucată cu bucată... N'a schimbat nimic. Scot un pol și i-l arăt.

— Dă-mi patru lei înapoi.

Imi dă numai trei. Fie...

Cu bulendrele sul subsuoară ies din bălci. Trec dincolo de leasa de mărăcini să-mi schimb straietele. Arăt altfel la înfățișare acum. Fără ciorapi, mă ard postalii, mă rod...

Nu-i nimic, o să-mi treacă rosătura. Mi-am înfășurat cămașa într'o bucată de jurnal.

Am cheltuit cu trenul și cu hainele, optsprezece lei fără zece bani. O să-mi îngădui, cu un leu și nouăzeci de bani să petrec. Incalec un călușel. Mă urc și mă dau, ca într'un scârcium uriaș, în bărci. Intru într'un circ și văd cum se iau doi uriași la trântă. Bortoșii, unsuroșii, se snopesc în pumni, își pun piedica. Se îmbrâncesc. Cade unul, lat cade. Să-i fie de bine!...

Ies din circ, înghesuit, cumpăr câteva gogoși calde și le înfulec. Beau și un pahar de limonadă galbenă. Puah! Ce caldă e! Mai bună e apa rece. În tot bălciul poți să crapi de sete, nu-ți dă nimeni un pahar de apă.

Intru în cercul cel mare, în cercul nemțesc. Au un elefant, au o girafă cu gâtul lung, două zebre dungate și un leu bătrân, cu labele și cu urechile tocite, cu dinții știrbi.

Măscăricii se dau tumba și bolborosesc cuvinte pe care nu le înțeleg, cuvinte nemțești. Unii oameni râd, alții ar vrea să rădă, alții se prefac că le place...

Mie îmi plac cu deosebire caii, patru călușei mici, albi ca spuma laptelui, care ies în arenă înhămați la o trăsucică. Vizitiul are numai un bici în mână, căișorii n'au hățuri. Pornesc și se opresc, după poruncă. Sunt deshămați căișorii.

Cântă muzica. Un vals cântă muzica. Căișorii se ridică în două picioare și încep să valseze ca boierii, ca acriturile țopăie și rânjesc. . .

Se apropie miezul nopții. Peste bălci a căzut deodată un aer greu, posomorît, de teamă. Au năvălit nourii. Dincolo de marginea bălciului, păduri de întuneric. Și vântul a început să bată. Corturile bălciului își clatină steagurile. Poate că o să înceapă furtuna.

Mi se pare că nu asta a adus teama în bălci.

La cârciumi tarafuri de lăutari cântă de zor. Au venit și cântărețe din orașe îndepărtate. La o locantă îl văd pe nenea Alviță, pe jumătate beat, cu o șanteză pe genunchi. Viorile tremură și șanteza îi cântă lui cumnată-meu :

*Uite-l, uite-l, pupu-l doica
Pe-âl de mi-a luat scurteica
Și mi-a ridicat zăvelca...*

Ce nefericită și soră-mea Evanghelina ! De când s'a măritat s'au repezit puhoi, asupra ei, necazurile. Il luase pe nenea Ion Alviță, cam fără voie, pe furatele, flăcău cu casă, cu pământ, cu vite de muncă și pe deasupra frumos coz. Armata l-a stricat. La roșiori l-au luat. A venit de Paște acasă: tunică neagră cu brandeburguri roșii și nasturi lungi, răsuciți, pantaloni roșii cu vipușcă lată, neagră, cismele oglindă, cu pinteni și rozetă, scârțâiau, mustața pe buză, neagră, subțire, ochii negri, aprinși. Au început a-i da ocol muierile. S'a spurcat cumnatu-meu la Cuculeasa. Fusese luat ordonanță la ofițer. Invățase să joace 'n cărți mai abitir ca înainte, prinsese năravul băuturii... A vândut boii, și-a îmbrăcat ibovnica, a pierdut prețul vitelor în cărți cu notarul, cu popa. Soru-mea, cu un copil în brațe, cu altul în pântec, pământie, la față, pătată pe lângă nas, veștedă. Cât a făcut milităria a pierdut pământul. Venea, vindea, risipea, pleca. A început gâlceava cu soră-mea să vândă și ogoarele ei, bătaia... Acum se îndeletnicește cu samsarlăcuri pe lângă grecii care negustoresc grâu, porumb. Acum are trei copii soră-mea Evanghelina, aciuăți la noi, vin dimineața, pleacă seara, aciră la masă...

Şanteza are nasul lat, sdrobot de un pumn, puternic. Ii luceşte obrazul de făiniţă, de unsori.

Mă bag într'un grup de oameni care fierb: la miezul nopţii o să sune mobilizarea, intrăm în război... Dela Nicopole o să fie bombardat oraşul. Unii spun că n'au Bulgarii ţunuri cu bătaie atât de lungă. Alţii că le-au adus, că le-au dat Nemţii. O tulesc din bălci, din oraş...

Dorm ai casei. Mă culc mai departe, în bătătură, sub duzi. Aştept miezul nopţii...

Uite, a sosit miezul nopţii.

Parcă ar fi acum trei ani...

Dintr'odată tăcerea e ruptă de dangătul clopotelor. Bat ca înebunite clopotele bisericii. Veteranul Diş sună goarna în noapte...

Satul se trezeşte. Femeile ies pe prispă, încep să jelească.

— Aoleo, Ioane, Ioane, iar pleci!...

Tata s'a dus la primărie. S'a întors.

— O să avem război, ne spune.

Pleacă cineva din casa noastră? Nu pleacă nimeni. Tata, e prea bătrân; frate-meu, prea tânăr... Au să plece cumnaţii, nepoţii...

La toate ferestrele ard lumini. In toate bătăturile plâns.

A trecut noaptea. Fără furtună, fără ploaie. Ziua s'a ridicat înaltă, albastră.

In gară au năvălit trenuri cu vagoane de marfă goale.

Văd cu ochii, mai larg deschişi decât cu trei ani în urmă, — pâlcuri de oameni venind de departe. Jandarmii îi aduc din urmă cu arma la umăr. Ochii oamenilor sticlesc, chipurile sunt pământii. Mărunte, îndesate, pe lângă bărbaţi, femei stoarse de vlagă, de snagă, desculţe, nedormite, cu traista de mâncare pe umăr. Printre picioarele lor copiii. Mamele nici nu-i bagă în seamă. Privirile lor nu-i cuprind decât pe cei ce pleacă.

— Ai să te întorci Mărine.

— Ai să te întorci, Ştefane.

Bărbaţii tac, parcă le-a încleştat cineva gurile. Vorbeşte unul:

— Acum o să fie greu.

Fiecare gândeşte aşa: Acum o să fie greu.

Ziua e înaltă, albastră, uscată, parcă ar fi o zi de cenuşă.

Vin trenuri goale, pleacă pline.

Şi trece o zi, trec două, trec trei. Gara e o mare de capete.

Bogat e izvorul oamenilor! Mereu se adună aci şi pornesc mai departe. In locul celor ce pleacă răsar, ca din pământ, alţii.

Intr'o zi, gara rămâne pustie. In sat nu mai sunt bărbaţi. Numai femei, numai bătrâni, numai copilandri.

Peste sat, a rămas mare vătaf notarul; a rămas mare vătaf, popa; a rămas mare vătaf, perceptorul. In timp de război, mai ales, e nevoie ca birurile să fie plătite.

Aud mereu: Războiul se face cu bani.

Cu ai cui bani? Cu banii oamenilor. Au să plătească receptorilor femeile...

Războiul e departe. Auzim spre Dunăre bubuituri de tun. Câteva ghiulele au căzut în mijlocul orașului. S'au aprins câteva case. Orașenii, înspăimântați, și-au părăsit locuințele și au năvălit în sate.

Au năvălit și la noi. Aproape nu e casă în care să nu se găsească o familie de târgoveți. Dimineața, se adună pâlcuri în fața primăriei și încep să se vaite... Nu mai au frazelă... Dorm pe rogojini. Li pișcă purecii. Fiecare orașcan înjură țaranul în casa căruia este adăpostit și înjură pe toți țararii din țara asta și din lume, care n'au știut să-și clădească locuințe confortabile... Cucoanele roagă muierile să le spele rufele. Țărăncile nu vor să-și bage mâinile în albiile cu rufe străine, chiar dacă rufele acelea ar fi, cum se aude, de mătase. Asta înfurie la culme cuconetul adăpostit în sat.

De pe fronturi sosesc cărți poștale scrise în grabă, pe genunchi. Vecinii mi le dau să le citesc.

Le citesc. Au toate același cuprins: « Aflați că sunt sănătos. Ce fac vitele? Aveți grijă de boi. Să nu pierdeți boii. Noi înaintăm ».

Asta la început. Au venit apoi altfel de vești: Ne retragem...

S'a refugiat și subprefectul în sat. Circul nemțesc a pățit-o rău. Bărbații și femeile cu spoială pe obraz au intrat la arest. Elefantul și girafa au fost dați în grija unui țaran de pe valea Oltului. Caii, i-a luat subprefectul și i-a înhamat la trăsurica lui. N'are încredere în ei, le-a pus hățuri. Când trece pe șosea îl văd pe subprefect cum le atinge cu sfârcul biciului spinările gingașe.

Obrazul oamenilor este acum mai întunecat. A sosit vestea că frontul a fost spart, că soldații mor cu miile, că dușmanul se apropie. Unii spun: Nemții au să fie opriți pe Olt.

Oltul! Dacă nu l-aș cunoaște! Sunt locuri unde oamenii 'l trec cu piciorul. Cum o să se domolească o armată, în drumul ei, de o piedică atât de ușoară?

Nemții sunt aproape. Au ajuns în nordul județului. Firele telefonice sunt rupte. Mâine vor ajunge la noi.

La gară a sosit peste noapte un tren cu răniți. Ne ducem și-i aducem cu căruțele. Scoatem băncile din școală și așternem podeaua școlii cu paie. Culcăm soldații pe paie. Sunt murdari, bărboși, cu răni mari la cap, la mâini, la picioare.

Doctorul Ganciu a plecat la război. A plecat și Cireș, agentul sanitar... Incercăm să-i înlocuim noi, noi copiii. Cerem pe la case ștergere curate, le rupem în fășii. Spălăm rănilor, umflăturile vinete, le oblojim.

Răniții se lasă în voia noastră. Mulți trag să moară. Au o singură dorință: să le dăm apă, mereu cer apă. Au buzele mari, albe, umflate, pleznite, — bube deschise. Abia pot spune: apă, apă!...

Acesta e războiul! Acum cunosc ce este războiul. Toți aflăm acum ce este războiul...

În fiecare dimineață, scoatem, de picioare și de cap, câțva morți. Li așezăm într-o căruță, îi ducem la cimitir, unde găsim gropi noi. Dacă mor cinci, pe

toți cinci îi așezăm într'o groapă; dacă mor doisprezece, săpăm pentru douăsprezece trupuri o groapă.

Fără sicrie îngropăm morții.

Popa spune o rugăciune la căpătâiul lor. Mai mult o îngână.

Țârcovnicul clatină de câteva ori cădelnița în care nu mai e de mult tămâie.

Asta e toată slujba.

Are grije notarul să le ia livretele militare și să-i însemne într'un registru, al primăriei.

Unii mor lungiți, alții făcuți covrig. Obrazul unora dintre morți e liniștit. de parcă moartea le-ar fi adus mult dorita odihnă neîmplinită în viață. Al altora e sbârcit, încruntat, chinuit. Poate că s'au luptat mai mult cu moartea!

— Au ajuns la Dorobanți nemții, se spune în sat. Măine ne vor călca.

Dimineța e cezoasă, umedă. Ziua de lăsata secului. La noapte intrăm în postul Crăciunului.

Am dat o raită prin sat și am venit la masă. Il așteptăm și pe tata. Intârzie. Ne așezăm la masă. A tăiat mama o găină și a făcut ciulama. Măncăm mămăligă cu ciulama. E bună ciulamaua cu mămăligă. Am luat în mână un picior de găină. Il rod, îmi ling buzele.

Pătrunde în casă tata: — Au venit nemții. Sunt pe vârful dealului.

Ieșim droaie din casă și ne urcăm pe linia ferată. La o bătaie de praștie de noi, patru nemți călări. Au chivere de metal în cap. Căii sunt voinici, cu cozile până la pământ.

Mai sunt câțiva soldați de-ai noștri, rătăciți, în gară. Auzim câteva împușcături. . . Patrula nemțească întoarce căii și o rupe la fugă. Unui neamț i-a căzut chivăra din cap. Ne repezim și o culegem de pe miriște. Venim cu ea în băț în sat, cum am veni cu un trofeu. Se repede la noi notarul Stănescu și grijuliu, — să nu se pună rău cu dușmanul, — ne-o smulge din mână:

— Nemții au să vină astăseară în sat. Au să ceară casca. Trebuie să le-o dăm.

Intră cu ea în primărie.

Peste un ceas, pe marginea cealaltă a satului, pătrunde până la primărie, un singur călăreț. Satul e tot pe uliți. Năvălește la primărie. Sute de oameni s'au grămădit în jurul neamțului. Se uită satul la el cu mirare, calul galben, numai spumă, tremură. Pe nări, îi ies valuri de aburi. Soldatul, călare, cu barba neasă de câteva săptămâni. Barba lui ca părul calului, galbenă. Ochii verzi. E un neamț blond, un neamț mai mult bătrân decât tânăr. În mâna dreaptă ține un pistol încărcat. Tremură calul neamțului ca varga. Ca varga tremură neamțul.

Un orășean care știe nemtește începe să schimbe vorbe cu streinul. Neamțul vrea să știe dacă mai sunt în sat soldați.

— Nu mai sunt.

Neamțul vrea să știe dacă soldații răniți care s'au arătat la ferestrele școlii, au la ei arme.

— N'au arme.

Popa Bulbuc aduce un pahar de lapte și-l întinde neamțului. Neamțul nu vrea să-l bea. Ii e frică să nu fie otrăvit. Popa Bulbuc gustă laptele. Și-a albit vârful mustăților. Neamțul prinde încredere. Ia paharul și-l aruncă pe gât. Mai cere un pahar cu lapte. Încă unul. Intoarce calul și pleacă în galop.

Peste puțin timp, o patrulă călare a ajuns la gară. În urma patrulei, coloana germană ocupă satul.

Nu doarme nimeni în noaptea asta.

Nemții și-au băgat caii în ariile oamenilor și, pe maldăre de paie ori de coceni, s'au culcat, sub cerul gol, lângă cai.

Patrule străbat satul și trag focuri de armă în aer. Ce-or fi vrând să împuște, diavolul singur știe.

În noaptea asta, luna nu s'a arătat. Nu s'au arătat nici măcar stelele. Nourii alburii s'au coborât până aproape de pământ. Ceața iernii înneacă șesurile... Ceața iernii înneacă satele.

Spre ziua s'a lăsat ger. Vântul a împrăștiat ceața. A răsărit, peste împrejurimi, soare mic și rotund, soare galben și rece, de iarnă.

Soarele urca spre cumpăna cerului.

Coloanele nemțești au plecat. Spre răsărit au plecat. În trecere au spart trenurile de marfă din gară. Au luat ce au socotit că le trebuie.

În urma lor, în gară, asupra trenurilor, au năvălit oamenii. Au jefuit: pături, mese, scaune, perdele, farfurii. Erau trenuri care ar fi trebuit să meargă spre Moldova, burdușite cu averile târgoveților din orașele de dincolo de Olt, pe care șeful gării Costești le îndreptase, din greșală, spre Dunăre.

Lui frate-meu Ion îi lasă gura apă. Știe că în gară se găsesc și câteva vagoane cu băuturi. Le-au spart nemții. Acum, fiecare, — nevastă, copil, duce pe umăr damigene, coșuri cu sticle.

Mama s'a așezat în fața ușii:

— Cine pleacă din casă trebuie să treacă peste mine.

Nu pleacă nimeni.

Frate-meu a vrut să iasă pe fereastră. Fereastra avea giurgiuvele de fier.

În urma coloanelor nemțești care au plecat au sosit a doua zi în sat căruțe cu soldați nemți și austriaci, — etapele. Unii au ocupat casa în care până atunci se afla postul de jandarmi, — părăsit peste noapte de Niculac Mielușel, care s'a făcut nevăzut, nu atât de teama dușmanului, cât a satului, — alții au luat în primire gara.

A trecut spaima oamenilor. Soldații austrieci vorbesc românește. Sunt de prin Ardeal. Se împrietenesc cu țărani. Mai toți sunt betegi: șchioapătă, au mâinile rănite, cu degete lipsă. Se arată a fi desgustați de război. Ii aud

spunând: — Ne-a trimis împăratul la război, împăratul și grofii, lua-i-ar dracu! . . .

Șeful etapei austro-ungare e Ganz, tinichigiu din Arad. Aproape a uitat că e militar. Repară sobele, tingirile, burlanele oamenilor.

Mai greu cu nemții. Comanda etapei germane o are Rudolf Burger, un flăcău înalt, roșcat, buhăit, cu mustață subțire pe buza de sus. Străbătea satul în fugă și nu uita să tragă focuri de pistol în aer. Râde într'una. A fost trimis la etape fiindcă în timpul bătăliilor și-a pierdut mințile. Și Burger vorbește românește.

Mai târziu, s'a aflat că înainte de izbucnirea războiului feldvebelul fusese ucenic la o cofetărie din Pitești.

N'a trecut mult și soldații lui Burger au început să rechiziționeze bucatele oamenilor, vitele, lucrurile de îmbrăcăminte.

Apoi li s'au luat oamenilor căldările, tingirile de aramă. Odată cu arămăria satului, au luat drumul fabricelor de obuze și clopotele bisericilor.

Frontul s'a depărtat, a trecut dincolo de București. S'a auzit că oștirile germane s'au oprit, undeva departe, la hotarul Moldovei și că alături de oștirile germane au venit să lupte împotriva soldaților noștri până și Turcii.

— Ce-or mai fi având și Turcii cu noi? se întrecăb lumea.

Notarul răspunde: — Sunt aliați cu nemții. Se bat împotriva noastră și a Rușilor.

Acum, în sat, vin altfel de gazete, — gazete scrise pe o pagină românește, pe alta nemțește. Notarul le primește și le citește la primărie cu glas tare, să audă poporul.

Nu se scrie în aceste gazete decât despre biruințele pe care le au, pe toate fronturile, oștirile nemțești. Se mai scriu cuvinte de laudă și despre acei boieri care fac politică cu nemții. Nu prea înțeleg eu bine lucrurile astea; le ascult totuși, și încerc să le înțeleg.

Răniții din școală, câți au mai rămas, au fost ridicați și trimiși la oraș. Au mai murit pe drum câțiva. Școala a rămas îmbăcsită de miros de sânge și puroi.

În fiecare dimineață auzim: azi noapte a venit Radu al lui Tănase; a venit al lui Ciucă; a venit și-al lui Bădoi. În fiecare noapte se întorc în sat și rămân ascunși prin pătule ori prin pivnițe, soldați care, în retragere, și-au părăsit regimentele.

Prinde Rudolf Burger de veste. Se pare că i-a spus notarul Stănescu ori poate Mița, nevasta cărnățarului, nemțoaică din Turnu, refugiată în sat, care dela venirea etapelor a trecut tălmace la comandamentul german.

Rudolf Burger dă ordin: După masă, la patru, soldații fugari care s'au întors acasă, să se prezinte la primărie. Să nu rămână ascuns niciunul. N'avem de gând să internăm pe nimeni în lagăr, vrem numai să știm numărul lor. Ii socotim prizonieri și vom controla în fiecare seară dacă nu cumva au părăsit satul pentru a se duce din nou pe front. Familia aceleia care va lipsi dela apel, va fi arestată.

Veteranul Diș sună iar goarna pe linia satului și chiamă norodul la primărie. Notarul răspândește ordinul neamțului.

Se face strigarea: Optzecișise de bărbați au dezertat... Optzecișise de oameni din sat s'au lepădat cu scârbă de război...

— Dece v'ați întors?

— Ne-am săturat de război. Ne ciomăgeau plutonierii. Ne împușcau din spate ofițerii, din ascunziș, să înaintăm...

— Asta nu poate să fie adevărat, — răcnește noul primar, — pus în capul satului de Rudolf Burger, bogătașul Mirea Savu. Trebuia să muriți, să apărați patria...

— Las-o mai moale cu patria, primarul. Tu ai făcut armata?, întreabă Petrea Zgămâie.

— N'am făcut-o, — că eram singur la părinți, avem pământ și pământu l trebuie muncit.

— Atunci nu mai vorbi. Tu trebuia să mergi la armată, la război, să-ți aperi pământul. Eu ce să-mi apăr... Păduchii? Țara e a noastră numai la nevoie, la greu.

— Totdeauna sări cu gura Zgămâie. Te știu dela răscoale...

— Bine că mă știi.

Mirea Savu e scurt, gros, îndesat. Are pământuri multe și vite. A cerut nemților să-l pună primar ca să-și apercă avutul de rechiziții. Le-a jurat credință. Chiamă pe înserat femeile mai tinere, cu bărbați plecați la război, la primărie. Le răstoarnă pe mese, pe dușumele.

Pe cele care nu crăcnesc le mai scutește de dări. N'a lăsat nevasta să-i nască decât un copil, — să nu i se împartă, după moarte, averea în două...

Învățătorul din cătun era ofițer de rezervă. A plecat pe front lăsându-și acasă nevasta și doi copii.

Frumoasă nevastă are învățătorul din cătun. Fată cu carte. Fata unui mic proprietar dinspre Olt. A învățat la pension, la București. Vorbește și nemțește. Întâi, a descoperit-o Ganz. Mai pe urmă a descoperit-o Rudolf Burger. Ganz s'a ales cu câteva cravașe pe spinare. Le-a luat, a salutat, a plecat. Aliat respectuos...

În casa învățătorului Bivolaru face chefuri în fiecare seară feldvebelul Rudolf Berger. Cheful ține până la ziuă. Câteodată, oamcnii o văd noaptea pe femeia învățătorului îmbrăcată militărește, plimbându-se la braț pe uliță cu șeful nemților. Muierile o clevetesc și-i întorc dosul când o întâlnesc.

Se știe acum că învățătorul a căzut prizonier și se găsește închis, undeva, în Germania.

În fiecă săptămână, vin dela el scrisori lungi, în plicuri desfăcute. Scrisorile le citește notarul, le citește poștarul, le citește până și vătășelul primăriei. Tot satul află de cuprinsul lor.

Invățătorul e bolnav și nu mai trage nădejde de întoarcere. Ii amintește nevastei să aibă grijă de copii și-i spune cât de dragă i-a fost altădată, cât de dragă i-a rămas acum. Mereu o îndeamnă să fie cuminte.

Timpul trece. Timpul trece greu, dar totuși trece. Din nou a nins. Zăpada e înaltă.

Nemții au dibuit magaziile și hambarele boierului dela Saiele, pline cu bucate până în streășină. Rudolf Burger a dat ordin : trei sute de care să meargă mâine dimineață să aducă grăul la gară.

Notarul face lista. Dezertorii de pe front sunt scutiți. Sunt scutiți și bogătanii satului care au plătit bacșișuri ca să nu fie mobilizați.

Sunt trimise la corvoadă femeile celor care se bat pe undeva, prin Moldova, cu nemții.

Trei sute de femei, mai tinere, mai vârstnice, lângă boii lor, tremură în zăpadă, pe linia mare a satului.

Notarul controlează cine a venit. Când controlul e gata convoiul, care pare nesfârșit, pleacă.

Convoiul urcă dealul spre conacul Saielelor, boii trag greu carul prin nămeți. Desfundă zăpada femeile. Se împiedică și cad. Se ridică. Plâng muierește, înjură ca bărbații și-și dau, ele între ele, curaj. O să treacă și asta...

Gerul e aspru. Mânile și buzele plesnesc. Vântul taie ca briciul pielea obrazului, picioarele înfășurate în cărpe. Inainte ! Inainte...

La cârciuma lui Buciu notarul primăriei, consilierii comunali beau și petrec. Băutura o plătesc scutiții de corvoadă. Iși află drum pe acolo și răstoarnă câteva pahare pe gât și Rudolf Burger.

Primăvară. Ne apropiem de Paște. Frate-meu Ion aduce în casă o veste. I-a spus-o întâi mamei.

Ce lucruri se mai petrec la noi în casă !

Suntem unsprezece copii, — doi ai tatei, cu nevasta lui dintâi : doi — frate-meu Ion și soră-mea Evanghelina — ai mamei, dela bărbatul ei dintâi. Ceilalți, am venit pe lume unul după altul și suntem copii buni ai amândoura. Totuși de câte ori se vorbește de frate-meu Gheorghe ori de soră-mea Leana, care trăiește peste drum de noi în casa lui Gigoși și a Rimoantei — mama spune : « copiii lui tat'tu » ; iar când vorbește de frate-meu Ion și soră-mea Evanghelina, nu uită să rostească — apăsător : « copiii mei ».

O întrebăm :

— Numai ei sunt copiii tăi, mamă ? Noi ai cui suntem ?

— Voi mai sunteți și ai lui tat'tu.

Se supără câteodată tata, ca omul. Mama îl amenință : O să crească băiatul mare, o să-l însor și o să mă duc la el... Te las. Vă las...

Dintre câți băieți a născut mama, se pare că numai pe fratele meu Ion îl socotește băiatul ei, — băiatul ei, — la care, când nu s'o mai

putea înțelege cu tata, are să se mute cu așternutul, să-și trăiască zilele din urmă...

Se gândește la asta în ceasurile ei de necaz, în zilele ei de adâncă mâhnire. Și iată, sorocul acesta, al căsătoriei lui frate-meu, a venit.

— Cu cine vrei să te însori?

— Mi-am găsit o fată, la Stănicuț.

Mamei nu-i place răspunsul. De ani de zile mama se gândește să-l însoare pe frate-meu Ion cu o fată din vecini care are pământ.

Toate mamele din sat se gândesc să găsească pentru băieții lor mirese cu pământ. Dar uitate, puține fete au pământ și băieții, tare sunt mulți. Și nu știu cum se face că pământ au numai uritele.

— Frate-meu nici nu vrca să audă.

— Pe cine vrei să iei? Pe Filofteia?

— E buzată, nu-mi place.

● — Dar cum e fata cu care vrei să te însori?

— Ai s'o vezi.

— A cui e fata?

— A lui Stănică Saftu din Sârbie.

Stănicuț e un sat nou, ceva mai în sus de satul nostru, pe Călmățui, jumătate locuit de rumâni, jumătate de sârbi.

Când s'a pus vatra satului au venit oameni din toate părțile. Au venit, de undeva, de peste Dunăre, și sârbi.

Oameni mărunți de statură, negricioși, sârbii nu și-au părăsit încă portul lor. La început nu cunoșteau o boabă românește, pe urmă au învățat. Acum vorbesc ca rumânii, nici nu-i cunoști, decât după port. Intre ei vorbesc tot sârbește.

S'au păstrat mult timp curați, adică nu s'au amestecat cu rumânii. Cu timpul, sârboaițele au început a se mărita cu băieți de rumâni. Rumânii își caută mirese în Sârbie.

— Cât pământ are?

— Eu știu? Trebuie să vă duceți voi să aflați.

— E frumoasă?

— Mie-mi place.

Frate-meu Ion e înalt, subțire ca un șarpe, cu fața uscățivă, ochii negri, adânci. Poartă și mustață frate-meu Ion, o mustață subțire lipită de buză și-i place să-i răsucescă mereu sfârcurile.

Aflăm vestea. Ne bucurăm și nu prea. O să mai avem pe cineva la masă.

Unde o să doarmă frate-meu Ion cu nevastă-sa?

Tata găsește răspunsul.

— O să împărțim în două tinda, cu un perete subțire, și o să avem astfel încă o odaie sub acoperiș.

— A cui fată spui că e?

— A lui Stănică Saftu.

— E om cumsecade — își dă cu părerea tata. Il cunosc, are o droaie de copii. Sgârcit om!

Soră-mea Rița intră în vorbă.

— Și cum o chiamă pe sârboaica ta Ioane?

— Olenca, dar noi o să-i spunem Lina. Eu așa îi spun.

Nu se împotrivesc nimeni. Nimeni nu-și arată dorința că ar voi s'o vadă măcar la față.

Părinții sunt înțelegători, nu vor să se amestece în viața copiilor.

— Și când vrei s'o aduci, mă?

— Măine seară.

— Ad'o, dar nuntă mare nu putem face.

— Vreau nevastă, — spune frate-meu, — cu nunta, facem noi ce facem.

Zilele s'au încălzit, zăpczile s'au topit pe neașteptate. Șuvoaiele de apă, câte n'au putut fi supte de pământ, s'au scurs spre gărlă. Câmpurile fumegă. O să răsară curând iarba.

Sărăcia s'a întins. Hambarele, goale. Se găsește greu pâinea și aproape tot atât de greu mămăliga. Dar câteva ciurele de făină tot au să se afle pentru ziua când frate-meu o să-și aducă mireasa, pentru ziua de mâine, adică.

De cum a trecut amiaza, mama a prins câteva păsări, a pus pe frate-meu să le taie gâtul, le-a jumulit, le-a băgat în oală.

Sub țest arde focul. În căpistre coca se umflă...

Casa miroase a pâine caldă, — a pâine caldă și a ciorbă fierbinte de găină. S'a apropiat și seara. E Sâmbătă.

Au început să se adune pe uliță, în dreptul casei noastre, băieți și fete. Unii intră în arie. Avendrea a venit cu clarineta subsoară dar nu dă drumul cântecului.

Pe ușa dinspre linia ferată intră în arie frate-meu Ion, năuc parcă de bucurie, cu mireasa de mână. Soră-mea, cu noi toți, cu tata, în jurul lor.

— Bine-ați venit!

Mama, pe prag, îi așteaptă. Se întunecă la față. Fata pe care frate-meu Ion o aduce de mână e scurtă, groasă, ca o puțină de groasă. Numai ochii îi sclipesc în cap, vii, ochi de cârlan. Nu se rușinează deloc. Se uită în ochii noștri și râde. Râde ca netoata. Dinții îi sunt mici, ca dinții de pisică. Mici și albi, albi ca laptele.

Hotărît, mamei nu-i place fata. Ii întinde totuși mâna și-i spune:

— Bună seara, fato. Intră în casă!...

Fata intră în casă.

În băătăură, Avendrea a început să cânte. Se prinde hora.

În alte timpuri, prietenii fratelui meu ar fi scos pistoalele și le-ar fi descărcat în văzduh. Acum nu e voie. Sătenii și-au îngropat, înainte de venirea nemților, puștile de vânătoare și pistoalele în pământ.

Dincolo de linia ferată sunt pironiți caii noștri, care scurmă cu boturile în miriște, după rădăcini de buruieni. Tata, cu un topor în mână, se duce să le schimbe locul. Se iau după el ogarii.

Avem doi ogari: unul alb, altul negru, cu șoldurile pătate cafeniu.

De când frate-meu a crescut ținem ogari în arie. Iarna, pe zăpadă moale, plecăm cu ei la câmp, la vânatoare de iepuri. Câteodată avem noroc și ne întorcem acasă cu doi, trei iepuri la spinare.

Iarna asta n'am folosit ogarii, nu și-a folosit ogarii niciun om. N'au îngăduit nemții.

A schimbat tata pripoanele cailor. Se întoarce spre casă cu toporul în mână... Spaima satului a devenit de câțiva timp Franț, soldatul Franț, dela comandamentul german. E venit de curând în sat. Scurt, blond, mustăcios, șchioapătă de piciorul drept. A băgat frica în norod. Se plimbă pe ulița satului, de parcă ar fi într'una amețit de băutură. Pe cine-l întâlnește, îl lovește cu cravașa în obraz, pe spinare, unde nimereste.

E necăjit tare: cinci frați au plecat pe front. Până acum au murit patru. El e al cincilea și a fost rănit la picior. A rămas șchiop. A nădăjduit că va fi lăsat la vatră. Se pare însă că numărul nemților s'a împuținat. A fost trimis la etape.

Indârjit, își varsă necazul pe cine poate. Injură într'una pe limba lui. Târgoveții refugiați în sat, care știu nemțește, spun că l-ar fi suduind până și pe împăratul lor care a pornit focul și prăpădul în toată lumea.

Iată-l venind de-a-lungul uliței. Il întâlnește pe tata. Incepe să urle, apoi se aruncă asupra lui cu cravașa, îl apucă de umăr și-l îmbrânțește spre comandatură...

S'a rupt hora. Băieții și fetele s'au risipit, ca un stol de vrăbii în care cineva ar fi tras cu praștia.

Mă smulg din grămadă și mă iau după neamț... Il duce la comandament pe tata. Rămân pe prispa comandamentului și aud cum Franț îl bate pe tata.

I s'a părut neamțului că tata a vrut să-l omoare cu toporul!...

Intru înăuntru și încerc s'o lămuresc pe cărnățareasă.

Cărnățarea se lămurește pe neamț. E pornit tare neamțul. Ii vine greu să spună că a greșit. Ii vine greu să creadă că n'are niciun motiv să lovească.

Cu fața însângerată, tata s'a apropiat de cărnățareasă, o roagă:

— Scapă-mă, coană Mișo. Am să-ți aduc o găscă.

— Două să-mi aduci.

— Două o să-ți aduc.

Cărnățarea se așează între tata și neamț. Ii turuie gura.

Până la urmă neamțul se moaie. Ne face semn să plecăm.

Plecăm. Tata înainte, eu după el.

Nunta s'a spart. Au rămas numai doi, trei vecini. Frate-meu Ion, de ciudă, a deșertat pe gât câteva ulcele de țuică. I s'a aprins fața. Ochii îi sticlesc ca unui lup. Se plimbă prin odaie, furios.

— Mă duc să-l omor.

Un potop de înjurături îi năvălește pe gură.

— Mai bine te-ai potoli, — îi spune tata. — Ai putea să lovești unul, doi din ei, apoi nemții te-ar împușca. Cu ce ne-am alege... O treabă ca asta nu se face de unul singur și nu numai într'un sat. Altceva ar fi dacă s'ar ridica toate satele contra lor, ori măcar unii oameni, cu legătură între ei, dar așa...

Iși spală obrazul de sânge și peste rănilor adânci, mama îi presară făină. Au plecat vecinii. Am rămas singuri.

Frate-meu și-a pregătit culcușul cu mireasa în tindă.

Să le fie de bine!

De ferestre s'au lipit spinările de întuneric ale nopții.

E o noapte neagră, neagră s'o tai cu cuțitul.

Unele femei din sat parcă și-ar fi uitat cu totul bărbații plecați departe.

Au trecut luni și luni din ziua mobilizării.

De dincolo de front nu mai sosește nicio scrisoare. Dincolo de front nu mai trece nicio scrisoare.

Aflăm din când în când că bătăliile se țin lanț și, din ziarele care sosesc, aflăm la primărie că în Moldova oamenii nu mor numai de gloanțe, ci și de exantematic.

Bine că n'am plecat în Moldova!

— Ți-e dor de bărbat, Ileano?

— Mi-e dor, nene Nae, dar ce să fac!

— Să viu diseară pe la tine, să vorbim!

— Vîno.

Intâi i s'a scornit uneia nume rău, pe urmă alteia și alteia, și alteia. La multe. Dar nu la toate.

Dada Mitra, nevasta lui nenea Mihalache Găgiu e mereu cu sprâncenele încruntate.

— Să viu deseară pe la tine, Mitro?

— Să nu vii, nene Simioane, că pun câinii pe tine.

Trec cu Turturică în susul satului pe lângă aria ei. Dada Mitra, la gard:

— Unde te duci Darie?

— La alde Mănoiu.

— Când te întorci, să bați, daică, în poartă.

— Am să mă întorc cu Turturică.

— Să bateți amândoi în poartă, daică...

La marginea dinspre miez-noapte a satului stau alde Mănoiu. Mănoiu e plecat la război. Și băiatul cel mare al lui Mănoiu e plecat la război. Au rămas acasă nevasta lui Mănoiu, oarbă, și fetele lui Mănoiu, trei...

La Mănoiu vorbim cu fetele, ne hărjonim.

Noroc au numai băieții mai mari, noi ne uităm și facem zâmbre...

Batem în gardul dadei Mitra. Nici n'apucăm a bate de două ori. Intuneric. Intuneric gros.

— Aici sunt, daică... Intrați înăuntru.

Deschide poarta ariei și ne apucă de mână. Ne ducem spre șira de paie.

Mă ia în brațe dada Mitra... Ne prăvălim ca din vârful unui munte... Ne prăvălim într'o prăpastie zdăncă, zdăncă...

Mă ridic amețit. După mine, se prăvălește Turturică.

— Să veniți și mâine seară.

— Venim și mâine seară.

— Să mai aduceți și pe alții.

Plecăm, cu obrazii aprinși de rușine, — numai de rușine...

Tinda a fost împărțită în două printr'un zid de paiantă. Ușa și fereastra le-a meșterit unchiu-meu Preda, pe care niciunul dintre noi nu-l poate suferi din cauza minciunilor lui. Spune minciuni cu ghiotura, dar de lucrat, lucrează bine. În câteva zile, odaia fratelui meu Ion au fost gata. Și patul a fost gata.

În casa noastră se iscă ceartă.

În noaptea Paștelor s'a iscat cearta.

N'am așteptat să sune clopotul de înviere. Ne-am culcat devreme și pe la unsprezece ne-am trezit. Aprindem lampa, ne spălăm pe obraz și ne îmbrăcăm cu tot ce avem mai bun. Și-a luat fiecare, în sân, ouă roșii. O să le ciocnim și o să le mâncăm numaidecât în curtea bisericii, după ce vom fi luat paște.

Toți ne-am trezit, toți ne-am spălat, toți ne-am îmbrăcat.

Frate-meu Ion, cu Lina, dorm duși. Ciocănim în ușa lor și-i trezim.

— Voi nu mergeți la biserică? întrebă mama.

Frate-meu Ion răspunde somnoros: — Nu mergem, mamă.

— Dece nu mergeți? Vreți să vă aducem paște acasă?

A ieșit în prag cu cojocul în spinare frate-meu.

— Nu, mamă, să nu aduceți paște acasă. Eu cu Lina nu luăm paște.

Mama nu pricepe.

— Cum nu luați paște?

— Iacă, nu luăm.

— Ce vorbă e asta?

— Noi suntem adventiști.

— De când?

— De două săptămâni.

Mama își îndoaie grumazul.

Plecăm spre biserică. Tata glumește.

— Nu știam că am păgâni în casă.

Știrea l-a lăsat nepăsător...

Popa Bulbuc tot nu vorbește cu noi. Ne-a urît cât ne-a urît, apoi a întins tatei o punte de împăcare. Asta s'a întâmplat acum patru ani.

☛ Când frate-meu Gheorghe a terminat seminarul, a făcut popa înțelegere cu văru-meu Nicolae Dimozel, dirigintele poștii, care i-a trimis telegramă lui frate-meu: «Vino, tata pe moarte». A iscălit-o pe mama. Telegrama a plecat și frate-meu Gheorghe a primit-o la un ceas după ce dăduse cel din urmă examen. S'a împrumutat la prieteni, și-a cumpărat bilet de tren. Ne-am trezit cu el la miezul nopții, bătând în poartă...

Tata, somnoros, deschisese. Frate-meu Gheorghe aruncase în mijlocul casei geamantanul și începuse să svârle sudalme. Mă uitam la el, buimac de somn.

Era înalt și frumos. Purta haine negre cu vipușcă albă la pantalon și cu un număr pe mâneca dreaptă. Iși luase șapca din cap și dăduse cu ea de pământ. Tipa cât îl lăsau puterile.

— Dece v'ați bătut joc de mine?

Nu înțelegeam nimic.

— Cine-și bate, mă, joc de tine?

Frate-meu Gheorghe a scos atunci din buzunar telegrama și a citit-o: «Vino. Tata pe moarte».

A început să râdă tata.

— Nu ți-am trimis nicio telegramă și, cum vezi, sunt sănătos tun. Să știi că văru-tău Nicolae ți-a făcut-o, Nicolae cu popa Bulbuc. I-am văzut tăinuind la cârciumă la Toma Ocî.

Avea popa fată de măritat, pe Dumitra, și voia numaidecât să-l pricopsească pe frate-meu cu ea.

Incet-încet, frate-meu Gheorghe s'a potolit și s'a sfătuit cu tata.

— Fiindcă am venit, să mergem mâine la popa, să vorbim despre însurătoarea mea cu Dumitra.

Ne-am mai strâns nișel și i-am făcut loc în pat, la margine, lângă perete.

Tare m'am mirat a doua zi când l-am văzut pe frate-meu că-și spală dinții cu o periută îngustă pe care întindea dintr'un tub rotund un fel de cocă roșie.

S'a îmbrăcat seminaristul, s'a periat, a plecat cu tata la văru-meu Nicolae Dimozel...

Văru-meu Nicolae a stat ce a stat cu ei la taifas apoi s'a dus la popă...

Se duc la prânz la popa, la masă, tata, frate-meu, văru-meu Nicolae Dimozel. Au venit spre seară. Frate-meu Gheorghe râdea să moară. Ne povestea:

— Mi-a plăcut popa. Ne-a primit ca și cum am fi fost prieteni de când lumea. Preoteasa a întins masa. Ne-a dat țuică. Am băut țuica. Ne-a servit ciorbă de pui. Am mâncat ciorba de pui. Pe urmă, ni s'a adus friptură și vin. Am mâncat friptura și am băut vinul. Dumitra făcuse și cozonac. Se învârtea prin casă, băcănită pe obraji, toantă. Inghițea cu noduri. Mă uitam la ea și mă prefăceam că mă uit cu dragoste. Cam pe la sfârșitul mesei, Dumitra a

ieșit să ne aducă o ceașcă de cafea. Ne-a adus cafea fiartă pe vatră, în ibric, la foc de paie. Cafeaua, mai mult cenușe.

— Și așa, părinte Bulbuc, vrei să-ți fiu ginere.

— Vreau, taică.

— Așa dar, vrei să-mi dai pe Dumitra de nevestă.

— Vreau, Gheorghită taică, dece să nu vreau.

— Și pe lângă Dumitra, ce-mi mai dai, părinte Bulbuc?

— Apăi, Gheorghită taică, două pogoane de pământ.

— Părinte Bulbuc, îmi dai prea puțin.

— Dar cam ce pretenții ai avea dumneata, Gheorghită?

— Nu prea mari, părinte Bulbuc.

— De-o pildă, taică?

— Uite, părințele, să-mi dai... cincisprezece pogoane de pământ.

— Păi douăsprezece am cu toatele, taică.

— Știu, părinte. Mai cumperi trei.

— Și altceva?

— Altceva, părinte Bulbuc, să-mi faci o casă nouă, să-mi dai boii și vacile și caii, și, pe deasupra, — parohia sfinției tale.

— Și eu ce să fac taică?

— Să rămâi preot ajutor pe lângă mine, părinte Bulbuce...

— Mă Gheorghită, dumneata glumești!...

— Nu glumesc, părinte. Ce? De glumă-mi arde mie?

— Mă Gheorghită, dumneata n'ai băut un pahar mai mult decât trebuie?

— Oi fi băut, părinte, dar socoteala asta am făcut-o înainte de a veni la sfinția ta în casă.

Ce mai tura-vura. Popa se svârcolea de parcă ar fi fost tras în frigare.

Dumitra se plimba prin tindă, pe la ușă, auzea tot. A podidit-o plânsul, a eșit în arie, s'a dus la sălciile dintre baltă să se ascundă, să-și jelească amarul...

— Și popa Bulbuc?

— Popa se făcuse pământiu la față. A văzut că-l iau peste picior. Ne-a mai dat să bem câteva ulcele de vin. Ne-am ridicat, ne-am luat ziua bună dela el.

Frate-meu, seminaristul, a scos din buzunar o fotografie și ne-a arătat-o:

— Uite, cu fata asta mă însor, cu Mărioara.

— Ne-am uitat la poză. Era o fată cu ochii mari, mirați, cu coade lungi căzute pe umeri.

Seara, frate-meu a plecat. Ne-a trimis scrisoare că s'a însurat. Nu l-am mai văzut niciunul de atunci. Trăiește pe undeva, pe aproape de munte.

Din ziua aceea, popa Bulbuc a rămas tot supărat pe noi. Nu ne mai urăște, ca înainte, nici nu ne mai înjură, nu se mai uită chiondorăș, la noi. Dar, la Bobotează, tot nu trece cu botezul prin casa noastră, ne ocolește. Ocolescă-ne! Ducă-se la gârlă să-l boteze, cu mătăuzul lui, pe diavol...

Sunt câțiva ani de când în satele învecinate a început a se vorbi de adventiști.

Ce-or fi adventiștii? Ne-am lămurit curând.

La Secara s'a preoțit băiatul popii dela noi, care, cu chiu cu vai, a sfârșit seminarul. La Saele s'a popit văru-meu Laur Daudescu, care s'a însurat cu fata popii Bulbuc, cu Dumitra. La Băneasa e un popă între două vârste. A fost, până mai anul trecut, om de treabă, dar s'a schimbat dintr'odată.

Popii asupresc oamenii: le cer prețuri mari la botezuri, le cer prețuri mari la nunți și le cer prețuri mari la înmormântări. Până nu-i pui popii sfanții în palmă, nu-ți ridică mortul din bătătură.

Sătenii s'au adunat, s'au gâlcevit cu popii, au mers la oraș și s'au plâns. Protopopul i-a luat la goană. Le-a spus:

— Dar cu ce vreți să trăiască popii? Lefurile sunt mici. Au și ei greutate. Dacă vă place, dacă nu, nu vă cununați la biserică, creșteți-vă copiii nebotezați, îngropați-vă morții fără popi!

Protopopul, e un popă înalt și gros, dela Seaca, de pe valea Dunării. Umblă cu trăsura. Se urcă protopopul în trăsură, arcurile se îndoaie, mai mai să se rupă, caii, chiar dacă merg la pas, curând fac spune. Burta protopopului, — cât sacul...

S'au întors oamenii, necăjiți, pe la casele lor.

Frații Iovițoiu, din Saele, au luat drumul Bucureștilor, toamna, și s'au întors acasă primăvara. Au adus cărți în desagă. Au început a aduna oamenii și a le vorbi.

Invățătura pe care popii o propovăduesc în biserică nu e bună, — spun frații Iovițoiu. Altfel scrie în cărțile sfinte.

Au început a-i lămuri pe oameni asupra unui altfel de înțeles al cărților sfinte.

Oamenii nu mai calcă pe la biserică. Le nasc nevestele copii, nu-i mai botează. Se căsătoresc, mor, nu mai chiamă popă. Unul dintre frați, deschide cartea și citește rugăciunea.

S'au speriat popii. Invățătura nouă s'a răspândit repede. Aproape jumătate din fiecare sat a trecut la noua credință.

Popii au cerut ajutorul prefectului și prefectul a dat ordin jandarmilor să-i aresteze pe zăbăuci și să-i aducă legați la prefectură.

Prefectul a țipat la oameni, și oamenii, cu neveste și copii lângă ei, au rămas neclintiți, în noua lor lege.

I-a închis în beciul prefecturii și i-a ținut acolo câteva zile, numai cu apă. Oamenii, pe întuneric, au cântat într'una cântecele lor.

Orașul s'a adunat, ca la urs, la grilajul prefecturii să-i asculte pe întemnițați cum cântă.

Prefectul a fost nevoit să-i trimită noaptea, între santinele, la închisoare.

În câteva zile, toți pușcăriașii, — hoți de cai și de găini, — cântau alături de adventiști cântece care treceau departe spre oraș, peste zidurile închisorii. Cânta cu pușcăriașii până și Oică, directorul pușcăriei.

Prefectul i-a luat atunci pe rumâni și i-a închis la legiunea de jandarmi: bătaie dimineața, bătaie la prânz, bătaie seara, bătaie la miezul nopții. Totul a fost zadarnic, oamenii s'au împotrivit, au răbdat, nu s'au întors la vechea lege.

Rupți, lihniți de foame, rumânii au fost puși în libertate. S'au întors pe la casele lor.

Asuprirea prefecturii n'a înspăimântat pe nimeni. Numărul adventiștilor crește mereu.

Ce vor adventiștii ?

Nu vor nimic. Ei cred că pământul și stelele și luna le-a făcut Dumnezeu. Cred că pe lumea asta, bine e să fii cinstit și drept. Și mai cred, că, pentru a ți se deschide după moarte porțile raiului, nu este nevoie să plătești birul popii și nici să calci prin biserica cu sfinți uscați, zugrăviți pe ziduri.

Cumnată-mea Lina purta în ea dorința de a se face adventistă, înainte de a se mărita. După măritiș, s'a dus singură la Saele, fără știrea lui frate-meu și, când s'a întors de acolo era trecută la legea nouă.

Nu i-a trebuit mult să-l convingă și pe frate-meu. Au păstrat între ei taina. În noaptea Paștelui au trebuit să se dea în vileag.

Mama își aduce aminte de bunicul, de barba lui galbenă și de ceasloavele din care citea scara, la lumina opaițului.

Mama nu prea credea în popi. Ea spunea mereu că noi, copiii ei, trebuie să ne ferim, să nu furăm, să nu mințim, să nu râvnim ceea ce nu este al nostru. Mama credea că Dumnezeu e pretutindeni: în aerul pe care-l respirăm, în ierburile care cresc, în stele, în soare, pretutindeni.

Se duce la biserică dintr'o obișnuință care s'a înrădăcinat adânc în întreaga ei ființă. Dacă așa au crezut părinții și bunicii și străbunicii, poate că așa e bine.

Lepădarea de lege a lui frate-meu Ion a măhnit-o, totuși, adânc.

Ajungem la biserică. Ne strecurăm înăuntru. Abia ne strecurăm înăuntru.

Biserica zumzăe ca un stup. În candelabre ard lumânări de ceară, de seu și picuri fierbinți se scurg pe noi, sleindu-se în păr, pe umeri, pe spate. Ard, undeva în fund, lângă altar, câteva cățui cu tămâie. Fumul e gros, dar mirosul de tămâie e plăcut și îneacă mirosul greu al trupurilor lipite, stropșite aproape.

Nu s'a terminat slujba. În altar, dincolo de catapeteasmă, țârcovnicii fărâma pâinea în strachini mari pline cu vin: paște...

Se cântă rugăciunea cea mare a învierii. Popa spune: — Hristos a înviat !
Satul răspunde într'un glas: — Adevărat a înviat !

Calc peste piciorul nu știu cui și nu mai știu cine îmi calcă și-mi sfărâmă picioarele.

S'a dat drumul la paște. . . Ca să ajungi la buza altarului, unde țârcovnicul ține în brațe strachina cu dumicați de pâine muiată în vin și o lingură de lemn, trebuie să treci pe lângă popă. Popa te spoește cu mir pe frunte, îți dă să-i pupi mâna, te strecorei pe lângă el și ajungi la țârcovnic. Acolo, întinzi mâna,

iei lingura, o înfigi în strachină și duci paștele la gură. Mesteci și înghiți. După ce ai făcut asta, ai dreptul să spargi oul din sân, să-l cureți de coaje, să-l mănânci. S'a sfârșit postul cel mare.

Dela o margine la alta a bisericii, popa a oprit cu un șir lung de mese trecerea spre strachina cu paște. Nu poți să iei paște, dacă n'ai trecut pe lângă popă, dacă nu te-a miruit popa.

Lângă popă, pe o masă, un catastif mare deschis. Ajunge lângă popă capul familiei, scoate un leu din buzunar și-l dă țârcovnicului. Țârcovnicul scrie numele omului în catastif. Omul s'a miruit și i se dă drumul să treacă la paște. Unul după altul sunt miruiți și li se dă drumul spre altar celor din familie. Odată ce ai luat paște, ieși în curtea bisericii prin ușa lăturalnică. Dacă vrei mai vorbești cu unul și cu altul; dacă nu, te grăbești spre casă, să-ți îndopi pântecul.

Ne înghesuim și noi și încercăm să ne apropiem de popă. Dar uite, înaintea noastră e Pavel Iliuță cu nevastă-sa, cu fiu-său, cu noră-sa.

Un singur băiat are Pavel Iliuță, pe Radu. L-a însurat cu câteva săptămâni înainte de Paște.

Pavel Iliuță scoate leul și-l întinde țârcovnicului. Trece cu nevastă-sa spre altar.

Dă să treacă și băiatul lui Pavel. Popa îl oprește:

— Leul!

— A plătit tata.

— Plătește și tu, că ești cap de familie.

— Nici nu m'am cununat părinte, o să plătesc la anul.

— Nu-ți dau drumul să iei paște.

— N'am părinte un leu. O să-ți plătesc altădată.

— Las' că vă știu eu, sunteți niște tâlhari. Dacă nu plătiți acum, nu vă mai prind pe la biserică până la anul. Și până la anul... Ori moare măgarul, ori pierde samarul.

— N'am părinte!

— N'ai, nu-ți dau paște.

Însurățelul își frământă pălăria în mână și nu știe ce să zică. Popa l-a spoit cu rușine în fața satului. Lumea îl împinge din urmă:

— Dă-i drumul părinte, că ne apucă ziua. Lasă-l dracului, că o să-ți plătească el.

Tata, lângă noi, fierbe. Se întoarce și ne spune.

— Dacă mi-ar face mie una ca asta popa, l-aș tăvăli prin biserică, i-aș arăta eu lui paște, 'tu-l în paște pe măsă!

Lumea care aude ridică glasul la popă:

— Dă-i drumul la paște, părinte!

Popa se înfurie:

— Dumnezeul mamii voastre! Țipați la mine, a? Nu vă mai dau la niciunul paște. Nu mai vreau să mirui pe nimeni...

Se întoarce spre cântăreț:

— Intră cu paștele în altar, Lazăre, și închide ușa. Până nu plătește satul pentru ăsta, leul, am oprit slujba...

Oamenii se burzulesc. Intre popă și săteni încep să sboare, ca niște lilieci, înjurăturile.

Popa se ține tare. A umplut cu propriul lui trup trecerea spre altar. Ridică în sus mâna în care ține crucea și mâna cealaltă în care păstrează mătăuzul cu mir:

— Dacă nu vă potoliți, vă blestem, 'tu-vă mama voastră de mârłani...

Rumânii se potolesc. Se dau un pas îndărăt. Se scurmă fiecare în buzunar și, într'o pălărie, adună leul cerut de popă. Aruncă țarcovnicului o grămadă de bani de cinci.

Popa deschide calea și continuă miruitul oamenilor. Ne miruim și noi. Luăm paște în gură și-l mestecăm. Tata îl molfăe, îl scuipe.

— Nu mă mai prinzi, popă Bulbuc, nu mă mai prinzi pe la biserică!...

Popa întoarce capul. Nu-i răspunde. E grăbit să sfârșească miruitul oamenilor.

Clopotul mai cântă peste sat învierea.

Răsăritul ne află sătui, adormiți...

Intre noi și frate-meu Ion au loc, câteva zile de-a-rândul, schimburi de vorbe. Frate-meu s'a îndârjit. Parcă i s'a aprins în ochi văpaie nouă. Nu credea în nimic înainte. Acum crede în ceva.

Cu toată bătaia luată în timpul copilăriei, nu izbutise să învețe carte. Abia învățase să cunoască literele. Acum, stă ceasuri întregi cu cartea pe genunchi, leagă cuvinte, încheagă fraze și, din ce în ce, citește mai bine.

Și-a cumpărat o tăbliță, un condei, un burete. Scrie, învață să scrie. O învață și pe nevastă-sa să scrie, să citească.

Râvna lor o minunează pe mama. În sufletul ei însă, s'au turburat apele. Mereu e măhnită. Pe frate-meu și pe nevastă-sa îi socotește păgâni, spurcați.

Frate-meu Ion cu nevastă-sa nu mai au loc la noi, la masă. Nu mai mănâncă din aceleași străchini, nu-și mai gătesc bucatele în aceleași vase.

Și-au cumpărat însurăței un ulcior din care numai ei doi beau apă.

Mama nu mai vorbește cu niciunul. Atâta i-a spus lui frate-meu: — Nu vreau să te mai văd! Nu vreau să vii nici măcar la înmormântarea mea.

Tata s'a mai îndatorat înc'odată și a tocmit meșteri să-i ridice lui frate-meu casă pe locul moștenit de el dela taică-său, la Stănicuț.

Când casa a fost acoperită, înair te de a i se pune uși și ferestre, frate-meu s'a mutat acolo cu nevastă-sa.

Zile întregi, după plecarea lui, mama a ars tămâie în cdaia lor și a stropit în fiecare dimineață zidurile cu aghiasmă.

— Dece ești atât de supărată pe frate-meu, mamă?

— Și-a lăsat legea. Hristos nu poate să aibă decât o singură față. Ion crede că Hristos are mai multe fețe. Așa cred și păgânii.

Mi se pare că nu mai am loc la masă. Decând am rămas șchiop, sunt privit ca un netrebnic. Pot eu să merg după plug? Pot eu să secer? Pot eu când voi crește, să fiu om de nădejde? Poate că da. Dar nu în măsura în care ar fi un om cu trupul întreg.

Am plecat la oraș și m'am întors dela oraș. M'am întors cu ceva bani. M'am îmbrăcat pentru iarnă. M'am pregătit să merg la târg, la școală. Peste pregătirile mele a venit războiul. Școala nu s'a mai deschis.

Nicăiri nu s'a deschis nicio școală. Banii, a trebuit să-i scot din ascunziș, să-i dau tatei.

Acum nu mai câștig. Mănânc pe degeaba. Bineînțeles, nu-mi vorbește despre asta nici tata, nici mama, bag însă de seamă că frații și surorile mele se uită la mine chiondăriș. Bag de seamă că, de câte ori mă așez la masă, fiecare pare a-mi număra înghițiturile.

Incep să mă simt strein. Incotro s'o apuc? Ei drace!

ZAHARIA STANCU

NICOLAE BĂLCESCU

ISTORICUL IN CADRUL REVOLUȚIEI DELA 1848

N. Bălcescu și societatea munteană dela 1848

« Facă cerul . . . ca Bălcescu să fie bun, să se unească cu mine și să dăm libertate Românilor ». Sunt cuvintele din ziarul intim al lui C. A. Rosetti la 3 Iulie 1846, când l-a întâlnit pe Bălcescu la Paris.

Aceasta era impresia pe care o făcea istoricul muntean doi ani înainte de revoluție, un tânăr de 27 de ani; era omul menit să dea libertate Românilor.

Se trăgea dintr'un sat de pe valea Topologului, Bălcești; o nepoată de a lui descrie târziu în amintirile ei drumul cu caii în spume peste dealul repede, prin vadul apei, spre casa bătrânească, unde se vedea pridvorul cel lung și treptele ce duc la cucurigu, « în care era așezat un pat primitiv, format din lavițe de lemn, așternut cu scoarțe românești, iar la fiecare capăt și la perete, perne și suluri îmbrăcate tot în pânză națională ». Acolo rămăsese la bătrânețe Sevastia Bălcescu, femeia deșteaptă, iubitoare, roasă de remușcare ce-i întuneca amintirile: lăsase pe frate să moară singur între streini. Și mai era și un frate mai mare, Costache, « bărbat frumos, înalt, măreț, oacheș, cu ochii mici lucioși, frunte înaltă și palidă », *le Prince Noir* i se zicea la Paris în exil. Din exilul, în care se stinsese de lipsuri și de pasiune pentru țară fratele mai mic, el nu culesese decât amintiri despre Rose Pompon, Cora Pearl, femeile celebre ale Parisului plăcerilor.

Nu erau oameni bogați; pe băiatul al doilea nu-l putură trimite la studii în streinătate, cum se obișnuia, și a fost nevoit să-și caute o carieră: s'a făcut ofițer.

După ce, la 1840, a fost scos din armată prin condamnarea politică ce a suferit, N. Bălcescu voia să se facă profesor în Moldova; viața la București o socotea de nesuferit, între oamenii de atunci.

De obicei această generație munteană din anii dinainte de 1848, care a pregătit revoluția, e numită eroică, ceea ce e departe de realitate. Bălcescu

a trăit în mijlocul ei, s'a ridicat, s'a impus, tocmai pentru că nu era ca ceilalți. Dorințe, nădejdi pentru un mare viitor erau la toți tinerii, dar numai pe planul sentimental, nu pe cel energetic. Orientul își lăsase pecetia asupra acestor oameni care erau prea inteligenți, prea subțiri, prea iubitori de traiu bun, ca să poată fi luptători pentru o credință. Boierii erau obosiți și trăgeau spre ei plăcerile vieții ca fumul dintr'o narghilea. O listă a boierilor moldoveni din 1834, reprodusă în *Memoriile* lui Nicolae Suțu, cuprinde în dreptul fiecăruia o caracterizare: unul este legat numai de sexul frumos, altul are un fel de bunătate apatică, al treilea e imoral și brutal, al patrulea foarte inteligent, dar indolent, al cincilea cu înalte capacități, dar caprițios și instabil.

Tineretul intelectual era romantic. Liberalismul romantic însemna în politică o credință în dreptul de libertate al poporului și al popoarelor, dar fără tehnică politică, fără privire științifică a societății. Ceca ce a alcătuit slăbiciunea revoluției muntene a fost tocmai lipsa de hotărâre: ceva din lumea orientală rămâne în această societate, care se potrivea bine cu sentimentalismul romantic. C. A. Rosetti aflase la 2/14 Martie 1848 știrea cea mare dela Paris: « Franca este republică. Te salut din suflet, nație sublimă, Christ al națiilor. Oh! Facă cerul să-ți aduci aminte și-de nenorocita mea nație. Sunt trist, foarte trist astă seară, nu știu de ce, pentru întâiași dată în viața mea că-mi este frică, pentru întâiași dată că mă simț dispozat a mă ruga de soartă să nu se întâmple nimic ». (Note intime de C. A. Rosetti). Ii era frică! Marea dramă politică a revoluției începuse; speriat de lumina crudă a realității, dedea înapoi, se ruga, « să nu se întâmple nimic ».

Femeile jucau un rol de frunte în această societate a Bucureștilor, pentru că bărbații erau simțitori și fără voință, iar femeile erau mai culte, mai citite, de multe ori mai inteligente ca bărbații. În viața lui I. Heliade Rădulescu femeile, mai ales soția lui, au fost o nenorocire, i-au rupt legăturile politice, i-au turburat acțiunea. C. A. Rosetti a fost salvat de soția lui, o englezoaică energică. Soția lui Ion Ghica întreținea corespondență politică cu exilații. Numai în viața lui Bălcescu, care rămâne singur, ele se ivesc numai episodice, șterse. Femeia ideală pentru el este d-na Roland, eroina revoluției franceze, dar n'o găsisese între cocoanele dela București.

Se scria foarte mult pe atunci, mai ales scrisori; genul epistolar era cel mai cultivat. E de neînchipuit ce uriaș maldăr de scrisori a rămas dela oamenii dela 1840—1848, toți se mărturisesc, toți scriu zeci de pagini către prieteni. Genul acesta intim este caracteristic pentru mentalitatea vremii.

Literatura română a vremii are o lature forțată, didactică, baladele ritmate ale lui Bolintineanu, poemele eroice în proză ale lui Asachi erau scrise parcă de comandă pentru educarea tineretului. Adevărata literatură română a vremii, aceea care se citește, care înfățișează simțirea oamenilor de atunci era cea lirică, elegia lui Cârlova, a lui Alexandrescu, jocul ușor sentimental al lui Alecsandri. Afară de câteva poezii sociale ale lui Bolliac, literatura în general e lipsită de energie.

E drept că în mijlocul lumii literare se ridică figura de apostol a lui I. Heliade Rădulescu. Fusese îndrumătorul tineretului, se crezuse într'o vreme că va fi vestitorul unei Români noi. Spirit enciclopedic, ziarist, poet, istoric, profet, polemist temut, era în realitate mic și egoist. Voia să reprezinte nația, dar socotea că nația se reduce la personalitatea lui. Un orgoliu nemăsurat îl rodea, orgoliu care depărtase de la dânsul pe toți cei ce crezuseră odinioară în el: elevi, admiratori, partizani. Rămăsese acum înconjurat de lingușitori mediocri, izolat de tineretul crescut de dânsul într'o mare credință patriotică, în care el nu mai credea, pentru că acum gustase din roadele stăpânirii, primea pensie și avea monopolul publicării gazetei oficiale. Numai anularea acestui monopol în preajma revoluției, anulare care-l împingea în sărăcie, neîngăduindu-i să-și mai plătească datoriile, l-a aruncat în brațele comitetului revoluționar. Reprezentant tipic al burgheziei, era omul care aducea în revoluție mulțime de negustori, ofițeri din armată, boierimea mică, toți cei ce se încredeau în moderația lui, după cum însuși recunoaște în amintirile lui asupra *Istoriei regenerației române*. Dar tocmai de aceea a fost o picdică în calea adevăratei revoluții.

Cunoștințe sumare, neadâncite ale istoriei Românilor făcuseră din Heliade un fel de tradiționalist primejdios, căci numea claca un ajutor benevol, străvechiu, făcut de cei tari (țărării) celor slabi (stăpânilor). Boier este pentru Heliade egal cu oștean, deci orice Român este boier, nu putem lupta împotriva lor. « Vrem obiceiurile și legile noastre vechi, suntem conservatori ».

Dar erau și altfel de oameni. La 1840 fusese un complot pentru ridicarea țărâniei și împotriva lui vodă: Mitică Filipescu, tânăr aspru, un om rar pe atunci, căci știa să sufere și a murit după chinurile din închisori, apoi N. Bălcescu și alături de ei, oameni care nu făceau parte din « societatea bună »: Murgu, profesor bănățean, Sotir țăran, Marin Serghiescu *naționalul*, Telegescu de la Telega, Grigore Rădășanu moșnean din Gorj, Niță Damian, « căpitan de panduri în războaiele după vremi », Iancu Comino negustor de vite. Cum se deșteptascră acești oameni, cum se adunaseră în jurul unui steag? De sigur prin nevoile lor. Ei nu erau sentimentali și romantici, știau ce voiesc, numai că nu aveau mijloace.

Și în revoluția de la 1848 au fost două feluri de oameni: cei nehotărâți, la cârmă, apoi cei care au luptat, au voit să facă din revoluție ceva real și au rămas la urmă desamăgiți. Bălcescu era alături de aceștia, începuse cu ei, cu cei mici care se ridicau cu pumnii strânși; dar pe lângă dârzenia lor, el era un învățat al țării, cunoștea trecutul, înțelegea viitorul cu marile lui probleme.

Intre acestea unirea tuturor Românilor era pe atunci o credință a tineretului, o aduseseră în țară ca ideie politică profesorii ardeleni.

Din Ardeal, unde burghezia românească plecase de la sate, se revărsaseră în principate profesori, ingineri, vechili de moșie. Un agent polon scria despre Ardeleni din Muntenia pe la 1838: « talentele lor, educația mai bine îndrep-

tată, le deschid calea spre cariere într'o țară de *dolce far niente* ». De aceea, spune același agent, Ardealul e mai legat de Muntenia și Moldova ca cele două principate între ele.

Ardelenii aduceau în societatea românească de dincoace de munți o notă mai gravă; ei veneau din mijlocul satelor de iobagi, nu se coborau din conacurile boierești sărăcite.

S'a vorbit puțin până acum de Ardelenii din revoluția munteană dela 1848. Ioan Măiorescu a fost sol al revoluției la Viena și în Germania, Florian Aaron a fost prefect, Laurian fu trimis la frații de peste munți, au mai fost și alții mai mititei.

Bălcescu îi cunoștea bine, fusese elevul lui Florian Aaron, asociatul lui Laurian la publicarea *Magazinului Istoric pentru Dacia*. Se poate spune că a văzut revoluția ardeleneste, ca urmașii lui Horia, nu numai pentrucă el singur a căutat să lege revoluția dela București de cea dela Abrud, dar pentrucă a înțeles-o cu asprime și seriozitate ca un iobag care a hotărît să puie mâna pe armă. Pentru el revoluția nu era o reformă, era o bătălie.

De sigur, revoluția dela 1848 în Muntenia a fost o mișcare burgheză, ca toate celelalte revoluții din acel an în Europa; ea a însemnat încercarea clasei burgheze să se ridice la puterea politică, după ce începuse să se ridice la puterea economică. La București, masele revoluției au fost alcătuite din negustorii de pe Lipscani cu calfele și ucenicii lor, meseriașii « tabaci ». Negustorii au avut reprezentantul lor în guvernul provizoriu, pe Scurti, apoi pe Mincu, precum și în delegația trimisă la Constantinopol, pe Vasiliade. Guvernul provizor s'a menținut trei luni cu sprijinul ofițerilor, care i-au asigurat credința miliției, capii revoluției erau profesori ca Heliade, boieri deveniți negustori, C. A. Rosetti patron de tipografie, oameni sărăciți care căutau în munca intelectuală un venit: I. Voinescu și chiar Bălcescu.

Se observă în societatea românească de atunci o tendință spre specializarea tehnică, apar medici, ingineri, agronomi, avocați, alături de primii bancheri. Toți aceștia se împiedicau de stăpânirea politică a clasei boierești, de monopolul boieresc în conducerea țării, nu însă de moșiile boierilor, care erau pentru clasa negustorilor un mijloc de venituri, în vremea când s'a început exportul grânelor în străinătate și au venit banii franțuzești și englezești în țară.

În proclamația dela Islaz și mai ales în felul cum a fost aplicată în timpul revoluției se oglindesc interesele clasei burgheze, ca și caracterul ei timid, iubitor de transacții politice, urînd eroismul și lupta.

Dar alături, peste voința și socotelile burghezicii, se simte câteodată suflul mare al țării care aștepta mântuirea.

Punerea problemei țărănești, a stăpânirii pământului țării, așa de gravă, așa de turburătoare, încât cei mai mulți au căutat cu orice preț s'o înlătore, s'o amâie, ca să nu intre furtuna de afară în camera închisă a reformelor, se datorește la 1848 numai lui Bălcescu.

Ca și punerea problemei unirii revoluției muntene cu celelalte revoluții românești și mai departe cu cea ungurească și cea mondială, tot lui i se datorește. El gândise altfel revoluția, pentru că era altfel pregătit și locul lui Bălcescu în societatea românească de atunci este un loc singular, aproape izolat, al unui luptător pentru toate marile destine ale neamului, pe care nu le vedea cu ochi miopi ai generației orășenilor.

Pornise dela istorie, care pentru el era o specialitate, ca să poată adânci realitatea românească politică și socială. E nevoie să cunoaștem pe Bălcescu istoric, pentru a înțelege pe omul politic.

N. Bălcescu istoricul

Impreună cu Mihail Kogălniceanu, Bălcescu este începătorul istoriografiei românești moderne. De aceea este deosebit de interesantă direcția ce el a încercat a da acestei discipline, felul cum a ales problemele și cum le-a dezvoltat.

În generația următoare a istoricilor noștri predomină figura romantică și capricioasă a lui Hasdeu, pentru care istoria însemna cercetarea misterele trecutului, învierea figurilor legendare, ale Dacilor reîncarnați în Sarabii dinastiei muntene, a capetelor de negri de pe stema Țării Românești, precum și a eroicului Ion Vodă cel Cumplit, care întrecea în știință strategică toată Europa. Istoria era depărtată dela țelurile ei normale care sunt: a face cunoscute unui popor originea și evoluția instituțiilor sale, a explica formarea societății, ea devenea un joc frumos al imaginației, literatură și nu știință. Pecetia unei greșite îndreptări date istoriei românești dela Hasdeu a rămas, din nefericire, și la unii din urmașii lui, pe când, dela început, Bălcescu îi dăduse o direcție sănătoasă.

N. Bălcescu începuse cel dintâi studiul instituțiilor românești, al elementelor structurale ale societății: puterea armată văzută în cadrul social și în special acea istorie a țărănimii și a proprietății care se cheamă: *Despre starca socială a muncitorilor plugari în principatele române în deosebite timpuri*, publicată întâi în revista condusă de dânsul, *Magazinul istoric pentru Dacia*, din 1846 (cu motto din Mirabeau: « Privilegiurile se vor sfârși, dar poporul rămâne vecinic »).

Schematic, istoria țărănimii în legătură cu stăpânirea pământului se înfățișează astfel la Bălcescu: Cucerirea romană în Dacia a fost o colonizare, deci pământul Daciei a fost împărțit în loturi de proprietate țărănească familiară. Nu a fost în Dacia o mare proprietate lucrată cu sclavi ca în alte părți ale Imperiului. După aceea, barbarii neagricultori n'au putut da o nouă formă stăpânirii pământului. Intemeierea principatelor n'a însemnat o nouă colonizare în regiunea de dealuri și munte, căci acolo, Moldova și Muntenia erau populate dinainte de întemeiere. Dealul și muntele au rămas de aceea vechilor stăpâni, comunităților de țărani moșneni și răzeși. Dar regiunea de câmpie, părăsită de populație în timpul năvălirilor, a fost colonizată de

domni cu Români din Sudul Dunării și dată în stăpânire favoriților domnului, boierilor. Aceste moșii boierești au fost împărțite în trei, două părți lăsate coloniștilor, o parte cultivată în regie prin mijlocul clăcii, adică a unui număr de zile de lucru prestate de coloniști. Dar numai peste câteva veacuri, țăranii au fost robiți, legați de glic, munca lor a devenit obligatorie, numărul de zile de muncă s'a înmulțit. În aceeași perioadă, în special în veacurile al XVI-lea și al XVII-lea, se produce un proces de deposedare a moșnenilor, care vând pământul lor boierilor, neputând susține greutatea războaielor, a birului în bani către stat, lipsiți de rezistență față de silnicia și abuzul celor mari. Așa dar, după Bălcescu, la temelia mării proprietăți boierești din România stă abuzul și furtul: șerbirea țăranilor coloniști pe moșia boierească, precum și deposedarea comunităților de răzeși și moșneni.

Descoperirea aceasta a lui Bălcescu a fost pentru el o idee forță, o călăuză a activității lui politice; de atunci în fapt și în scris s'a făcut apărătorul dreptății pentru țăranii; în revoluția dela 1848 a văzut o mișcare țărănească menită să repare acea nedreptate: robirea pământului și a muncitorilor lui.

Oamenii dela 1848 erau prea aproape de vremea alcătuirii Regulamentului Organic, ca să nu știe că articolele impuse de boieri în această legiuire constituțională schimbau în privința proprietății o întreagă epocă; numai atunci, întâia oară în Regulament, apare în legislația românească rostirea: *proprietar*; numai dela Regulament claca devine o chirie plătită de țăran pentru pământul pe care era tolerat. Evul Mediu cunoscuse stăpânirea reală a țăranului peste tot pământul lucrat și numai stăpânirea feudală suprapusă a boierului, care nu era o proprietate, ci un drept la dijmă.

Privită în lumina cunoștințelor de azi asupra evoluției dreptului de stăpânire a pământului, concepția lui Bălcescu suferă unele modificări, dar concluzia lui rămâne în picioare, poate chiar întărită cu fapte noi, necunoscute în istoriografie în vremea lui. Astăzi se știe că migrațiunile popoarelor în Dacia au însemnat instaurarea dijmei, că dijma stă la începutul feudalismului. Deci nu cu întemeierea principatelor, a statului, începe feudalismul românesc. În schimb, împărțirea pământului în trei (*tiersaj*) în Europa centrală și răsăriteană începe în veacurile al XVI-lea--XVII-lea. Atunci și nu dela fundarea statului, începe boierimea, pentru nevoile de export din grâнарul Impărăției Otomane, să producă un plus de cereale pe o treime de moșie. Așa dar forma primitivă a feudalismului este dijma simplă, pe întreaga moșie lucrată de țăran, cu pădure, ogor și pășune, cu venitul întreg, o stăpânire familiară și ereditară, dar nu absolută, întrucât venitul este împărțit prin mijlocul dijmei boierești și a celei domnești. Un prim abuz fusese introducerea iobăgici, urmarea stabilirii treimei boierești lucrate gratuit de țăranii, începând cu veacul al XVI-lea; al doilea la 1831 era desființarea dreptului ereditar al țăranului clăcaș asupra delniței sale.

În lumina acestor fapte, Bălcescu, primul istoric social al Românilor, are cu atât mai multă dreptate să ceară repararea unei nedreptăți istorice.

Pentru Bălcescu chestiunea țărănească, pe care el o descoperise în rădăcinile ei adânci, a fost un țel al vieții sale, el a văzut revoluția dela 1848 în lumina ei, desrobirea țăranilor a fost unul din cele două idealuri socotite de dânsul ca temelia neamului.

Căci mai este și al doilea ideal, alături de cel social, ideal ce reiese de asemenea din opera de istoric: unitatea politică a poporului român. Pentru a afla rădăcinile acestui al doilea ideal a scris Bălcescu: *Românii sub Mihai Vodă Viteazul*, opera lui capitală, rămasă neterminată. O începuse la 1846, publicase anul următor un fragment din ea (campania dela 1595) în Magazinul Istoric. Este cartea celei dintâi unități a Românilor; începe cu aceste cuvinte: « Deschid sfânta carte unde se află înscrisă gloria României, ca să pun înaintea ochilor fiilor ei câteva pagine din viața eroică a părinților lor. Voi arăta acele lupte uriașe pentru libertatea și unitatea națională, cu care Românii sub poava celui mai vestit și mai mare din voievozii lor încheiară veacul al XVI-lea. Moștenitori ai drepturilor, pentru păstrarea cărora părinții noștri au luptat atâta în veacurile trecute, fie ca aducerea aminte a acelor timpuri eroice să deștepte în noi simțământul datoriei ce avem d'a păstra și d'a mări pentru viitorime această prețioasă moștenire ».

Sunt scriitorii care scriu precum ar vorbi cu prieteni, aceia sunt povestitorii populari, așa scriau cronicarii; sunt alții care țin o cuvântare neamului întreg, ca să-i audă generațiile. Intre aceștia, retoricii, este și Bălcescu, cel puțin în Istoria lui Mihai Viteazul. Cartea este scrisă pentru neam, glas de deșteptare.

Și totuși s'a zis că Mihai Viteazul nu putea fi simbol al luptei pentru unitatea națională, de vreme ce voievodul ucis la Turda n'a luptat pentru unitate, n'a avut această concepție nicicând. El a cucerit Ardealul, nu pentru că voia să alipească o țară românească la altă țară românească, ci pentru că principele cardinal Andrei se desfăcuse de liga sfântă împotriva Turcilor și la fel și în Moldova, Ieremia Vodă candidatul Poloniei, rupsesse legătura cu împăratul și cu Mihai și acesta a readus țara la ascultarea ligii. Idealul lui Mihai nu era național, ci religios. Dovezi avem destule: el n'a unificat administrația celor trei țări, care au rămas fiecare cu un sfat domnesc și un locțiitor de domn: Nicolae Vodă cu boierii munteni, Marcu Vodă cu boierii moldoveni și Mihai Vodă în Ardeal cu nobili ardeleni, în majoritate Unguri. Sub dânsul, la granițe între cele trei țări se plătea vamă. Ardealul a fost stăpânit de domn cu ajutorul nobilimii ungurești ale cărci privilegii, în dauna iobagilor, el le-a întărit.

Bălcescu știa totuși aceste lucruri, deși cunoașterea epocii lui Mihai Viteazul în vremea lui era neîndestulătoare. Istoricul muntean a cunoscut pe Mihai Vodă al cronicarilor și memorialiștilor vremii, așa cum răsare sub pana logofătului Teodosie, a ungurului Szamosközy, a polonului Heidenstein, a grecului Stavrinou. Oamenii vremii văd numai la suprafață. Mai târziu s'au descoperit în arhivele Habsburgilor și în cele polone corespondența diplo-

matică a lui Mihai, dedesubturile acțiunii lui, ezitățile lui, intrigile, adevăratele țeluri politice, toate aceste lucruri închise sub șapte lacăte pentru profani, rămâneau necunoscute lui Bălcescu și au ieșit la iveală prin cercetări de arhive multe decenii după moartea lui. Dar mai este și un al treilea grad al cunoașterii în adâncime a unei epoci, după cercetarea memorialiștilor și aceea a arhivelor diplomatice, anume cunoașterea internă a țării. În istoria lui Mihai Viteazul de Bălcescu este un capitol nescris din lipsă de material, rămas numai cu titlul: *Robirea țaranului*. Adevăratul Mihai Viteazul este acela care a luptat cu boierii egoiști ce-l ridicaseră pe el și au căutat să-l ție prizonier al intereselor lor, domnul care a jertfit idealuri pentru că avea nevoie de banii boierilor ca să plătească mercenarii. Drama sufletului de cruciat care trebuia să se supuie familiilor atotputernice ale boierimii oltene ce căutau iobagi în Ardeal și în țară. Și apoi, lupta împotriva satelor sărace, care nu mai puteau duce greul războaielor, convoaiele de țărani din Muntenia trecând călări și cu căruța munții spre Alba-Iulia, să ceară dreptate. Acestea reies din actele interne, hrisoave de proprietate, procese, moșteniri și vânzări. Acest Mihai Viteazul dramatic l-a ghicit prea puțin Bălcescu, n'a avut cum să-l cunoască. Pentru literatura română e poate mai bine: figura eroului a rămas ideală.

Totuși, poziția lui Bălcescu față de concepția vremii lui Mihai nu e lipsită de simț istoric: « Naționalitatea, deși nu avea atunci acel caracter *mintos* (citește: rațional) și ideal ce a dobândit în zilele noastre, dar era mult mai întinsă și mai puternică ca simțământ ». Am zice azi: nu era o idee politică, ci un sentiment de solidaritate.

Rămâne însă faptul brut, ce nu suferă interpretări: Mihai Viteazul a realizat unitatea pământului românesc, o clipă numai, a căzut apoi lovit sub greșelile lui, n'a înțeles deplin unitatea în sens politic, dar oricât de necompletă, *ea a fost*. « Se poate oare naște ceva în lume fără jertfe și dureri? Eroul va cădea într'adevăr sub această grea sarcină. El va adăuga un nume glorios mai mult la șirul martirilor unității naționale. Dar silințele lui, sângele vărsat, până și greșelile lui, vor lumina calea generațiilor viitoare și o zi va veni, cât de târziu, când ursitele glorioase ce el a visat pentru nație se vor împlini ».

Acesta era cel de-al doilea ideal de luptă al lui Bălcescu, pe lângă cel social și firește, în perspectiva istoriei, cuvintele de mai sus i se potrivesc lui însuși.

N. Bălcescu în revoluție

Revoluția munteană a pornit dela societatea secretă *Frăția*, înființată în 1843, într'o noapte când cei trei inițiatori, Bălcescu, Ion Ghica și căpitanul Christian Tell, urcau coasta dela Dealul Spirei, într'o convorbire aprinsă despre starea țării. Principiile societății cuprindeau: libertate individuală, a cugetării și tiparului, desființarea privilegiilor, împrumutarea clăcașilor,

desființarea Regulamentului. Așa dar, unul din începătorii comitetului revoluționar a fost Bălcescu; tot el a izbutit să impună punctul său de vedere la redactarea proiectului de Constituție cuprins în Proclamația dela Islaz, în privința art. 13, pentru desrobirea și împrăștierea țăranilor. În Februarie 1848, Bălcescu luase parte la revoluția din Paris și se întorsese în țară cu făgăduiala lui Lamartine că va sprijini pe Români. El făcuse deci legătura cu revoluția din Europa.

Și cu toate acestea, Bălcescu nu ocupă loc de frunte în Guvernul Provizoriu dela 1848. Numit la început ministru al Afacerilor streine, e înlocuit cu I. Voinescu la sosirea în București a grupului Heliade, Tell din Oltenia și rămâne unul din cei patru secretari ai guvernului. Poate că la aceasta a contribuit și vârsta lui, poate și neizbânda lui de a aprinde o mișcare în județul Prahova, la Telega, odată cu cea dela Islaz. Dar pricina mai adâncă stă tocmai în prezența lui dela început în comitetul revoluționar. Comitetul ieșit din societatea Frăția, era ramura radicală și în pregătirea revoluției intervenise o tranșă între această ramură și moderații burghezi ai lui Heliade și Tell (Tell trecuse dela Frăția în tabăra lui Heliade). Slăbiciunea comitetului revoluționar stetea în lipsa unor puternice aderențe sociale, pe când Heliade aducea cu el pe staroștii breslelor de negustori, Tell aducea ofițeria, o parte a ei, fără de care nu se putea face un pas. În aceste împrejurări comitetul n'a putut rămâne pe planul întâi în guvern, nici cu programul său, nici cu oamenii lui.

O împrejurare de politică externă a aplecat și ea cu balanța în favoarea moderației fricoase: guvernul Lamartine din Franța, care făgăduise sprijin Românilor, fusese înlocuit cu o dictatură militară chiar în ziua când izbucnea revoluția la București.

Intr'o scrisoare către A. G. Golescu, N. Bălcescu rezuma astfel activitatea lui în revoluție: « Am organizat și am sprijinit împotriva tuturor afară de Tell, care mă ajută într'aceasta, comisarii, care singuri, pot zice că au scăpat revoluția prin ideile ce au semănat în țară; am organizat comisia pentru proprietate ce a dat o frumoasă pagină nu numai revoluției, dar și istoriei noastre. M'am luptat împotriva opiniei lui Eliade, ce o cunoști, asupra Constituției și am izbutit a face a se adopta un proiect rațional. M'am luptat în zadar pentru concentrarea oștirii, pe care n'am putut isbuti și în sfârșit, când m'am întors (dela Constantinopol, unde fusese în misiune), când am văzut că revoluția a căzut, am știut a pune oarecare demnitate în căderea ei, vorbind cum se cade în tabăra turcească ».

E o prețioasă înfățișare a acțiunii lui în revoluție: ea se reduce la încercarea de a face ca revoluția să fie a poporului și apoi la proiectul de apărare a țării cu armele împotriva asupritorilor.

Comisarii pomeniți în scrisoare erau trimișii pentru propagandă la sate: profesori, învățători, intelectuali în legătură cu lumea satelor mergeau din loc în loc în toate județele, făceau sfeștanie, citeau Constituția, răspundeau

la întrebările țăranilor, cereau jurământ de credință pentru revoluție. « Comisarul, spune instrucțiile lor, este un preot al Constituției ». E o instituție originală, pentru a aduce revoluția la sate, instituție găsită și organizată de Bălcescu.

Comisia pentru proprietate a fost un parlament pregătitor al împrăștiării clăcașilor, cu delegați țărani și ai moșierilor din toate județele. Cum se știe, s'au desfășurat acolo scene dramatice, ca mărturisirea unui proprietar care și-a cerut iertare pentru asuprirea țăranilor. Țăranii Lipan, Popa Neagu, au vorbit nu ca robi îndobitociți, ci ca oameni care-și cunosc drepturile, temeiul lor istoric, cât și împrejurările de atunci, când capitalismul comercial înzecise valoarea grânelor. A fost în adevăr o pagină istorică, de care Bălcescu se putea mândri. Se știe că Locotenența Domnească prin Heliade, a disolvat comisia, spunând că guvernul nu înțelege să sprijine pe țărani împotriva moșierilor.

Aluzia la proiectul lui Heliade asupra Constituției privește încercarea de a convoca o adunare constituantă cu o sută de boieri, o sută de negustori și o sută de țărani. Bălcescu a impus ideea lui, votul universal, cu majoritatea alegătorilor țărani.

E limpede că Bălcescu a încercat să facă din revoluția munteană dela 1848 o revoluție pentru țărani, cu ridicarea țăranilor împotriva boierimii de moșieri, dar a fost împiedecat întru aceasta de cei ce înțelegeau mișcarea numai în favoarea burgheziei. Intre acțiunea politică și opera de istoric a autorului « *Stării sociale a muncitorilor plugari* » este deci o perfectă potrivire, prima este determinată de rezultatele operei scrise.

Dar o revoluție burgheză nu se putea întemeia pe ridicarea maselor, nu putea încerca o eroică împotrivire populară în păduri și în munți cu oști improvizate împotriva armatelor regulate ale imperiilor. Bălcescu a gândit-o; el a sprijinit alcătuirea taberii lui Magheru la Troian în Vâlcea, disolvată la cererea consulului englez. Când Turcii trecură Dunărea și se apropiau de București, « mă aflu, scrie Bălcescu, într'o adunare populară, când sosi vestea că păgânul a tăbărit la Călugăreni, călcând cu picior batjocoritor sfânta țărăniță a părinților noștri, glorioși martiri ai libertății naționale. În zadar glasul-mi, unit cu al unui mic număr, striga: război și răzbunare! Niciun echo puternic nu-i răspunse în mulțime. Imi ascunsei atunci ochii cu mâinile mele, ca să nu mai văd această umilitoare priveliște... Trebuie a ști că puțini oameni din popor se aflau la această adunare și părerea mea e că poporul cel de jos, mai cu seamă al Bucureștilor, și-a împlinit datoria revoluționară și națională, declarându-și, deși cam târziu, vroința de a apăra revoluția cu paloșul, iar clasele de sus, boieri, guvern, negustori, junime, s'au aflat mult mai prejos și nevrednice de misia lor și de poporul ce conduceau ». (Românii sub Mihai Vodă Viteazul, p. 85).

Dar acțiunea lui Bălcescu nu se mărginește la cele trei luni ale revoluției muntene, rămâne în istorie și misiunea lui din vara anului 1849 în Un-

garia. Impotriva sentimentelor antiungurești ale multor fruntași de atunci, Bălcescu a încercat o împăcare cu Ungurii, pentru ca Românii din Ardeal să poată lupta alături de cei din principate pentru desrobirea patriei lor. Regulamentul Legiunii Române proiectate de Bălcescu prevedea că din Ardeal ea urma să treacă peste Carpați în Moldova și Muntenia cu armele ei, ca să libereze cele două țări. Cu aceasta ne aflăm pe linia ideii unității naționale.

Tratatul dela Seghedin din 15 Iulie 1849 este primul tratat încheiat între Români și Unguri pe temeiul unei împăcări a celor două popoare; e semnat de contele Bathiany, ministrul de externe ungar și de N. Bălcescu și Cesar Bolliac pentru Români; prevede drepturi naționale ce înseamnă aproape o totală autonomie pentru Românii din Ungaria, alcătuirea legiunii române, ce urma să lupte și în principate. Deși de obicei trecut cu vederea de istorici, tratatul dela Seghedin, fără a fi avut urmări practice imediate, din pricina prăbușirii revoluției unghurești, rămâne însă un fapt istoric, o piatră de hotar în istoria relațiilor româno-maghiare, măcar din punct de vedere simbolic.

Tot pe linia pregătirii unității naționale, Bălcescu, în primăvara anului 1849, a pus la cale dela Constantinopol o reunire a tuturor emigrațiilor politice români sub președinția moldoveanului Costache Negri (unire care a fost zădărnicită de emigrația dela Paris). În proclamația scrisă cu acest prilej de către Bălcescu, el află accente puternice pentru unire: « Unirea națională e singurul principiu de viață, singurul principiu de mântuire pentru noi. Nu poate fi fericire fără libertate, nu poate fi libertate fără putere și noi Românii nu vom putea fi puternici până când nu ne vom uni cu toții într'unul și același corp politic... Țelul acesta, fiindcă noi îl uitarăm, fiindcă nu lucrarăm împreună, nu ne înțelesesăm împreună și nu ne scularăm cu toții deodată, strigând împreună: unirea națională și libertate vrem, strigătele noastre succesive, izolate, slabe (aluzie la cele trei revoluții românești dela 1848: Moldova, Muntenia și Ardeal), fură înăbușite sau întoarse într'alte direcții și dușmanii nației întină sfântul pământ al patriei noastre ».

Și aci omul politic este consecvent operei istoricului, pentru această idee scrisese istoria lui Mihai Viteazul.

Dar Bălcescu nu era un utopist, dimpotrivă era un spirit practic, el nu putea să creadă că anul revoluționar, 1848, va vedea unitatea politică a Românilor. Aceasta era să fie opera altei revoluții în viitor.

În acest sens a încercat să sistematizeze ideile sale despre revoluție, întâi într'o scrisoare adresată lui A. C. Goleșcu (4 Martie 1850).

În această scrisoare, publicată de Ion Ghica în ale sale *Amintiri din pribegie*, Bălcescu afirmă organicitatea revoluției dela 1848 în istoria Românilor: « Revoluția din Iunie n'a fost fabricată nici de mine, nici de voi, nici de Eliade, nici de vreun alt revoluționar. Ea este desvoltarea unei lucrări neîncetate și providențiale începută în societatea noastră, ca în toate societățile, dela originile ei. Ea decurge mai direct din revoluția dela 1821 ». Aci urmează *teoria celor trei revoluții*. Cea dintâi, a lui Tudor, a fost națională (împotriva

Fanarioților) și democratică, dar numai prima parte a izbutit. Revoluția dela 1848 a fost continuarea ei, «trebuia să organizăm democrația și să desrobim pe țaran, făcându-l proprietar. Intr'un cuvânt, era o revoluție democratică și socială. Acesta a fost scopul nostru și programul dela 48. Este același ca cel dela 21, fără problema Fanarioților, dar în plus cu chestia socială». E de observat că Bălcescu, împotriva istoricilor noștri mai vechi, nu socotea revoluția lui Tudor o mișcare socială țărănească. La 1848 și nu la 1821 s'a pus întâia oară problema împrumutării țaranilor. Revoluția dela 1848, spune mai departe Bălcescu, a căzut din pricina guvernului provizor («ce n'était pas un gouvernement d'action, mais de discussion») și din lipsa principiilor clare: «Ideile, din nefericire, au fost puțin numeroase în poporul nostru. Revoluțiile sale au fost mai mult revoluții de sentiment, o explozie de suferințe și nu rezultatul unor convingeri întemeiate pe cugetare, pe lucrarea prealabilă a inteligenței. De aceea ele au fost întotdeauna scurte și cu rezultate slabe». Revoluția pentru Bălcescu trebuie să fie științifică, întemeiată pe cunoștința istoriei și a științei sociale.

Dar după aceea va fi a treia revoluție, revoluția viitorului: pentru unitatea națională și independență. «România noastră va exista, am despre aceasta o credință adâncă. Orb este cine n'o vede».

Cuvintele aruncate pe hârtie într'o scrisoare s'au încheat mai târziu într'un mare studiu: *Mersul revoluției în istoria Românilor*, în revista publicată de emigrația română dela Paris în 1850, *România viitoare*. Bălcescu încearcă întâi să înfățișeze evoluția societății românești în trecut: în istoria statului nostru distinge cinci faze: *a)* epoca statului domnesc sau absolut; *b)* epoca aristocratică-boierească; *c)* ridicarea clasei burgheze a Grecilor Fanarioți; *d)* ridicarea clasei autohtone, biurocratice, ciocoi; *e)* «acum este pe cale să se facă statul românesc sau democratic».

Poporul trece și el prin cinci faze, starea de rob, de șerb, de proletar (adică om liber care-și vinde munca pe salariu), apoi posesor și la urmă proprietar (de pământ).

Se pot face rezerve asupra acestei împărțiri, e de observat însă că cele trei dintâi faze ale evoluției producătorului de bunuri corespund cu teoria clasică socialistă, dar adaosul fazei de *posesor* nu este de loc clar. În ce privește evoluția statului, sunt indicații ce rămân valabile și azi, dar dacă e adevărat că burghezia începe cu Fanarioții, aceștia nu se pot identifica cu o burghezie, ei sunt boieri-moșieri veniți din afară. Perioada ciocoilor-biurocrați iar este o subîmpărțire artificială.

Urmează apoi, mai dezvoltată, teoria celor trei revoluții: cea dela 1821, care «a strigat dreptate. Ea fu o revoluție democratică», cea dela 1848, «care a vrut ca Românul să fie, nu numai liber, dar și proprietar, fără care libertatea și egalitatea e minciună... Ea fu o revoluție socială». Revoluția viitoare «va cere unitatea și libertatea națională. Deviza ei va fi: Dreptate, Unitate. Ea va fi o revoluție națională».

Din mijlocul ambițioșilor și oportuniștilor se ridică astfel Bălcescu ca doctrinarul revoluției dela 1848. El integrează această mișcare în evoluția istorică a neamului, o vede ca un moment în dezvoltarea evoluției sociale a poporului român, care trebuie să urmeze în viitor. S'a amintit de spiritul profetic al lui Bălcescu, dar termenul e nepotrivit, nu e vorba de profeții, ci de știință istorică și socială, de o doctrină pe care a profesat-o consecvent în opera sa, cât și în activitatea politică.

Formația spirituală a lui Bălcescu

În generația aceasta dela 1848 sunt oameni a căror formație spirituală și a căror acțiune se poate rezolvi prin cunoașterea modelului respectiv din Apus. Deși lucrul n'a fost observat până acum, e lesne de văzut, de pildă, că modelul *Istoriei regenerației române* (adică a revoluției dela 1848) de I. Heliade este *Histoire de la révolution de 1848* a lui Lamartine (Bruxelles, două volume, 1849). Intocmai ca și Heliade, el vede în revoluție o mișcare de regenerare pe temă religioasă, păstrarea și interpretarea tradiției. Țelul ei e republica progresivă și conservativă. Chiar atitudinea lui Heliade în revoluție și mai ales în exil e o imitație, nu întotdeauna reușită, a aceleia a postului președinte de guvern provizoriu din Franța.

Bălcescu este însă mai complex. De sigur, cunoaște și împărtășește și el ideile liberale și democratice din Apus. Ele derivau din ideile marilor revoluții dela 1789: libertatea individuală, egalitatea cetățenilor în fața legii. Dar aceste idei pătrund în Centrul și Sud-Estul Europei într'un mediu cu alte nevoi și altă situație ca în Apus. Aci se aflau cele două imperii, al Habsburgilor și cel Otoman, care asupreau popoarele ce voiau să-și desvolte naționalitatea în state independente. Astfel conceptul de libertate a fost înțeles în aceste regiuni ca luptă pentru desrobirea națională, problemă ce nu se punea în Anglia, Franța sau Germania.

Ideea națională la Români începe cu Școala Ardeleană; Bălcescu o completează prin cunoașterea mai precisă, concretă a Românilor. În timpul exilului, A. G. Golescu recunoaște pe autorul istoriei lui Mihai Viteazul ca pe cel mai bun cunoscător al Românilor din toate provinciile. Dar Bălcescu se ridică mai ales prin îndrăzneala gândirii, el crede în concepția realizabilă a unității politice, o vede înfăptuită.

Dar mai era și altă adaptare necesară în Răsărit a ideii de libertate. Țările acestea erau țări agricole de țărani, care trăiau din lucrarea pământului. În Ungaria, Balcani, în Polonia, la Români se punea problema stăpânirii pământului. Gânditori ruși au socotit-o ca esențială pentru viața țării, dar nu este probabil ca Bălcescu să fi cunoscut lucrările lor. Mai de grabă decât influența doctrinarilor, socotim lupta lui dela 1848 pentru desrobirea și împroprietărirea țăranilor, ca datorită cunoașterii adâncite a realităților românești.

Bălcescu este un autohton; gândirea lui răsare din istorie, din contactul cu țara. Nu fusese, ca atâți feciori de boieri, la carte la Paris, de copil; văzuse Franța târziu, aproape matur. În schimb, călătorise în țară, în toate satele, căutând urme de cetățeni năruite, vase, arme și monete. Cu Cezar Bolliac, legat de cabinetul arheologic al generalului Mavros, vizitase Oltenia, satele dela Dunăre, mănăstirile cu documente istorice, trecuse apoi în Moldova. La 1849 a stat în Ardeal, în țara Moșilor, ascuns de Avram Iancu. Călătorise și în trecut, între cronici și memorii, văzuse chipuri de oameni, dureri, răscoale, clipe de glorie. Ideile apusene se transformau, deveneau aplicabile la nevoile românești.

Nu se poate nega, cu toate acestea, înrăurirea istoricilor sau gânditorilor streini, în special francezi, în opera lui Bălcescu, dar ea nu alcătuiește temelia formației lui intelectuale, rămâne la periferia liniilor fundamentale ale concepției sale sociale și politice.

Nu s'a făcut până acum o cercetare erudită a influențelor literare și ideologice streine în opera lui Bălcescu și nu o putem face aci. Ea ar constitui un capitol de literatură comparată de mare interes. Suntem deocamdată nevoiți să ne mulțumim cu indicații sumare.

Ca istoric al lui Mihai Vodă, Bălcescu este influențat de sigur de Michelet, nu numai prezentarea retorică a marilor figuri și a evenimentelor dar și credința că personalitățile trecutului sunt simboluri ale unei idei, ale unei puteri sociale, derivă dela Michelet. De aceea, mai ales, Mihai Viteazul este simbolul ideii unității naționale. Și la Bălcescu rolul personalităților e în funcție de aportul lor social.

Dar preocupările sociale în istorie îl apropie mai mult de Augustin Thierry, autorul amănunțitei cercetări asupra formării societății și a proprietății în Anglia medievală (*Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands*, ed. I din 1826).

Bălcescu a fost un scriitor creștin, era fără îndoială credincios, în istorie credea că popoarele au o misiune dumnezeiască de luptă pentru libertate, care se dobândește prin jertfă. Religia lui era democratică și populară, ca a primilor creștini. « Dacă fiecare nație are o misie evanghelică a împlini pe pământ, să cercetăm și să întrebăm și pe această nație română, atât de doritoare astăzi de viață, ce a făcut, ce lupte a purtat pentru realizarea legii lui Dumnezeu, atât în sânul său, cât și în omenire ». Primele două paragrafe din Introducerea la *România sub Mihai Vodă Viteazul* (care nu era însă destinată să fie o introducere la această carte, ci o lucrare separată), cuprinde teoria misiunii evanghelice a popoarelor aplicată la Români. Aci este vădită influența lui Lammenais, care în a sa *Esquisse d'une philosophie* (Paris, 1841-1846), consideră creația istorică o desfășurare în timp a unității divine, printr'un veșnic sacrificiu. Creștinismul democratic, condamnat de papalitate, este opera lui Lammenais și tot el împreună cu Adam Mickiewicz, poetul polon, profesor la Collège de France, este teoreticianul misiunii evanghelice date po-

poarelor. Bălcescu citează de mai multe ori operele lui Lammenais, aci influența este evidentă.

Dar, cu toate aceste aplecări religioase, și spre deosebire de gânditorii Români ai vremii, istoricul muntean recunoaște rolul hotărîtor al forțelor economice în dezvoltarea istorică. În special lucrarea sa tipărită în franțuzește la Paris în 1850, *Question économique des principautés danubiennes* e o dovadă limpede în acest sens. E probabilă aci o înrîurire a ideilor primilor socialiști. Dar în forma în care aceste idei apar la Bălcescu, credința că istoria este realizarea ideii de dreptate și a aceleia de libertate (în primul paragraf al Introducerii citate și în *Question économique*), acest amestec de idealism și de materialism istoric îl așează mai mult alături de Prudhon, decât de marele său adversar, Karl Marx. (Se știe că *Das Elend des Philosophie* a acestuia e îndreptat împotriva lui Prudhon).

Dacă Bălcescu a cunoscut școala socialistă științifică, este o întrebare la care nu s'a răspuns până acum în chip definitiv. Unele indicații pozitive în acest sens le-am amintit mai sus, când am vorbit de articolul lui Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria Românilor*. Il socotim, în orice caz, în primul rând un gânditor original, cu concepții dezvoltate din cunoașterea țării, a istoriei, ca și din fapta politică, un dinamic și un teoretician în același timp.

Pentru generațiile care au urmat după dânsul, figura lui a crescut, nu atât din cauza darului profetic ce i se atribuie, în realitate o înțelegere științifică a dezvoltării sociale și politice a neamului, nu numai prin jertfa lui, moartea ca tânăr în exil, cât mai ales din pricina că Bălcescu rămâne figura cea mai completă dela începutul luptei pentru libertate a Românilor, teoreticianul clar văzător al idealului social și național românesc, care s'a împlinit treptat, începând dela dânsul.

A. GRECU

CÂTEVA INSTANTANEE DIN CRONICA LITERARĂ A ANULUI 1848

Martori și părtași ai evenimentelor revoluționare, ce se prăznuesc, cu explicabilă devoțiune, după trecere de o sută de ani, astăzi, scriitorii noștri dela jumătatea secolului XIX, se cuvin nu numai evocați, dar și răsplătiți, cu toată gratitudinea, pentru sacrificiile luminoase ale unui început de nou veac, în făurirea și precipitarea căruia partea lor de contribuție (*quorum pars . . .*) n'a fost, pentru a reedita formula eroului troian, de fel mică. « Trep-tele pe care ideile liberale și egalitare urcă » scria Al. D. Xenopol în tomul închinat gloriosului an, reprezintă « una din cele mai de seamă serii istorice ale desvoltării poporului român » și printre treptele acestea, cea mai valoroasă de bunăseamă, este aceea a literaturii. Generația care a dat pe Grigore Alexandrescu, pe Bălcescu, pe Alecsandri, pe Kogălniceanu, pe Ion Ghica, dimpreună cu toți ceilalți comilitani ai aceleiași credințe, au infuzat în scri-sul lor un duh militant, ce s'ar fi convenit, fără doar și poate, resuscitat cu pri-lejul acesta sărbătoresc. Bibliografia, de pe acum impunătoare, cu toate că nesistematică, a anului 1848, oferă cercetătorilor puțința unei ample și te-meinice documentări, în oricare din sectoarele râvnite. Cu arta, ce le e proprie, de exploratori și scafandri, istoricii noștri literari nu vor pregeta, desigur, nu numai să aducă la suprafață atâtea din epavele, încărcate de ani, ale adâncurilor dar și să aprindă, în mărgeanul arborescent, al trecutului, văpaia vechiului duh. Din nefericire, articolul nostru nu poate năzui atât de departe. Orizontul său limitat nu-i îngăduie altceva, decât să prezinte, așa cum și titlul o spune, doar « câteva instantanee din cronica literară a anului 1848 ».

La fel cu revoluția din 1821, a lui Tudor Vladimirescu, cu războiul dela 1877, al independenței, și cu oricare dintre evenimentele « anilor epocali » cum spune Gheorghe Bariț, în pagina anexă dedicată tocmai celor câteva « inspirațiuni poetice », spicuite de el, în legătură cu întâmplările de-acum un veac, « ca documente ale renașterii naționale » (*Părți alese din istoria Transil-vaniei pe 200 de ani în urmă*, Sibiu, 1890, II, 799) — și anul 1848 a cunoscut

toate stadiile, toate podoabele și toate excesele cu care Muzele obicinuiesc să gratifice temele generoase. Dacă, de astădată, folklorul e mai puțin solicitat (afară numai de cazul că l-am putea descoperi în pateticele ședințe ale scurtei comisii agrare), lirismul, în schimb, ziaristica, memoriul și memoriile, relația de călătorie, narațiunea romantică și mai ales romanțioasă, corespondența, jurnalul de însemnări, satira și chiar pastșa cu caracter religios, cu un cuvânt niciuna din formele câte îmbracă acest inepuizabil Proteu, care este demonul literar, nu lipsește din cortegiul desfășurat pe o sută de ani și mai bine, al acestui apoteozat 1848.

O sută de ani și mai bine. Intr'adevăr :

O an prezis atâta, măreț, reformator,
Incepi, prefă, răstoarnă și îmbunătățează

.....
An nou, aștept minunea-ți ca pe-o cerească lege

scandase, printre alte, deopotrivă de ferme, stihuri de oțel, în una din cele mai înalte și profetice viziuni Grigore Alexandrescu și cine ar putea tăgădui, că deși scrisă și publicată cu opt ani înainte, « Anul 1840 » nu exprimă, cu asupra de măsură și într'unul din acele mulagii pe care numai arare ori, în minutele ei fericite, Arta izbutește să le ia Istoriei, toate năzuințele revoluționare ale mezinului său. Tot ceea ce, mai timid sau mai solemn, murmuraseră, în marșuri eroice, în ode și în elegii închinat flăcăurilor veghiate de aquile, ruinelor Târgoviștei și primelor batalioane de armie națională, Văcăreștii, Cârlova, Eliade și Alexandrescu însuși, se adună și se intensifică în pâlnia aceasta de aur a trâmbiței noului Ierihon. E un aliaj multiplu și complex din care tot mai vibrează aspirațiile generoșilor cărvunari, ceva din slova unor Tăutu, Bălcescu și Russo și ceva din dogoarea biblică a misionarului Lamennais. E o fântână de regenerare și elevație, de intensitatea Psalmilor, un imn de bună vestire, o stea călăuzitoare. Că astfel stau lucrurile și că sensul acesta al poemului era prezent în toate cugetele, o dovedește și una din mărturiile de epocă. Într'unul din articolele *Pruncului Român* dela 26 August 1848, E. Vinterhalder, asociatul lui C. A. Rosetti, încrustează un citat semnificativ din « Anul 1840 ». « ...Și totuși Revoluția, pornită cu un avânt politic așa de idealist, servită de declarații așa de lirice, nu și-a găsit poezii » scria cu bună dreptate Nicolae Iorga (*Istoria literaturii românești din veacul al XIX-lea*, 1909, III, 36) și în afirmația aceasta atât de categorică trebuie de bună samă să citim și disproporția dintre amețitorul pisc al poemului lui Grigore Alexandrescu și măruntele muncile ale prezentului. E drept că mai devreme cu un an (*Ist. lit. r. XIX*, II, 1908), în urmărirea literaturii care a precedat mișcările din 1848, părerea lui are un alt sunet: « Cei dintâiu care vorbesc limpede, străbătuți în firea lor mai delicată de electricitatea din aerul furtunos, sunt poezii » (II, 260) și, ceva mai departe: « Revoluția pusese stăpânire pe literatură și poezia luase armele în mână » (II, 263), dar caracterizarea se referă cu ose-

bire la Ardeal și la marșul lui Andreiu Mureșanu (*Mureșan scutură lanțul cu a lui voce ruginită — Rumpe coarde de aramă*, etc., va spune Eminescu peste două decenii), compus, cum însemna Gh. Bariț, «după decepțiile dietei» în Iunie 1848, și publicat în *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, o lună după ce Vasile Alecsandri publicase în numărul dela 24 Mai, al revistei brașovene, oda sa *Deșteptarea României (Voi ce stați în adormire, voi ce stați în nemișcare — N'auziți prin somnul vostru acel glas triumfător...)*, redactată de bunăseamă la Iași, cu prilejul evenimentelor din capitala Moldovei. (Subdatată Februar 1848, titlul dintâiu al poemei suna mai mult a proclamație: *Cătră Români!*) La data aceasta Alecsandri trecuse pe la Hangu, asistase pitorescul asediu și prin vama ce duce la Tulgheș (de e să credem, și niciun motiv nu se opune, fabulației din «Dridri», povestirea retrospectivă de peste două decenii cam la vremea când și Eminescu își redacta «Epigonii») și înainte de a lua drumul Bucovinei în ospitaliera Cernaucă a Hurmuzăcheștilor, poposise la Brașov, de unde-și datează «Hora Ardealului» și, poate și «15 Maiu 1848» (reprodusă aceasta și'n «Invățătorul poporului» al lui Cipariu), semnate amândouă: *Un român* și publicate ambele în revista lui Bariț. Izvorite din aceleași frământări, «Deșteptarea României» și «Deșteaptă-te Române» stau, evident, pe înălțimi diferite și lucrul e lesne de înțeles, din partea lui Alecsandri, poet idilic, ispitit de grațiile muzei populare și de convenționalism, în opoziție cu vârtutea și timbrul «Răsunetului» lui Mureșan, cu adevărat, de astădată, *Preot deșteptării noastre, semnelor vremii profet*, cum avea să-l invoce Eminescu (cât despre melodia «Răsunetului», de un caracter atât de bisericesc și aranjat, pre cât se știe, de Ucenescu, unul din discipolii lui Anton Pann, Gheorghe Bariț scria: «aria melancolică ne aduce aminte de cântecul deputaților Girondini», vulgarizat, cum se știe, în 1847, de Al. Dumas-tatăl în «Le Chevalier de Maison-Rouge»). Ceea ce nu înseamnă, desigur, că poezia lui Alecsandri nu este, totuși, una de zile mari și netăgăduit superioară — deoarece, în primul rând, poezie — producțiunii curente a acelor nopți și zile revoluționare.

Producțiunea aceasta, așa zicând, spontanee e consemnată în publicațiile periodice ale vremii și urmărirea lor, fie și în fuga condeiului, constituie un spectacol, pre cât de pitoresc, pe atât de instructiv. Ea își află adăpost, evident, mai puțin în coloanele «gazetei semi-oficiale», *Vestitorul românesc*, tipărită de pitarul Zaharia Carcalechi, tipograful Curtii, și care se afla, în timpul acesta, în al XII-lea an de apariție. Este, cum și atributele designă, un fel de «monitor oficial» al epocii, cu periodicitate destul de capricioasă de vreme ce, raportate la celelalte două publicațiuni revoluționare (*Pruncul român*, 39 numere, *Poporul suveran*, 26) abia scoate 22 de numere în timpul celor 3 luni de regim revoluționar. N-rul 46, întâiul din seria acestui trimestru, trage două ediții, la aceeași dată, Sâmbătă, 12 Iunie 1848, întâia în două pagini, cea de a doua, în patru, fiecare cu editorialul ei, reflectând, atât de plastic, schimbarea de decor, instantanee, survenită peste noapte. Editorialul primei ediții înfie-

rează atentatul (« o faptă grozavă și nepilduită în analele noastre, nici măcar în vremea veacurilor de tiranie) săvârșit la șosea împotriva lui Bibescu și înalță slavă pentru neisbutirea lui: *Providența însă, care, într-o sa milostivire către noi, veghează asupra patriei noastre, a păzit scumpele zile ale Măriei Sale. Un glonț numai l-a nimerit în partea de sus a umărului stâng și a rămas amorțit în epolet* ». Editorialul celei de a doua ediții referă despre manifestația constituțională dela Palat și laudă pe Domnul, câștigat noilor schimbări, așa cum o va face și *Pruncul Român*, în editorialul aceleiași zile (*Poporul suveran*, cum se știe, apare abia la 19 Iunie, după plecarea lui Bibescu), ce în aceeași măsură încarcă de laude și pe Domnul, ce abia aștepta să ajungă la Brașov, și pe Mitropolitul, de atâtea ori sperjur, și pe « apostolii libertății » și ai închisorilor, și pe mai toți șefii revoluționari ai mișcării, din rândul cărora lipsește, evident, unul singur: autorul articolului, C. A. Rosetti.

Poezia *Vestitorul românesc* e sub toate raporturile anemică.. Se reproduce (XII, Nr. 47, 19 Iunie 1848) din *Pruncul r.*, poezia « Iunie 11, 1848 » (*Ce glas măreț răsună? — Văz popi lul s'adună*) în care viziunea autorului (C. A. Rosetti, după presupunerea lui N. Iorga) e de paradis universal: *Și toți se strâng în brațe — Căci toți s'au înfrățit*. Prolixul și, fără doar și poate, apoeticul A. Pelimon publică două mostre ale logoreiceii sale inspirații: « 11 Iunie », brăzdat de imprecățiuni: *Să cază despotismul. Să cază tirania*, alternat cu fulgerări idilice: *Țiganul și boerul își dau mâna ca frate* și o compoziție mai laborioasă, « Doina ». Sexul slab e reprezentat de Elena Băjescu cu poezia « In ziua de 11 Iunie », al cărei oftat exclamativ (*O sacră libertate!*) nu e de disprețuit. Lupta din Dealul Spirei, dela 14 Septemvrie 1848, care va aduce căderea revoluției și instaurarea de lungă durată a Căimăcămiei, după scurtul ei interegn din Iunie, când guvernul revoluționar vremelnicesc e silit să ia drumul munților, schimbă și tonul gazetei « semi-oficiale ». De astădată gluma *Poporului suveran* putea fi reeditată, cu succes. Una din acele excelente « urzici », cu care gazeta lui Bolintineanu (și ceva mai târziu și a lui Bălcescu) anticipează « gogoșile » și « miticisemele » de peste câteva decenii ale « Claponului » și « Moftului » lui Caragiale, pomenește (*P. S. Nr. 7, Miercuri 14 Iulie 1848*) pe cei doi oameni cari, în timpul căimăcămiei, se mai bucuraseră de drepturile pierdute la 11 Iunie: căpitan Costache, sbirul de pomină, de biciu, și redactorul *Vestitorului*, Zaharia Carcalechi, de pitărie. Numărul dela 24 Septemvrie 1848 (între 7 Septembrie și 24, *Vestitorul românesc* amuțise, nu se știe din ce pricini) publică la loc de cinste, Proclamația lui Fuad, comisarul imperial în principate (*O revoluție izvorită din acel duh al comunismului împotriva căruia se bate și triumfează acum Europa întreagă s'au ivit între noi și au tulburat liniștea...*) și după aceea Ordinul comisarului imperial și al căimăcămiei pentru expulzarea a 22 persoane, dimpreună cu lista, în frunte cu I. Eliad.

Cu totul altul e rostul *Pruncului Român* gazeta lui C. A. Rosetti și Vinterhalder și cu totul alta atmosfera și chiar nivelul publicației. Un anume retoricism,

devenit a doua natură, în stilul lui C. A. Rosetti, oarecum de epocă și de imitație franceză, e prezent în multe din articolele și poeziile apărute în cele trei luni de existență, ale gazetei și el contrastează, în primul rând, cu seriozitatea articolelor lui Ion Ionescu dela Brad, cel mai bun cunoscător dimpreună cu Bălcescu, al problemei agrare. « La révolution de 1848 est toute entière dans cet article 13 (de la déclaration des droits: « Abolition des corvées des paysans qui deviennent propriétaires, au moyen de l'indemnité »); les autres points plus développés seulement sont la reproduction du programme de la révolution de 1821 », va scrie peste doi ani Nicolae Bălcescu într'unul din capitolele acelei fundamentale « Question économique des principautés danubiennes » (Paris, 1850), idee ce sub altă formă, tot atât de categorică, ba ridicată la valoarea unui « adevăr filosofic », se întâlnește și în articolul lui Ion Ionescu, « *Proprietatea este baza societății* »: « Fiecare revoluție făcută de mulțimea poporului consecrează un adevăr filosofic, altmintrele revoluția se preface într'o cabală de a se răsturna unii spre a veni alții în loc. *Adevărul filosofic, fapta prin care se caracterizează revoluția în România, este articolul 13 din Constituție, care dă emanciparea clăcașilor ce se fac proprietari prin despăgubire.* În aceste câteva cuvinte zace toată viitorimea de bogăție și putere a țării și pentru aceea articolul 13 devine problemul cel mai însemnat și mai greu de deslegat al Epohei noastre » (*Pruncul r.*, Nr. 13, 5 August 1848). Despre « guardia națională » scrie « cetățeanul » Barbu B. Gănescu, fratele aceluși redevabil Gregory Ganesco, (expulsat din Franța, ca și Victor Hugo, în urma campaniilor de presă duse împotriva lui Napoleon al III-lea), coautori la 1852 al unei « Istorii generale a lumii », în mai multe tomuri, și în care stilul biblic predomină. « Fiți Români, într'adevăr, spunea cetățeanul Barbu B. Gănescu, nu vă înspăimântați de vorbele Satani, ci toți să ne arătăm Fabrici și Scipioni în norociri și fii ai lui Regulu în nenorociri ». Același ton, cu câteva octave mai sus totuși, căci Ion Catina era un liric de autentică sursă, și în mesajul pe care poetul acesta atât de prematur dispărut, îl înserează în primul număr al *Pruncului*, căruia, el, pare să-i fi fost nașul. Franțuzismele ce-l striază (« Orice nație ce nu ia parte la *mouvementul* secolului, rămâne înapoiată ! »); « grandios și nobil i-a fost *demarșul* (poporului); « totul era *popol (peuple)* într'acest mădular dacic ») trecesc un straniu ecou la acest cetitor al lui Michelet (« și după cum zice acel profesor Mișele « popoarele adese rătăcesc când inima lor se află șovăind ») — în opoziție cu atât de vigurosul accent al « imnului de sălbatecă revoluție socială », pentru a cita pe Nicolae Iorga, tipărit la 8 Iulie 1848, și în care apelul pentru dărâmarea și altor Bastilii decât a complotului din 19 Iunie, răsună cu atât mai sugestiv:

Haldeți frați într'o unire,
Țara noastră e 'n piele;
Aste ziduri și palate
Unde zac mil de păcate
Haldeți a le dărâma.

Dar până la această înălțime a marșului lui Ion Catina nu se mai ridică niciuna din improvizațiile lirice revoluționare, adăpostită în coloanele *Pruncului*. Tribulațiile și dese schimbări la față ale mitropolitului smulg, până și prozaicului Pelimon, un vers de solemnă imputație: *Neofite, al crucei, ascultă: ești păstor!* În timp ce evenimentele de zi la zi devin monopolul « cetățeanului » C. D. Aricescu, valorosul istoriograf de mai târziu, autor, la data aceasta, al primului volum de poezii « Quâte-va ore de colegiu » (Buc, 1846), în care eliadismul ortografic (poema « Safo » e dedicată d-nei Maria Eliade) și epigrafele, trădând serioase și varii lecturi (traduceri, deasemeni, din Hugo și lord Byron) dau nota predominantă. Dar « cetățeanul » C. D. Aricescu e mai mult arhivar decât poet. În primul număr al *Pruncului* tipărește o odă « La ministeriul actual (11 Iunie 1848) », în care, după o justă invocație (*Deșteaptă-te, o Muză, și cântă Libertatea*), urmează o declarație de solidaritate europeană: *Să afle Europa, ce astăzi înviază — La glasul libertății, că încă circulează — În vinele Române un sânge de Roman*. Libertatea e dealtminteri tema favorită a mai tuturor rapsozilor în proză și în versuri, ai acestei « epohe ». Tot ei îi înalță (*Poporul suveran* dela 27 August 1848) un imn în proză și C. Roată, căruia C. D. Aricescu îi dedica (« La amicul și tizul meu d. Costache Rotta ») poema cu subînțeles « Rosa între spini », publicată în volumul « Arpa Română » (1852), masacrat de cenzură, după cum atestă însuși autorul în broșura « Explicarea alegoriilor din Arpa Română » dela 1859. « Zicerea cea mai în vogă, scria C. Roată, simțimentul cel mai răspândit astăzi în lume, este libertatea... Divină libertate! Fiica cerului, sufletul Universului! ». În două numere consecutive, (Nr. 6, 26 și Nr. 7, 29 Iunie) Aricescu publică « Ruga libertății » și « Marșul libertății », înainte de a trece la o serie de ode, cu subiectul determinat, în care din nefericire prozaismele anulează orice elan. Procedul e unul și același: hiperbolic și exclamativ: *E ea! Este Anetta, Jan d'Arc a României* (« Odă la eroina română Aneta Ipătescu) sau *E el! E Eliade!, al nostru Lamartine!* (« Odă la cetățeanul I. Eliade »), complicat, dela caz la caz, cu circumstanțe agravante. Ici: o enumerație de genii, Tasso, Franclin, Ruso, Brutus, ce cu toatele împrumută un atribut-două eponimului nostru și faptelor sale « eroine » (rimă sută 'n sută cu Lamartine) — dincolo: o imagină de-a-dreptul disgrațioasă, în care Ana Ipătescu « *sburând într'o trăsură, ca bomba tunătoare* », — Pe ulițele toate (strigă) în gura mare: « La arme, frați, la arme, căci vai, suntem trădați ». Trei zile mai târziu, și înaintea odei pentru Eliade, (care e dela 10) la 9 Iulie, Aricescu slăvește « Triumful guvernului provizoriu (improvizată la 5 Iulie 1848) », cu singurul vers valabil, semnalat și de Iorga: *Deșteaptă-te din groapă, O umbră Basarabă*. Poșta redacției a numărului din 19 August refuză unor inițiale C. A. din Câmpulung o colaborare în care ar fi vorba de « deputatul constituțional ». Să fie vorba de Aricescu? Două săptămâni mai târziu, *Poporul suveran* din 3 Septembrie publica fără semnătură o proluxă « Plângerea deputatului », în care viitorul reprezentant al poporului propune stăpânirii un târg și amenință cu trecerea la opoziție:

Opoziția m'asteaptă, ea dorește al meu vot — Și-i vedea când s'o aprinde sângele de patriot! Să fie unele și aceleași cu personalitățile (osânda de moarte morală) condamnate și respinse de Pruncul român? Fapt este că afară de o scrisoare apărută în numărul dela 14 Septembrie, gazeta lui Rosetti nu mai tipărește (după 19 August) nimic de Aricescu.

Poporul suveran, gazeta poetului Dimitrie Bolintineanu, nici el nu e mai bine inspirat în materie de poezie. Un « Cântec de libertate improvizat în ziua de 11 Iunie », semnat D. B., marchează dela primul număr nivelul poeziei de circumstanță: *Nobili fii ai României — Până când să suspinați — Iată ziua libertății — Către arme alergați.* « Rugăciunea » tânărului G. Crețeanu, din care exilul și peregrinarea în Franța și Italia vor face un poet de certă originalitate, nu poate mai mult cu versuri ca acestea: *Căci Românul este rezolut să moară — Cu armele 'n mână pentru țărișoară.* E mai multă simțire în « Orația funebră », rostită la 20 Iunie, de « cetățeanul » G. Crețeanu, cu ocazia înmormântării victimelor nevinovate ale complotului, vorbind după Eliad, « acest bărbat ce pare că s'a născut pentru toate gloriile », cum scrie gazeta, și al cărui apel la toleranță și iertare creștinească impresionează. E mai multă poezie, de sigur, într'o bucată smulsă contingentului și cu oarecare rezonanțe elegiace « O noapte pe malul Dunării » de Bolintineanu, datată August 1845 și dedicată amicului său Cesar Boliac. Un anonim publică în numărul dela 30 August 1848, « Cântec panduresc » (*Auzi buciumul că sună — Tricolorul s'a nălțat — Cete de panduri s'adună...*), popular multă vreme în Ardeal, după Iorga, și despre care Bariț afirmă că s'a cântat pe aria Marseillezei, cu mare entuziasm până la măcelul din Dealul Spirei. (Tot Bariț despre *Astăzi cu bucurie Românilor veniți — Pe Iancul în câmpie cu toți l'însoșiți*, al altui autor necunoscut și cântându-se pe o arie din opera italiană « Tancred »). *Poporul suveran* se distinge în două planuri, deopotrivă de atent nutrite: al contribuțiilor ideologice și al trăsăturilor epigramatice. La început, gazeta oarecum a familiei Bolintineanu (Dimitrie, redactor responsabil; fondatori: T. Piscupescu, Ștefan și At. Bolintineanu, C. Mănciulescu), *Poporul Suveran* își schimbă cu nr. 15, dela 2 August 1848, și formatul, pe care și-l mărește, și devizele din subtitlu (până acum « gazetă politică și literară; « dreptate, egalitate, fraternitate » — de acum înainte: « Vox populi — Vox dei; Glasul poporului — Glasul lui Dumnezeu ») și comitetul redacțional: N. Bălcescu, C. Boliac, Gr. Alexandrescu, D. Bolintineanu, P. Teulescu, A. Zane (redactori responsabili: la 2 numere N. Bălcescu, în celelalte A. Zane și mai ales Bolintineanu). Primul număr reorganizat (15 August 1848) publică două contribuții prețioase: « Drepturile Românilor către Inalta Poartă », studiul de generoase consecințe al lui Nicolae Bălcescu (tot de el, după identificarea d-lui G. Zane, mai târziu, un studiu neterminat « Despre împrăștierea țărănilor ») și de Ion Ionescu (afară de colaborările ulterioare), articolul « Cauza revoluțiilor », din care se cuvin reținute, pentru justetea considerațiilor, câteva rânduri: « Revoluțiile, scria acesta, se vor face tot-

dauna; vărsări de sânge vor fi mari până când se va stârpi cauza lor, adică lupta între cele trei elemente a producțiunii bogățiilor, până când nu se va pune armonie între feluritele interese așa ca săteanul să nu se tânguiască de boier ca în România, muncitorul de capitalism, ca în Franția; terminii armoniei sunt exprimați în Franția prin organizarea muncii, la Români prin coborîrea clăcei; înființarea însă a acestei armonii este problemul ce se agitează dela începutul acestui veac și care au dat ocaziune de a se ocupa toți soțialiștii, problemul dela a cărui deslegare atârnă încetarea vărsării sângelui și consolidarea revoluțiilor. Revoluția română va fi consolidată când întrebarea atât de complicată a proprietății va fi deslegată, lucru ce-mi dă o cale de a mă ocupa cu proprietatea atât în privirea agricolă cât și a economiei politice». Am amintit, către începutul acestui articol de una din «urzici»-le, ce caracterizează publicația aceasta și devin o adevărată specialitate a *Poporului suveran*. Autorul lor e, neîndoios, un om de duh. Multe din epigrame țintesc, cu acidă nevinovăție, în foaia lui Rosetti și sunt izbutite jocuri de cuvinte pe tema numelui ei, d. p.: «Urzicărie. O noutate. *Pruncului Român* i-au ieșit dinții — Vedeți nrul 29» sau «O altă noutate. Pe *Pruncul Român* l-a dat la carte grecească. Vezi nrul 35». Și altele pe tema cocardelor tricolore, cât un taler, mari cât slujba ce fitecine râvnește, pe tema radicalelor stâlcite și rău înțelese, în genul conului Leonida («O cocoană dela mahala: libertea va veni și eu am rămas cu unchiașul») ș. a. m. d. Același, dar, s'ar putea să fie și autorul a două excelente epigrame, ce nu pot lipsi din zestrea Marțialilor noștri, publicate în numerele 1 și 6, ale gazetei și sugerând în chipul cel mai plastic, ceva din variațiile atmosferice ale momentului aceluia politic. N. Iorga le crede a fi sau de Bolintineanu sau de Bălcescu, și ele amintesc, între altele, favoarea de care astfel de subiecte cu mode și lipiscănie se bucură și la Văcărești (vezi corespondența dintre Nicolae și Iancu Văcărescu). Ele se cuvin subliniate și reproduse cu atât mai mult, cu cât hazul nu era de bun ton în paginile acestor publicațiuni grave și cu cât, afară de Kogălniceanu, cum vom vedea mai jos, mai nimeni nu și-a îngăduit luxul glumelor și al literaturii de fantezie, în zilele acelea de primejdii și înfrigurare:

Când ieșise vorbă afară
C'or să vie oști în Țară,
Toți Românii se 'ntristară,
Iar o turmă de cocoane
Aplaudară prin saloane
Și luară din Lipscași
Rumeneală pe doi ani.

*

Se 'mpărțiră vorbe-afară
Că nu mai vin oști în țară
Toți atunci se bucurară;

Iar o turmă de cocoane
 Să 'ntristară prin saloane
 S'unile au aruncat
 Dresul ce au cumpărat.

Ce reprezintă sub raportul poeziei *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, care « adusesese atâtea servicii cugetării politice românești » (N. Iorga), s'ar putea deduce greșit din cuvintele cu care Gheorghe Bariț însuși se adresa colaboratorilor săi, încă din 1848: « Să ne dăm jos cu toții din domeniul poeziei, să scriem proză, însă proză solidă, luminătoare, deșteptătoare, până ne sunt zilele la dispoziția noastră », dacă n'am ști, cum s'a văzut ceva mai înainte, că în paginile ei, totuși, au apărut și poeziile ocazionale ale lui Alecsandri și marșul lui Mureșanu, după cum tot acolo s'au reprodus, cu regularitate, versuri ale scriitorilor de dincoace de munți. Căci revista brașoveană, la fel cu *Bucovina* Hurmuzăcheștilor între 1848—1850, reeditează rostul « Daciei literare » și devine loc de întâlnire al scriitorilor români de pretutindeni. Una din intuițiile, de atâtea ori infailibile, ale lui Nicolae Iorga presupunea de autor al surprinzătoarei poeme « Suspinele unei matroane. Scoase din pugilariul (carnetul) unui june eremit, Iașii, 1845 » (tipărit în *F. p. m. i. și lit.*, nr. 31 și 32, August 1847) pe Alecu Russo. E o intuiție, cu atât mai probabilă, cu cât compoziția alegorică de acută actualitate politică și stilul biblic (*Strigă dintru adâncul inimei ca zimbrul săgetat de fierul vânătorului, ca șerbul sub biciul Domnului său, ca dreptul sub sabia împilătorului, ca poporul oboșit de despotism și tiranie, ca martirii pe roata casnelor...*) prevestesc atmosfera și timbrul proprii poemului « Cântarea României ». Și ea se cuvine urmărită, și la rigoare identificată, cu cât intuițiile lui Nicolae Iorga au fost de tot atâtea ori confirmate. Așa a fost în cazul romanului « Tainele inimii » de Mihail Kogălniceanu, apărut în « Gazette de Moldavie » (1850), a lui Asaki, editat mai târziu de N. Cartoian, așa s'ar putea să fie cu presupusul autor al « Suspinelor unei matroane » și, pentru a ne apropia de *Bucovina* fraților Hurmuzachi, așa s'ar putea să fie și cu « corosivul foileton împotriva lui Mihai Sturza, bucată de literatură adevărată, al cărui autor trebuie să fie Kogălniceanu însuși » (N. Iorga, *Ist. lit. rom. sec. XIX*, III, 20). Gazeta bucovineană apare, precum se știe, în toamna anului 1848, mai exact la 4 Octombrie și reflectă, chiar din editorialul programatic, al lui G. Hurmuzachi, starea de spirit de după încercările revoluționare, începute și încheiate în Moldova și Muntenia: « Timpul adevărat minunat, scria G. H., în care trăim, ca printr'o lovire magică a sfărâmat toate lanțurile spiritului. Inimile popoarelor, pre care un îndelungat despotism le amorțise, la ivirea aurorii libertății s'au deșteptat din politica lor (de) letargie, pentru o viață neașteptată ». Propunându-și să fie « oglinda activității intelectuale a Românilor », *Bucovina* va tipări, în deosebi, cicluri din poeziile populare culese de Alecsandri, dimpreună cu remarcabilele lui comentarii în marginea poeziei

populare; multe piese din ciclul «Panorama Moldovei», de un poet anonim, exilat ca și ceilalți, (în speță G. Sion) cu care Asaki corespunde în versiuri (G. A.: «Musa către poetul Panoramiei Moldovei», în *Bucovina*, 11 Nov. 1849), va reproduce din când în când, poezii de D. Bolintineanu, Gr. Alexandrescu și V. Cârlova. Alecsandri mai publică: «Adio Moldovei» (datat April 1848 și publicat la un an după), scris în ziua exilului și «Trei arcași sau Altarul monăstirei Putna», în 1849 iar în 1850: «Barcarolă siciliană» și «Sburătorul»; se tipăresc povestiri carpatice de Al. Dumas: «O mie și una de fantasmе» și altă traducere «O vânătoare de urși», în care apare, poate pentru prima oară, un catren din Atta Troll, poemul lui Heine, versificat românește, etc. etc. Nimic nu egalează însă «corosivul foileton» împotriva lui Mihail Sturdza, presupus a fi al lui Kogălniceanu. El se tipărește în primele 3 numere ale *Bucovinei*, poartă titlul «Carte a fostului rege Ludvig Filip cătră încă fiindul Domn Sturza» și, pentru cazul când e pe deplin omologată, se cuvine adaosă, cu onoruri, operci cestui prestigios diletant al literaturii, care a fost Kogălniceanu, «voinicul literator de mai nainte», cum îi spunea Costache Negri pe la 1868, când îl dorea și-l căina că e prea prins în mrejele politicii. Prezumții pentru, sunt, de altminteri, mai multe. Cât de obligat îi era Mihail Kogălniceanu lui Mihail Sturza, care-l trimisese, dimpreună cu fiii săi, la studii, la Lunéville, întâi și apoi la Berlin și cât de adâncă trebuie că era recunoștința la acest adolescent sentimental, cum îl arată toată corespondența vremii aceleia cu familia sa, se vede și mai bine din următoarele rânduri ale conceptului de epistolă către «suveranul» său, trimeasă după ce-l numise «prepurcic» și în minutul când urma să fie transferat la Berlin, în 1835. E un greu moment sufletesc, dar fraza, chiar dincolo de formulele protocolare, se vede că ascunde o simțire cu grija alegerii cuvintelor: «Prințipul meu, scria el, să credeți că veți găsi totdeauna în mine omul cel mai credincios, cel mai recunoscător la Măria-Voastră și cel mai grabnic a o sluji, și cu viața mé, dacă a fi trebuință. Din anii miei cei tineri am învățat a slăvi numele binefăcătorului meu de bine și de mult am priimit semnuri de a Sa mare gălantomie, etc. (*Scrisori*, 1834—1849, ed. Haneș, 1913, p. 15). Câtă distanță dela sentimentele acestea de vasală subordonare, la cele ce se pot ghici, peste zece ani când, la Viena fiind, în 1844, de unde năzuia să ajungă în Parisul de atâta timp râvnit, pentru a se pune la curent, cum argumenta către tatăl său, cu tot ceea ce «au făcut duhul omnesc în acea țară fericită și în sfârșit a nu rămânea în urma veacului său», se vede întors din drum și închis la mănăstirea Râșca, din ordinul lui Mihail Sturza! Scrisoarea din 22 Noemvrie 1844, ce trimite tatălui, din locul surghiunului («...*Sunt mânăjit până la suflet*, spunea el cu dezolată amărăciune, *nu din pricina închisoării, dar din pricina strămbătății nepravilnice...*»), e un document din cele mai patetice, ale biografiei lui Kogălniceanu. Ea explică schimbarea raporturilor dintre Domn și protejatul său, raporturi ce se agravează, de sigur, până la mișcarea revoluționară din Martie 1848, dela Iași,

când Mihail Kogălniceanu, urmărit de stăpânire, se refugiază în Bucovina. La 3 Mai 1848, încă mai era în Moldova, cum ni-l arată o chitanță, încasând dela Aga Iorgu C. 700 galbeni blanc, partea « vechilicului » său pentru procesul casei Banului Neculi Sini cu frații Senești (N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, 47). La 28 August 1848 e la Cernăuți, de unde va scrie regulat fratelui mai mic, Alecu, pe care-l ține din scurt și de rău că nu se interesează în deajuns de afacerile sale bănești. Exilul adusese cheltueli neprevăzute, și o clătinare a situației sale materiale din țară, ceea ce explică insistentele cereri de bani, din scrisorile, de acum, ale lui Kogălniceanu și, de bună seamă, și potențarea resentimentelor sale față de capul răutăților, (« Bucură-te, mare făcătorule de rele » va repeta până la obsesie în *Noul acatist*), Domnitorul. « Vrei ca Moldova să se apere, îi scria el la 11 Oct., când ea n'au fost în stare de a se scula în contra unui ticălos Domn ca Sturza. Și apoi acum proclamațiile sunt de prisos ». De aceea, « dacă vrea să facă ceva de aplicabil », să-i trimită « articolele de corespondenție asupra abuzurilor lui Sturza; însă nu generalități, *des faits et des faits*. Cercetează furtișagurile lor și rușeturile lor, etc. ». Și adevărul e că *Bucovina* publică numeroase și interesante corespondențe din Iași. « Îți trimit un program, îi mai scria el, la 10 Decemvrie 1848, pentru biografia lui Sturza; oricine are documenturi asupra vieții sale, poștește-l să mi le trimeată », dar între timp și n' așteptarea acelu material documentar, cu care avea de gând să întreprindă un proces de mai vaste proporții, pe care mazilirea lui Mihalache Sturza, îl va fi clasat, Kogălniceanu și încredințează tiparului două lucrări, de incontestabilă valoare și, poate, printre cele mai izbutite realizări ale literaturii anului 1848: scrisoarea deschisă către fostul rege Ludvig Filip, (retipărită în *Anul 1848 în Principatele Române*, V, 16 sq.), « corosivul foileton » din *Bucovina* despre care vorbea Iorga, și « Noul Acatist al Marelui Voevod Mihail Sturza », Cernăuți, 1848 (reeditat de Vasile M. Kogălniceanu, București, 1894 — retipărire și în *Anul 1848 în Principatele Române*, IV, 137 sq.).

O analiză, convenabilă, a celor două copioase texte ar arăta cât de iscusit literator era la vremea aceasta Mihail Kogălniceanu și, după aceea, ea ar scoate la lumină toate aceste deprinderi și particularități de stil, ce deosebesc atât de mult — chiar când temele sunt identice, precum în descrierea Iașilor provinciali — proza sa literară de aceea a lui Alecsandri, singurul dintre pribegii moldoveni în Bucovina, la a cărui paternitate cineva ar fi ispitit să gândească, și în felul acesta, s'ar înlesni identificarea autorului, înainte ca un act autentic de arhivă, să confirme, ca și pentru romanul « Tainele inimii », intuiția lui Nicolae Iorga. Cunoscător al literaturilor apusene, familiar al lui Balzac și posesor al unui anume spirit galic, dar și moldav, « Cartea fostului rege Ludvig-Filip către încă fiindul Domn Michail Sturza » poate figura, la loc de cinste, în antologia apocrifelor universale, pe bază de pastişă. O notă a editorului, situată în călcăiul foiletonului, situează dintr'odată, în chipul cel mai ingenios, lucrarea: « Anul 1848, se spune, vestit prin posnele sale,

are și indiscreția de a da la iveală corespondențele intime ale capetelor încoronate și ale altor asemenea însemnați bărbați. După revoluția dela Fevruarie s'au găsit la Tuilerie scrisorile lui Luis-Filip cu regina Spaniei și regele Belgiilor. Mai deunăzi, jurnalele au reprodus corespondența banului Jelacici cu fostul ministru de războiu Latour. Am fost și noi norociți de a prinde câteva scrisori ale fostului rege al Franțezilor către Domnul Moldaviei pe cari, din pricina curiozității lor, le vom împărtăși cetitorilor noștri, una după alta ». Invocând experiența sa personală și lecțiile fostului său ministru Guizot, Ludvig-Filip avertiza pe colegul său din Moldova, care-l întrecuse în tot soiul de prădăciuni și favoritisme (« m'ai întrecut întru toate » și « ești mai al dracului decât mine » îi spune admirativ), de tot ceea ce-l așteaptă în viitor și-l îndeamnă să plece din țară, cât mai grabnic, înainte ca « balaurul acela încruntat, cu milioane de capete, ce se chiamă popor » să ajungă a-l înghiți. De altminteri, domnia în condițiile acestea nu poate fi de invidiat și tabloul pe care-l imaginează exilatul său coleg este al unui zugrav, meșter în potrivirea umbrelor, al unui psiholog și al unui dramaturg, totodată :

Inchis în palatul cel plătit și neisprăvit ca într'o temniță, zi și noapte cu o mie de spaime în spate, neputându-se striga cei mai nevinovați covrigi de vânzare prin târg, fără să socotești că sînt vuete de omoritoare răscoală — netrăgându-se un clopot fără să crezi că-ți sună glasul morții — nemîncînd o bucată de amară pâine, fără să te temi de otravă — neputînd număra în pace miile-ți de galbeni, fără să-ți aduci aminte cum le-ai dobîndit . . . , neavînd un om fără să fii sigur că ți-e dușman, neputînd să-ți ochești un minut vredniciei fii, fără să-ți aduci aminte cu tînguitoria pîrintească durere, că strîns și-au legat și ei soarta de a Măriei Tale — neputînd să-ți privești casnica tovarușică, fără să-ți vie a blestema ticăloșia și osînda în care te-a afundat ajutorul fanariot al tată-său — neputînd bea o cafea și privi un găetan de mătase, fără a crede că tot printr'însul să-ți se trimită aceste câte-odată drept răsplătitoare insigne mahometane — fără a vedea vreo gvarde albanesă a Măriei Tale și a nu-ți aduce aminte de fioroasa piere a lui Tomșa-Vodă și a altor asemenea Domni, ale căroro fapte ai urmat și ai întrecut — nevăzînd o femeie fără a te aștepta să te blesteme ca văduva pre Duca-Vodă (ministru meu Guizot fiind mai înainte profesor, dela dînsul trag aceste pilde istorice), ne mai putînd Măria Ta crede, că să fie un singur om acolo unde domnești, care să nu-ți dea bucuros cu peatra în'cap, când va putea, începînd dela cei aproape pe care i-ai îmbogățit numai cu boerii deșterte — și multe asemenea triste cazuri mai înfățișându-se, apoi decât o vieță de așa fel, mai bine o fugă în lume.

Odată plecat, n'ar strica, totuși, să se abată pe la Măcin « spre a da cu mîndrie un disprețuitor adio răilor ce cu atîta dreptate » a surghiunit acolo și la amintirea căroro, el, Luis-Filip, are un motiv mai mult de măhniciune : « Ce-mi pare însă mai rău, din toate aceste, este că unia dintre acei ce au stîrpit somnul Măriei-Tale, i-am încălzit însuși eu, ca pe niște șerpi, la sânul fostei mele capitalie, și fără voia mea ți-am amărît cu destrămății acei domneștile zile. Deci călătorie bună, iubite Măria Ta, și spre o grabnică revedere ».

Cu totul altul e tonul « Noului Acatist al Marelui Voevod Mihail Sturza ». Locul glumei și al insinuației, îl ia de astă dată adevărul smuls din rărunchii actualității și violența metaforei. Dacă ținta e una și aceeași, metodele de atac sunt și trebuie să fie felurite, așa cum dictează cea mai iscusită strategie. Scrisoarea de mai sus e unul dintr'însele, dar oricât de izbutită și de « corosivă », și poate chiar de aceea, ea rămâne o piesă de rafinament pentru cărturarii la zi, cu evenimentele internaționale și bogată în subînțelesuri literare. Am amintit mai sus de « programul pentru biografia » lui Vodă, ce trimitea și de « documenturile » ce aștepta. Tot acolo, și în alte scrisori reclamă « o colecție a cuvintelor Măriei Sale către Adunare dela începutul domniei » (e vorba de « Recueils des communications de S. A. S. le prince régnant de la Moldavie, Mihail Stourdza . . . depuis l'année 1834 jusqu'en 1840. Iassy, 1840 ») și deși-i precizase să ceară un exemplar dela Berman sau dela Asaki, revine, de vreme ce fratele nu înțelesese: « Cuvintele lui Vodă n'ai trebuință să le aduni, ele sunt toate adunate într'o ediție tipărită acum la Asachi ». Dar studiul sau rechizitoriul acesta, la care se gândea cu seriozitate și pe care desfășurarea evenimentelor îl anulează, cerea și timp, și pregătire. Era nevoie, așa dar, de o lucrare nu numai de oarecare urgență, dar care, folosind tiparul tradițional al literaturii religioase și al cărțicelor colportate din târg în târg, să se adreseze unei mai mari mulțimi, să pătrundă în masele poporului. De aici, poate, și prioritatea apariției, dacă data (August 1848), pe care editorii i-o asignă se fundamentează pe ceva real. Dar dacă aceasta îi va fi fost intenția, ea e depășită și, într'un fel, trădată de demonul literatorului și al omului de duh, pururi prezenți în Kogălniceanu. Căci dacă păstrează toate atributele tehnice ale literaturii de specialitate și, împărțit cu perfectă simetrie, în zece « icosuri », urmate de zece « condace », își întemeiază toată puterea pe alternarea de păcat și pedepse, ce-și răspund, dela o strană la alta, ca într'un *carmen amoebaeum*, nu e mai puțin adevărat, totuși, că « Noul acatist . . . » e mai mult decât o operă de popularizare, așa cum istoricul predestinat, editorul letopisețelor și cunoscătorul vieții și literaturii noastre religioase, își vor fi dat silința să alcătuiască. Ceea ce se poate vedea din reproducerea ce facem, a precuvântării și a icosului și condacului I:

INAINTE CUVÂNTARE

Mare nedreptate se poate face a lăsa în tăcere pomenirea faptelor, care cinevași în viață a săvârșit; iar cât pentru ale lor calități, ori în ce parte fie, aceasta nu rămâne îndoială, că acea persoană nu va putea iubi o laudă potrivită cu urmarea sa, că precum a iubit a face, va iubi și aplausa lucrărilor sale. Asemenea dreptă judecată singur Hs. ne-o propune în două ziceri: cea întâi: « Cu ce măsură vă vor măsura, măsurați și voi lor », și a doua: « Vor învia cei ce au făcut bine întru moștenirea fericirii; iar cei ce au făcut rele întru osânda vecinică ». Apoi cu cât mai vărtos noi, oameni fiind, să nu păzim o așa sfântă dreptate? Eu nefiind îngrijit despre aceasta, fără muștrare am alcătuit următorul Acatist, întru cinstea celui ce a vroit a se face vrednic unei asemenea cuvântări.

Inceputul facem cu zicerea: « Doamne răsplătește ».

Acatist

Icosul I

Invingerile cele adese către pierzare vestindu-ți-se prin Ingerul cel purtător de nedreptate și gata fiind în tot ceasul a le primi, nu te-a muștrat nicio datorie să nu întinzi crimele pe soartea compatrioților tăi; pentru aceasta după vrednicie auzi dela noi unele ca aceste:

Bucură-te, zid, în care se sprijinesc relele nenorociților!
 Bucură-te, liman, în care se opoșesc relele dureri ale osândiților!
 Bucură-te, maică, din care izvorăsc păraele cele otrăvitoare!
 Bucură-te, inimă, care porți lăcomie de prisos!
 Bucură-te, suflet, pururea însetat de strămbătățiri!
 Bucură-te, minte, totdeauna nebătută spre obșteasca fericire!
 Bucură-te, electricitate, care înrăurezi fără-de-legile amplotaților!
 Bucură-te, mahină, care prefaci minciuna în adevăr!
 Bucură-te, luceafăr, ce întuneci lumina folosinței!
 Bucură-te, mare făcătorule de rele!

— Condacul I.

Niciodată mai bine decât în parte-ți n'ai cugetat, și nici ai gândit a te face priitor obștescului bine, ca prin aceasta să-ți câștigi buna laudă a postului, în care soartea te-a aruncat; deci a rămas numai un singur mijloc, lui Dumnezeu să strigăm: Aleluia!

Și cununa metaforelor se țese, tot mai luxuriantă, dela verset la verset, folosind deopotrivă locuțiunea arhaică, de caracter biblic și neologismul celei mai înaintate tehnicități. Iată, spicuite, la întâmplare, câteva din florile acestea de stil cu mireasma stranie: «Bucură-te, că împietrit de iubire de argint fiind, nicio defăimare nu simțești!»; «Bucură-te, cămară, în care lucrurile răpitate se păstrează!»; «Bucură-te, lăcată, care încui poarta norocirii noastre!»; «Bucură-te, pecete, pe care este scrisă litera mârșăviei!»; «Bucură-te cela ce îmbraci măgarii în porfiră, iară pe oameni în harare!»; «Bucură-te cela ce legi la gâtul porcilor cinstiri și la al dreptilor lanțuri de fier!»; «Bucură-te, piatră care nu te cioplește nicun fel de reson!»; «Bucură-te magazin, în care se spicularisește soartea publicului celui osândit!»; «Bucură-te, molie, ce nimicnicești lucrările sfintei pravile!» și așa mai departe, din ipostază în ipostază, (magnet..., idee..., armă..., lopată..., lipitoare..., Satană... Fantomă..., tun..., metal..., povăța fiarelor..., cununa blastemățiilor..., vierme ce rozi rădăcina vlăstarului înaintitor publicului, etc. etc.), până ce grindina aceasta amarnică se rezolvă în ploaia de pucioasă a ultimului condac, al X-lea, cel mai desvoltat și cel mai năpraznic, ce sfârșește cu osânda morții treze: «Nu-ți da însuși sufletul diavolului, spânzurându-te singur, pentru ca viu să vezi numeroasa petrecanie, ce te va duce spre moarte! Pentru ca murind, să auzi blestemul Patriei și al fiilor ei, de tine nedreptățiți! Pentru ca să vezi risipindu-se ca pleava aurul, ce dela țară ai prădat! Pentru ca să vezi că din casa ta piatră pe piatră nu a rămas! Pentru ca murind să auzi glasul poporului, ce strigă, izbăvindu-se de tine, lui Dumnezeu: Aleluia!». In istoria pamfletului românesc, ale cărui origini urcă dincolo de

cronicari și coboară până în zilele noastre, « Noul Acatist »... dela 1848, al lui Mihail Kogălniceanu, va trebui să figureze cu pagina ei de antologie.

Cu exilarea fruntașilor revoluționari, cei mai mulți dintr'înșii și scriitori, literatura românească ia o altă orientare. Pe cărări osebite, și cu diverse mijloace de transport, în harabale moldovene, spre Galați și Măcin sau în îngrozitoarele ghimii turcești, expuși intemperiilor, pe Dunăre, spre Orșova, pribegii iau care drumul Bosforului, care pe al Blajului și al munților apuseni, cu popas la închisoarea din Cluj, precum Russo (pagina franceză, scrisă în închisoare, și adresată Consiliului de judecată, prin care declină onoarea spânzurătorii, atestă un umorist de rasă), care pe al ospitalierei așezări a Hurmuzăcheștilor din Bucovina, pentru ca în cele din urmă să se fixeze cu osebire, în două masive colonii, una la Brusa, în Asia-Mică și cealaltă la Paris. Emoțiile despărțirii de țară, le vor cânta însă mai târziu și mai ales le vor tipări după un oarecare răstimp. Deși datat Aprilie 1848, « Adio Moldovei » al lui Vasile Alecsandri apare, cum s'a văzut, la un an după, în *Bucovina*. Septembrie 1848 își datează și Crețeanu « Adio »-ul său cu certe însușiri de rezonanță: *Steaua nopții da lumină — Era 'n luna lui Brumar — Treceam culmea carpatină — Vărsând lacrimi de amar*. Dar nostalgia, acea sfâșietoare legătură cu leagănul Patriei, căreia și Alecu Russo îi va închina una din paginile cele mai elocvente, și care a inspirat autorului « Melodiilor intime » (1854) poezii ca « Dorul țării », Paris, 1852 și, mai ales, « Cântecul străinătății » cu popularul ei refren, *Fie pâinea cât de rea — Tot mai bine 'n țara mea*, Gheorghe Crețeanu abia în capitala Franței o va cunoaște. Aici se întâlnesc, de altminteri, își limpezesc credințele, și-și încep opera de misionari și memorialiști cei mai mulți dintre pribegii noștri. La 2 Decemvrie 1848, însoțit de Brătianu, C. A. Rosetti face lui Michelet o vizită, pe care o notează în însemnările lui zilnice, și în stilul său obișnuit (manifestul lui Lamartine e « sublim »; « Ledru Rolin era sublim », etc.) de continuă exaltare: « Este în adevăr sublim să vorbești cu un om de geniu... Ce sublimități în 10 minute ». C. Negri va ține inimosul său « tuast », în mijlocul Românilor exilați și al studenților din Paris la 27 Decemvrie 1847, de Sf. Ștefan, hramul marelui voievod moldovean. Alecsandri e semnalat, în notele lui Rosetti, încă dela 17 Ianuarie 1849, iar Kogălniceanu, după o scrisoare a sa către fratele mai mic, din țară, dela 10 Februarie 1849. Eliade, Bălcescu, Voinescu I., etc. etc., se aflau tot acolo. Și neînțelegerile, de temperament și metodă izbucnesc, aproape automat. Însemnările lui Rosetti raportează despre lungi desbateri, ținându-se la bibliotecă uneori până la 4 dimineață, cu absențe demonstrative, cu insinuări, cu învinuiri reciproce, favorizând cu toatele acea înveninare generală, ce cuprinde întreaga noastră emigrație, la un moment dat și care dă impresia unui viespar în continuă fierbere. Alecsandri nu se împacă cu stilul petiției redactată de Rosetti, căreia îi află « fraze pompoase », iar acesta nu se împacă cu stilul de viață, al aceluia: « mi se sfâșie inima, notează dânsul, văzând viața de dandy ce trăiesc fiii unei nații în robie » și lucrul se

înțelege cu ușurință dacă comparăm acea viață în care, de bună seamă, pătrunsesse și tânăra actriță Dridri, cu lipsurile și necazurile familiare, ale lui C. A. Rosetti. Nu numai revoluția, dar și emigrația moldoveană se deosebește întru totul de cea munteană. Este ceea ce va sublinia și Mihail Kogălniceanu, mult mai târziu, când, în discursul parlamentar, din 26 și 27 Ianuarie 1883, «Programa dela Mazar-Pașa, aplicată de guvernul d-lui Ion C. Brătianu», va stabili o linie de demarcație între cei doi 1848, muntean și moldovean: «noi, foștii Moldoveni, suntem mai reci; noi ne ocupăm întâi și mai mult de practică decât de teorie; noi suntem popor mai septentrional», temă reluată în alt cadru, și în cuvântarea din 1891, la jubileul de 25 de ani ai Academiei Române. Nota aceasta practică, și de rezervă, reiese și din toată corespondența pariziană, din 1849, a lui Kogălniceanu. Scrisoarea din 1/13 Mai 1849 conține una din lecțiile cele mai generoase, pe care acest spirit constructiv, o servește fratelui său, amăgit de iluzii și dornic să ajungă cât mai curând la Paris: «Pentru noi, singurul loc, unde putem însemna ceva este Moldova; acolo trebue să ne silim să arătăm că suntem în stare de a face ceva, etc.». Instaurarea noului Domn Grigore Ghica în Moldova va grăbi, de altminteri, întoarcerea Moldovenilor în țară și în primul rând pe a lui Kogălniceanu, despre care Rosetti nota la 26 Mai că nu vrea să iscălească protestația împotriva convenției dela Balta-Liman. La Iași, Gheorghe Asaki, pe care Cezar Boliac îl solidariza cu greșite păreri despre revoluția munteană, apărute în *Albina* și-l încărca de insulte prin coloanele *Expatriatului* dela Brașov, nu era chiar atât de străin de aspirațiile noii generații. Mărturii demne de crezare îl arată lăcrămând de soarta pribegilor, o referință, mai sus amintită, vorbea de o corespondență în versuri cu autorul «Panoramei Moldovei» (Gheorghe Sion), și chiar dacă n'ar fi mărturia atât de prețioasă a lui Quinet însuși, ginerele lui Asaki, despre meritele bătrânului («unul care mai mult ca oricare a contribuit glorios la trezirea și a pregătit renașterea nației românești» în N. Iorga, *Comemorarea lui Edgard Quinet*, 1925, p. 2), singur sonetul «Convorbire nopturnă. 1848» și ar fi deajuns să sugereze, cu toată sobrietatea stihurilor, adevăratele lui sentimente:

Dese ori cred fiil lumci că 'ntristările-mi profunde
 Numai de l'a mele patimi, din ambițiile derează
 Precum valuri întărtate se înform din line unde.

Amar! Mult mai grea fortună împrejurul meu domnează,
 Ce amenință a Patriei viitorul s'acufunde
 Dacă Tu, o îndurate, neputinței nu-l fi pază!

Dar anii trec, emigrația, cu excepția celei moldovene, continuă (Crețeanu, singur, dintre munteni se întoarce în 1853) și paralel cu disensiunile intestinale, ea se înverșunează în acea operă de vulgarizare a drepturilor noastre, în acea continuă pledoarie, la bara forurilor internaționale, de pe urma căreia s'a ales o întreagă literatură, ce a însemnat, de fapt, unul din cele mai mari

câştiguri ale revoluţiei dela 1848, în Principate, în faţa cărora realizările strict literare pălesc. Câteva versuri de Creţeanu, câteva de Cezar Boliac (« Patrie », Paris, 1850), o poemă mai puţin cunoscută a lui Eliade Rădulescu, « Traducătorul la V. Hugo » (Paris, 1850, Iunie 9—11), prezentat ca una din vocile umanităţii (*Când l-aud seculi, naţii întregi — ; Când ca un geniu ceruri străbate — Şi 'n frunte aţintă diva Dreptate — Ştie să vază : Egalitate...*), cum şi era de fapt la timpul acela adversarul lui Napoleon le Petit şi viitorul pensionar dela Jersey şi Guernesey — iată mai tot sub raportul poeziei.

O concluzie totuşi se impune la capătul acestei peregrinări, oarecum demonstrativă. Toată această producţiune, mai mult sau mai puţin instantanee, a literaturii anului 1848, chiar dacă, în bună parte, deficitară sub raportul artistic, este oare cu totul lipsită de semnificaţie? Şi răspunsul nu poate, nu are de ce să fie negativ. Problema, dealtminteri, nu este una, cu exclusivitate, de meridianul nostru. « Une révolution dans les lettres il y a cent ans. Naissance de la littérature prolétarienne » se intitulează studiul, pe care Jean Larnac îl publică în numărul din *Europe*, închinat centenarului revoluţiei dela 1848 şi deşi titlul promite așa de mult, constatările şi rezultatele sunt, în ciuda bogatului material prezentat, sub așteptări. Invocând exemplul lui George Sand, a cărei simpatie pentru clasa muncitoare e bine cunoscută, cercetătorul amintește lecțiile pe care romanciera nu se sfia să le dea poezilor proletari protejării săi, de al căror talent, dealtminteri « nu-și făcea prea multe iluzii », ceea ce îi și atrăsese « răspunsul indignat » al curelarului poet Savinien Lapointe: « Vous n'aimez donc pas le peuple ! ». Și totuși conchide Larnac, cu toate insuficiențele, cu toată lipsa de cultură, și de încredere în ei înșiși, influența poezilor proletari de acum o sută de ani a fost profundă, pregătind fraternitatea maselor proletare și ispitindu-le cugetele cu balsamul poeziei. Iată un punct de vedere și just și fecund, în lumina căruia și umbra a lor noastre se atenuiază. Căci Franța nu e numai leagănul consacrat al revoluțiilor, dar și scena pe care revoluția dela 1848 a dat cel mai expresiv și mai generos din examene. « L'époque de Quarante huit scie, în același număr din *Europe*, Jean Cassou, est une époque de chaos: c'est donc une époque d'aurore. Une espèce, l'espèce ouvrière, l'espèce des prolétaires forme sa nebuleuse et se découvre séparée, distincte, accablée, soumise à une loi atroce... ». Și tot acolo, în una din acele, pe cât de suculente pe atât de erudite, « Chronique de la pluie et du beau temps », cu cari Aragon a regenerat terenul, oarecum degradat, al sincronismelor literare, se poate vedea în ce măsură, paralel cu inspirația de circumstanță de felurite grade, a epocii aceleia febricitare, « o mie opt sute patruzeci și opt este un mare an al literaturii franceze », în care toate gloriile intrate în panteonul istoriilor literare sunt prezente la apel. Inșiși atitudinile, izolaționiste, ca să spunem așa, nu sunt lipsite de un anume farmec cu subînțeles. În vremea aceasta Théophile Gautier își publică cele mai multe din poemele, atât de decorative, ce peste patru ani vor alcătui volumul « Emaux et Camées », scris cum va mărturisii poetul

însuși ca 'ntr'un mesaj al turnului său de fildeș, « fără să ia seama la uraganul care-i biciuia ferestrele oblonite » și luând pildă din Goethe, străin de lucruri, pe divanul său oriental dela Weimar. Este același turn de fildeș, cu care, în 1871, după zdrobirea Comunei din Paris, se va mândri și Leconte de Lisle, preocupat cu adaptarea lui Eschil, cu scuza totuși că marele parnasian și fostul adept al lui Fourier, era la a doua mare decepție revoluționară. Intâia fusese aceea dela 1848 și dela el sunt rândurile atât de emoționante, raportate de Paul Jamati, pe care le trimetea în momentul când și Proudhon fusese atins de delirul bonapartist, prietenului său, poetul și istoricul Louis Ménard, scăpat prin exil la Londra: « Nu ți-aș putea împărtăși toată furia ce-mi arde inima, când văd, neputincios, cum Republica, visul sfânt al vieții noastre întregi, este sugrumată », căroră le adăoga sfatul consolator, al refugiului în poezie: « În ziua în care vei fi făcut o frumoasă operă de artă, vei fi dovedit dragostea de drept și dreptate cu mult mai mult decât dacă ai fi scris douăzeci de volume de economie ». Este, însă, în cronica lui Aragon, și anume către sfârșitul ei, în chip de încheiere, o referință ce-mi este cu osebire scumpă și care a trezit, în inima mea o coardă prea sensibilă. Recitisem, nu de mult, vastul roman, al lui Gustave Flaubert, « Education sentimentale », vast nufăr de Java, înălțat din nămolurile putrescente ale acțiunilor contrarevoluționare dela 1848, urmărisem pas cu pas tribulațiile eroilor, îmi completasem, grație monografiei lui Dumesnil, informațiile despre cele două versiuni ale romanului, cea dela 1845 și cea definitivă dela 1869, cumulasem sensurile, prin excelență istorice și sociale ale aventurilor, mă întristasem cu « eșecul » inexplicabil și cu lipsa de ecou, în masa cetitorilor, a romanului, mă înviorasem cetind pătrunzătoarele epistole cu care George Sand combătea desamăgirile și deprimarea corespondentului său și îmi spuneam că nu este timp mai binevenit de a pune în lumină înalta semnificație a acestui roman prin excelență realist, decât anul acesta al centenarului lui 1848, căruia « Education sentimentale » îi este una din oglinzile, nu numai cele mai credincioase, dar și din cele mai lucide. Și dacă nu mică mi-a fost uimirea, văzând că niciuna din multele contribuții ale masivului număr omagial din *Europe*, nu era închinată lui Flaubert și romanului său, și mai mare mi-a fost consolarea cetind rândurile acestea, atât de substanțiale ale lui Aragon: « Însă abea peste 21 de ani, Patru zeci-și-opt va da o carte teribilă, amară și fără de ieșire, ca și timpul acela în care, dincolo de luptătorii dela Champs-Élysées, de romanța lui Fidelio, de Robert Houdin, de Venera lui Ingres și de Petra Camara la Gymnase, ne îmbie puternică, imaginea zilelor de Iunie. E vorba de acea « Education sentimentale » despre care, cu șase luni înaintea războiului prusian George Sand scria etc. etc. ». Și cu acest remarcabil epigraf, al unei iminente incursiuni flaubertiene, putem pune capăt acestui parantez, nu sărac în sugestii și, odată cu el, și peregrinării autohtone.

Că unii, poate cei mai mulți, dintre scriitorii și instantaneiştii anului 1848, dela noi, erau lipsiți de harul liric, iată o situațiune din cele mai frecvente și care, singură ea, n'ar ajunge să compromită iremediabil ceea ce am putea

numi elanul bunelor voințe literare. Tot rămâne de pe urma oricărei tresăriri poetice, fie ea cât de modestă, un vestigiu documentar, și el nu poate fi tăgăduit acestei producții de epocă. Idealurile ce-și fac loc printre stihuri ostile, ca ghiociei de primăvară printre straturile de zăpadă, erau deopotrivă de sacre. Ele erau ale vremii și nu făceau decât să ducă mai departe și să transmită, pe punți cadențate, flammurile înaintașilor. Evocând gloria străbună a ruinelor Târgoviștei, Cârlova sublinia cu mândrie că « tiranul » n'a cutezat nicicând să le profaneze. Iar « tiranul » la vremea aceea, și pe un plan mai înalt, era și Napoleon, cel care în preajma lui 1812 și puțin înainte de campania în Rusia, urmărea deaproape cu ajutorul poliției internaționale, exilul d-nei de Stael, (stând la gânduri, la Viena fiind, să ia drumul Bucureștilor noștri) și împotriva căruia viitorul tribun dela 1848, poetul Lamartine, profera stanțe de osândă. Idealului politic de libertate, i se adăuga idealul justiției sociale, al împrietăririi clăcașilor și dacă Boliac însuși uitase radicalismul ce preconizase cu cinci ani mai înainte (*pentru un boier — Nu e altă îndreptare decât un Robespierre*), ședințele comisiei agrare și pateticile perorații ale delegaților țărănimii înviau ecoul tânguirilor celui mai sincer dintre convertiții istoriei noastre sociale, am numit pe logofătul Dinicu Golescu (*O! ce amărită viață a acestui norod, ce lăcuiește pe acest bogat pământ, O! Ce agoniseală nedreaptă cu numirea de iraturi ale boierilor. Nelegiuită și vrednică este de blesteme etc. etc.*). Dar dacă literatura, și în primul rând poezia, cu toată bună voința de care a dat dovadă nu s'a ridicat mai niciodată până la înălțimea idealurilor generoase ale lui 1848, anii câți au urmat au schimbat și raporturile cu acele idealuri și perspectiva. Noul curs al istoriei, cu implicațiile ei ideologice și cu opera ei de reconstrucție, pe de o parte, iar pe de alta, excesele fatale ale unui proces de accelerată modernizare, au favorizat, dacă nu ecloziunea în orice caz înflorirea violentă a acelu « spirit critic » în cultura noastră, căruia G. Ibrăileanu i-a consacrat unul din cele mai judicioase și mai sugestive examene. În condițiile acestea, opera aceea de glorificare, rod al trecerii de timp și al aluviunilor sedimentate, în care ar fi reînviat, în una din multiplele ipostaze ale artei, duhul anului 1848, n'a mai avut timpul nici să germineze, necum să vadă lumina zilei. Sarcasmul lui Caragiale, pe de o parte și pamfletul justițiar al ziaristului Eminescu pe de alta, au desarmat orice tentative apologetice. Că atât verbul incandescent al unuia cât și ironia tăioasă a celuilalt ținteau nu idealurile și nici măcar pe protagoniștii dela 1848, ci pe epigonii și pe pigmeii acelora, clironomi și beneficiari nesupărați ai unui fructuos « martiriu lucrativ », iată ce textele numeroase, și ale unuia și ale celuilalt, probează. Carantina însă nu era mai puțin instituită și nimănu i-a trecut prin gând să înfrângă interdicția. Dar, cum spunea unul dintre marii premergători ai lui 1848, Ioan Câmpineanu, « gurile se pot astupa, dar ideile nu pot fi omorîte ». Și ideile acelea, intensificate în decursul unui veac, vor inspira de bună seamă într'o bună zi, opere demne de vremile eroice de acum o sută de ani.

SPIRITUL REVOLUȚIONAR DINAINTE DE 1848 ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA

I

(1789—1821)

Din uraganul deslănțuit departe pe malurile Senei în anul de văpaie 1789, s'au înaripat adieri care s'au făcut resimțite încet, încet, până pe melegurile amorțite ale Principatelor Române dela Dunărea de jos.

Încă cu câtăva vreme mai înainte, se răsfrânseseră sficoae încoace raze ale scrierilor filosofilor francezi, ceea ce făcuse pe patriarhul de Constantinopole să amenințe cu fulgerele bisericii pe acei din locuitorii Principatelor care ar ceti pe ateistul francez Voltaire ¹⁾).

După instaurarea regimului republican al « libertății, egalității și fraternității », cetățeanul Semonville, care a înlocuit pe ambasadorul regalist din Constantinopole Choiseul-Gouffier, a organizat aici un focar pentru propagarea ideilor revoluționare, în această parte a Europei. Republica franceză cerea dela toți agenții ei din străinătate « să culeagă, în țările pe unde erau acreditați, noțiuni privitoare la comerț, arte, agricultură, la istoria naturală, la medicină și chiar la politică, în care s'ar putea amesteca, fără a deștepta luarea aminte... Ei mai trebuiau să cerceteze înclinările principilor spre Revoluția franceză și să adune cunoștințele trebuitoare asupra naturii guvernelor și a mijloacelor de întrebuițat spre a izbuti în negocierile ce ar fi să întreprindă. În sfârșit, ei erau datori să propage adevăratele principii printre concetățenii francezi, stabiliți 'în aceste climate » ²⁾).

În acest sistem de propagandă, intră, desigur, și stabilirea în București, prin anul 1793, a celei dintâi case franceze de negoț, sub firma *Hortolan & Pellet*, doi republicani convinși, care, după cum observă Xenopol, « căutau să strecoare mai mult ideile revoluționare decât mărfurile prăvăliei lor » ³⁾).

¹⁾ Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*. Neuschatel, 1781, p. 196.

²⁾ Memoriul din 7 August 1793 al naturaliștilor Brugnères și Olivier, în *Documentele Hurmuzaki*, Supl. I, 2, p. 89.

³⁾ Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, I, p. 66.

O scrisoare din 15 Octomvrie 1793, a cetățeanului Hortolan, negustorul francez din București, către superiorul său, cetățeanul Descorches, ambasador la Constantinopole, duce la această concluzie. Infocatul republican francez, care-și începe scrisoarea cu deviza Sansculoților: « Liberté, égalité ou la mort! », și o datează după calendarul Republicii franceze « une et indivisible », își arată aici satisfacția despre începutul încolțirii ideilor revoluției franceze în București.

« Nu este decât un glas pentru Republica franceză... Cauza noastră câștigă pe fiecare zi noi aderenți. Mai toți negustorii din Ianina și Albania, stabiliți aici sunt Sansculoți. Ei au tradus drepturile omului și le știu pe dinafară. Câțiva mi-au cerut cântecele pe care ei voesc a le traduce în grecește. Nu am îndrăsnit a le da, spre a nu face să se vorbească de mine », iată rânduri care vădesc activitatea propagandistică revoluționară a vioiului negustor francez din capitala Valahiei.

Hortolan se mai bucură că « oameni din rangurile cele mai de sus », se ocupă serios de Republica franceză, fiind încântat de primirea ce i-a făcut « cu cea mai mare dragoste » învățatul boier român Enache Văcărescu », căruia îi scoate în evidență « caracterul său republican »¹⁾.

Nu este un fapt divers nici atenția deosebită pe care el o arată față de Grecii din București, care organizau în Principatele Române lupta de eliberare a țării de sub jugul otoman, luptă care avea să izbucnească în anul 1821. În cadrul organizării acestei lupte, este de menționat misiunea de agent francez în Țările Române, a grecului Constantin Stamati, care, în Ianuarie 1795, cerea dela Ministerul de externe al Franței, Le Brun, un exemplar din *Enciclopedia franceză*, pentru compatriotul său Codrica, secretarul lui Mihail Vodă Suțu. În « Instrucțiunile » trimise, la 15 Februarie 1796, lui C. Stamati, i se fixează rolul de propagandist în sensul că « titlul său de consul ar fi numai în aparență, pentru a masca adevăratul lui caracter și că ținta de căpetenie a lui este de a născoci prin toate mijloacele încurcături... uneltind și făcând să rodească germenii de nemulțumire care au existat și există contra despotismului istovitor... »²⁾. « Cetățeanul Stamati are să se considere ca un veritabil agent politic, al cărui titlu de consul general n'are a-i servi decât ca să-și ascundă menirea sa adevărată față de oamenii cărora ar fi de prisos să le mărturisească țelul său », lămurește acelaș raport. Nu încapе îndoială, deci, că Stamati a fost acela care a pus la cale în Iași în anul 1795 o revoltă a Grecilor împotriva Imperiului Otoman, plan care a fost însă descoperit³⁾.

În Iașii Moldovei, activitatea propagandistică a ideilor Revoluției franceze a cunoscut, așadar, aceeași intensitate.

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, 2, p. 94.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, I, 3, p. 411.

³⁾ Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, 3, p. 426.

La 11 Iunie 1798, Parrant, vice-consulul francez de aici, se arăta mulțumit că « Revoluția franceză, pentru mica parte de boieri care pot raționa, nu este cu totul lipsită de farmec. Le place să le vorbești de ea și nu se pot opri de a o aproba în parte și de a admira cel puțin minunile săvârșite de ea. Cu timpul, mai ales tineretul, urmând înainte studiile la care a început să se dedea, nu rămâne îndoială că principiile franceze nu vor pune în sfârșit și aici în lucrare dulcea și binefăcătoarea lor lumină »¹⁾.

Astfel, organizată, propaganda crezului cel nou al revoluției franceze, avea să învieze în Principatele Române înclinările revoluționare alimentate de condițiile locale relevate mai jos și împotriva cărora mai avuseseră loc în trecut răbufniri izolate, fără însă să fi ieșit din faza oarecum latentă pentru a se contura mai precis și mai puternic.

Numărul adeptilor noielor idei a început a se înmulți, căci, la 1 Martie 1798, Flury, consulul general din București al Republicii franceze, raporta ministrului său al Afacerilor Străine că va aduna în curând *pe toți noii cetățeni francezi* și, sub drapelul tricolor, îi va pune să jure iubire către țara lor, ură împotriva regalității și a oricărui soi de tiranie și totodată le va face cunoscute « adevăratele datorii ale unui republican către patria și guvernul său »²⁾.

Printre « noii cetățeni francezi », se aflau mai ales Grecii de aici, care treceau sub protecția Franței³⁾.

Firește că o astfel de propagandă nu a lăsat indiferenți nici pe Românii însetoși după aceste idei care constituiau un adevărat pământ al făgăduinții pentru popoarele din această parte, care aveau o suferință comună: dominațiunea otomană din afară și oligarhia dinăuntru.

Consulul Flury se achita, așadar, conștiincios de misiunea ce i se încredințase la 24 Ianuarie 1797 pentru « a uneli și a face să rodească germeii de nemulțumire pe care îi știa că există contra monarhiilor vecine »⁴⁾.

Aceste idei noi aveau să mai fie altoite și în spiritele câtorva studenți porniți la studii în Apus chiar dela începutul veacului al XIX-lea după ce se adăpaseră la același izvor în țară din lecțiile unor dascăli francezi republicani ca Jacques Ledoulx, care poposise în Iași Moldovei prin anul 1794⁵⁾.

Agentul francez la Iași, Parrant, raportează, în 1798, superiorilor săi că principiile revoluției franceze exercită farmec mai ales asupra tineretului care începe să studieze⁶⁾.

Procesul de germinație al nouilor idei începe a-și arăta roadele.

În anii 1793—1794, se produsese turburări în unele sate din Muntenia unde, cu câțiva ani mai înainte, niște « farmazoni » agitaseră poporul îm-

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, 2, p. 183.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, 3 p. 495.

³⁾ Xenopol, *Istoria partidelor politice*, I, p. 68, nota 24.

⁴⁾ Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, 3, p. 457.

⁵⁾ Xenopol, *O. c.*, I, p. 67.

⁶⁾ Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, 3, p. 520.

potriva dărilor prea mari¹⁾. Starea nenorocită a Munteniei de pe atunci, care a strănit, firește, aceste turburări, este descrisă în *Poezia morală* a vestitului Alexandru Culfoglu Țărigrădeanu, care ocupase câteva dregătorii în principat. Acesta compara Țara Românească cu o vacă chioară, care se lăsa mulsă de oricine și unde justiția ajunsese un simulacru, unde țăranul era prădat de dregători, care jupuiau până și văduvele și orfanii, pentru a-și întreține luxul și risipa debordantă a familiilor lor huzurinde²⁾.

O răbufnire mai puternică, exteriorizată, în acest timp printr'o răzvrătire locală care amintește răscoalele țăranilor deslănțuite în Rusia din vremea aceea sub conducerea lui Pugaciov, se petrece în primăvara anului 1793 în satul Rușavățu din plaiul «despre Buzău».

O «volnicie» dată dela domnie unui «mumbașir», trimis în satul pitulat printre vărfurile Munților Buzăului, ca «să aibă a face amănunțită, cercetare» vorbește de patru «liude», «cari fac răsvrătiri și amestecături... și dintr'ale lor urmări se dă cheder și la celelalte sate ale plăiului i la împlinirea poruncilor se arată cu împotrivire»³⁾.

Cercetarea mumbașirului domnesc trece sub tăcere cauzele cari i-au împins pe acești țărani la zurba, dar ele pot fi ușor ghicite. Aflăm însă că «aceste rele urmări ale lor și vicleșuguri le-au făcut și în domnia Măriei Sale Mihai Vodă», când «au fost aduși aici (la București) și, puindu-se la închisoarea vatafului de visterie ca să se pedepsească», spărseseră «grosul» și fugiseră. Se dă apoi un amănunt, care arată îndeajuns că acești patru răsvrățiți erau exponenții spiritului de revoltă ai obștei locale, căci, întorși în sat și fiind trimis pe urmele lor un mumbașir ca să-i aducă înapoi la «gros», «au căzut cu rugăciune tot satul Rușavățul, dând și zăpis pentru dânșii cum nu vor mai face rele urmări», ceea ce înduplecase oblăduirea să-i ierte. Acum însă, când și «după aceasta se vede că nu s'au mai părăsit», trimisul domnesc conchide: «găsesc cu cale ca (aceștia) să lipsească cu totul din satul Rușavățu, (pentru) a nu mai da pricină de scandal locuitorilor din plaiu». Soluția propusă este «să fie luminată porunca Măriei Tale către orânduital mumbașir ca să iee pe câte patru de aici și să-i ducă la dumnealor ispravnicii ot sud Saac», iar apoi să-i aducă înapoi în sat «și acolo să-i bată, . . . dându-le dela 20 și până la 30 toiege, ca să fie spre pildă și altora». Și, ca și când aceasta nu era de ajuns, s'a mai cerut «să-i iee orânduital mumbașir pre câte patru, cu nevestele lor și cu tot cuprinsul ce vor avea . . . să-i așeze la satele dela vale, însă nu toți la un sat, ci să-i împartă la patru sate, dându-i pe chezășia părcălabilor i a sătenilor». Rezoluția domnească conchide să se urmeze «întocmai»⁴⁾.

¹⁾ V. A. Urechia, *O. c.*, III, p. 49.

²⁾ I. C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele Române dela 1821 la 1828*, p. 29.

³⁾ V. A. Urechia, *O. c.*, VI, pag. 343.

⁴⁾ V. A. Urechia, *O. c.*, V, pag. 102—104.

Nu numai țărani, dar și orășenii se agită în anul 1793. Astfel, în vara acestui an, se vorbește de «rea urmarea și pornirea ce au făcut orășanii» din Caracal împotriva unui slujbaș al stăpânirii, a nume Stoica logofețelul, căruia i-au incendiat casa, ceea ce se poate socoti ca o «vendetă populară». Faptul că domnitorul numește aceasta «*anarhie*» arată îndeajuns că peste Olt era un spirit de revoltă amenințător¹⁾. Iertați de domnitor cu condiția ca «de acum să petreacă în liniște și ferți de urmări rele», capii răzvrătirii se vede treaba că nu s'au potolit. Așa se explică de ce după aceea, s'a dat «volnicie» vâtafului de curte «să meargă la Caracal, Sud Romanați, de unde să ridice în fiare pe Gregorie Jianul, pe Nicolae Greceanu, clucerul de arie, pe Petrică postelnicul și pe Lițul Broscariul»²⁾.

Glasul împotriva abuzurilor oblăduirii, au ridicat, în aceeași vreme, și Scarlat Milcoveanul, Nicolae Gigărtul și Mincul Vulturescul din sud Olt, acuzați printr'un pitac că au cutezat «a face pâri și strigări neadevărate la Divan, chiar și înaintea Domniei mele», cum glăsuește porunca domnească adresată ispravnicilor județului pentru a pune mâna pe acuzați și a-i preda unui mumbașir care «să-i puie înlăuntru» la Mănăstirea Arnota³⁾.

Tot atunci, mai sunt surghiuniți în Mănăstirile Cernica și Snagov alți răzvrățiți, prohibindu-se totodată și vânzarea prafului de pușcă pentru motivul că «în multe chipuri se fac primejdii umblând fieșcine cu iarbă de pușcă», cum pretextează pitacul domnesc⁴⁾.

Acclăș sens al luptei pentru ideea de libertate, luptă care a lăsat urme dramatice de-a-lungul a două veacuri de istorie, de când Mihai Viteazul răpise prin samăvolnicie orașul Ploești, îl are și procesul redeschis de Ploeșteni în 1792 pentru a se desrobi de sub stăpânirea familiei Moruzi.

Pierdut în 1792, procesul este reluat în 1793, când Ploeștenii «venit-au cu jalbă... cerând orașul cu totul în stăpânirea lor». Grea încercare, căci nici că s'ar fi putut aștepta ca un Alexandru Vodă Moruzi să facă să nu triumfe ruda sa Ienache Moruzi, care mai era în plus și «credincios boierul Domniei mele», cum se spune în hrisovul domnesc din 24 Mai 1793. Așa fiind, s'a dat poruncă «ispravnicilor ot Prahova» «să supue pre Ploeșteni și fără de voia lor a fi următori... spre a se astâmpăra pricinuitoarii de jalbi și amestecături»⁵⁾. Lupta va continua însă, înteinându-se.

Iată întrezărindu-se către sfârșitul veacului al XVIII-lea, și *un început al mișcărilor muncitorești*. Este vorba de un fel de grevă, petrecută în anul 1799 la fabrica de postav a medelnicerului Chiriac Arbut, situată «lângă orașul... București, pe apa Dâmboviței».

¹⁾ V. A. Urechia, O. c., VI, p. 808 și V, p. 497.

²⁾ V. A. Urechia, O. c., V, p. 495—496.

³⁾ V. A. Urechia, O. c., p. 497.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 496.

⁵⁾ V. A. Urechia, O. c., V, p. 242—245.

Lucrătorii postăvari dela această fabrică înaintaseră petiții la domnie « în multe rânduri », protestând că « nu sunt putincioși a răspunde în lucru după forma fabricei lână ce sunt îndatorați și pățimesc foarte de către epistatul ce este orânduit: medelnicerul Chiriac Arbut ».

Care fuseseră, la înființarea fabricei, condițiile de exploatare impuse acestor muncitori? « Ca să toarcă fieșcare cel de întâia mână 40 oca lână, cel de al doilea (a doua mână) 36 și cel de al treilea mână până la 22 oca », precizează documentul.

Apoi ei, « ne vrând a urma cu lucrul în acest chip », li s'a redus la jumătate cantitatea de lână de tors, cu condiția « numai să toarcă subțire, ca să poată fi după forma fabricei, cum se cade ». Ne putem da ușor seama ce însemna această cantitate, căci se spune că « nici 14 oca nu pot face pe an, cap în cap ».

Ei se mai « sculaseră », prezentând « jălbi necontenite » pentru a li se reducă timpul de lucru în sensul ca « o săptămână să lucreze la fabrică și una să fie slobozi a-și munci și alte osebite ponturi », precum și spre a li se da posibilitatea să facă « osebită munca pământului, adică la seceră, coasă, sapă, cules de porumb și alte d'alde aceste », pentru a agonisi pâinea de toate zilele necesară lor și familiile lor.

Printr'un așezământ domnesc din 29 Noemvrie 1796, fuseseră statornicite șapte « ponturi » cari reglementau regimul de grea exploatare a muncii acestor lucrători. Aceste ponturi sunt deosebit de interesante pentru a cunoaște proporțiile acestei exploatări în această fază a începutului în Principate a capitalismului.

Pontul I fixase săptămâna de lucru, glăsuind: « o săptămână să lucreze postăvarii la lucrul fabricei și altă săptămână să fie slobozi ». Aceasta nu constituia o ușurare, căci, dacă li s'a lăsat o săptămână slobodă, s'a avut grijă să li se ceară să toarcă atâtea ocale de lână, « *cât va putea scoate fiecare într'o săptămână* », cum se spune la pont, ceea ce a lăsat mai departe exploatatorului posibilitatea să abuzeze de munca lucrătorilor.

Nici quantumul orelor de muncă nu fusese precizat, căci pontul II sună: « în săptămâna ce sunt datori a lucra, *să se afle fiecare de Luni dimineața ne-lipsit la fabrică, până Sâmbătă seara*, în care ziua să lucreze cu silință, fără de lenevie ». Nu se spune anume câte ore să lucreze zilnic, astfel că adaosul din pont ca « noaptea să le fie odihna lor fără de a-i supăra », cât și acela că, la sărbătorile de praznice mari « nu se îndatorează a lucra », erau firește, mai mult platonice.

Pontul III hotărîse ca « *lucrul lânei să-l facă subțire*, după forma fabricei, iar nu după cum este nefolositor și netrebuincios la îmbunătățirea postavului », ceea ce constituia o altă condiție grea de muncă.

Pentru această muncă, lucrătorii nu primeau nicio remunerație, căci la pontul IV aflăm: « *în săptămâna ce lucrează, plată de bani nu este*, că pentru aceasta sunt scutiți și pentru aceea plătește epistatul dajdia lor ». Avem, așa dar, de-a-face cu o muncă gratuită de robie.

O altă dispoziție platonice era aceea din pontul V, că atunci « când vreunul va fi în adevăr bolnav și neputincios de a lucra, să nu fie supărat sau silit în zilele boalei lui ». E lesne de presupus lipsa de efect a acestei dispoziții, dat fiind că patronul și vătaful fabricii erau aceea cari se pronunțau dacă lucrătorul era « în adevăr bolnav », cum se spune la pont.

În pontul VI, se arată un alt aspect al exploatării, căci se spune că « în săptămâna ce sunt slobozi, voind, pentru folosul și câștigul lor a lucra lână de a fabricii, să le plătească epistatul, de oca câte 60 de parale, pe câte oca va lucra », ceea ce revenea la o plată iluzorie.

Pedepsele rezervate celor ce s'ar fi încumetat să nu asculte aceste îngrădiri riguroase, erau arătate la pontul VII. « Când vreunul nu va urma a veni în săptămâna de lucru la fabrică, epistatul să-l arate la Spătărie și dumnealui Vel Spătar să-l pue pe acel postăvar să plătească taleri 5 la fabrică », statornicește pontul, fixând această amendă imposibilă de plătit. În cazul când cel amendat n'ar fi plătit această amendă, pontul hotăra « să se osândească cu groapa ocnei », mijlocul cel mai cumplit de intimidare care avea să se prelungească peste veacuri ¹⁾.

Așa se explică, prin urmare, cererea din 1799 a lucrătorilor dela această fabrică ca « ori să se lepede dela slujba fabricii, ori să li se facă altă nouă întocmire, adică să lucreze o săptămână la fabrică și două să fie slobozi, și așa vor sluji » ²⁾.

Firește că cei trei boieri veliți puși să cerceteze cazul, au întors ancheta în favoarea stăpânului fabricii, fiind reprezentanți ai intereselor de clasă ale acestuia, boierii velit ca și ei. Nu ne miră, deci, concluzia lor că « toată socotința lor (a lucrătorilor) este ca, printr'aceasta, cu vicleșug neadevărată și propleme, doar va putea să catortosească a rămâne fabrica de a nu mai lucra » sau că « sunt pricinuiți numai de a rămâne de tot slobozi dela lucrul fabricii », ori că este « numai o pricinuire neadevărată » ³⁾.

Alexandru Vodă Moruzi s'a unit, cum era și de așteptat, cu această concluzie, calificând cererea lucrătorilor postăvari ca « fără de cale și neprimită la dreptate, împotrivoare fiind și orânduiei și obiceiului ce au toate breslele de obște ».

Nu știm dacă lucrurile s'au oprit aici și dacă fabrica și-a mai putut continua activitatea « pentru podoaba patriei » sau « spre folosul de obște », cum motivează machiavelic anafora anchetatorilor, ascunzând interesele capitaliste ale stăpânului fabricii.

Iată de ce N. Iorga a putut afirma că la sfârșitul veacului al XVIII-lea « o adevărată chestie muncitorească se deschidea astfel și la noi ».

Curând după aceea, în 1803, în București, « Ioan ce i se zice Faca, carele, din început, om cu cugetare rea și cu netrebnică fire fiind, nu ne este știut în ce chip s'a vârt în ceata [tagma] boerească », cum îl desconsideră Const. Vodă Ipsilante, începuse « să gonească vânturi și să risipească bărfeli de

¹⁾ V. A. Urechiă, *O. c.*, VIII, p. 88—89.

²⁾ V. A. Urechiă, VIII, p. 91.

³⁾ *Ibidem*, p. 90.

cuvinte netrebnice și neînființate», cum spune aceeaș știre care califică acestea drept «fandasii», aducătoare de «rele asupra capului său»¹⁾.

Iertat cu un an mai înainte, «firea lui cea rea l-au aruncat la alte mai netrebnice urmări încât să îndrăznească nesimțitul a *lucra corespondenții* și lucruri împotriva datoriei lui», continuă rechizitoriul domnesc, făcând aluzie la legăturile lui Ioan Faca cu guvernul francez.

«Vânturile» stârnite de Ion Faca în București au fost urmate curând, după aceea în Iași Moldovei, printr'o «scrisoare anonimă», aruncată în curtea domnească și la Mitropolie, prin Martie 1804.

Nu ne este cunoscut textul scrisorii anonime, dare pare să fi fost un pamflet puternic și incendiar. În anaforaua divanului prin care marii boieri cer «descoperirea făptașului și a soților săi», se spune că această scrisoare cuprinde «mişcări viclene și izvodire mincinoasă și răsuflată a nevăzuților», precum și «înmulțite hulitoare atingeri». Autorii sunt calificați a fi niște «netrebnici» niște ingrați, cuprinși de «duhul cel turburător» și «întru care este încuibată răutatea și cugetul răsvrătirei». «Nu numai că nu s'au arătat recunoscători și mulțamitori, ci încă au ajuns întru atât de mare nesimțire dobitocească, încât *fac pomenire arătătoare de un cuget a nesupunerei franțozești*, cutezând a zice și către stăpânire cuvinte de îngrozire, cu chipul acesta că, de nu se vor împlini fără prelungire voințele lor, se vor ridica cu toții», ne lămurește malițios și definitiv anaforaua, în sensul că aceste idei răsturnătoare își aveau sorgința în principiile Revoluției franceze. Alexandru Vodă Moruzi, unindu-se în totul cu părerea «bătrânilor boieri ai pământului», hotărăște ca «netrebnicul izvoditor al scârbavniceii scrisori purtătoare de ocarnică bârfire să se pedepsească după măsura cugetărei sale, către care s'au alunecat din îpușinarea minței și din firească răutatea sa».

Autorii sunt presupuși a fi unii dintre «acei ce fuseseră urcați în cinurile boierești», adică boierinașii parveniți sau ciocoi²⁾. Xenopol vede în această scrisoare începutul curentului *novator* sau cărvunăresc în Principat³⁾.

Se poate conchide, deci, că atât acțiunea lui Ioan Faca în București, cât și aceea a autorului «scrisorii anonime» în Iași, sunt expresiunea manifestărilor elementului boierinaș împotriva marei boierimi.

Acest început a avut urmări imediate în Moldova, în anul 1805, căci mitropolitul Moldovei Veniamin Costache scria boierului Vășile Mălinescu la Petersburg, unde acesta se afla într'o misiune, că între țaranii moldoveni era o mare frământare, care-l făcea să se teamă de o răscoală. Mitropolitul îi cerea sfaturi «în ce chip să se urmeze la pricina *dihoniei* boierilor cu țaranii și la pricina *nesupunerii* țăranilor spre a împlini datoria lor cu lucrarea celor 12 zile ale boierescului?».

¹⁾ V. A. Urechia, *O. c.*, XI, p. 842.

²⁾ Th. Codrescu, *Uricariul*, III, p. 57—64.

³⁾ *Istoria partidelor politice*, I, p. 97.

Vasile Mălinescu, animat de un spirit progresist, nu se arată surprins că « boierii din starea de mijloc, prin pasquelurile lor, îngrozesc cu pilda Franței », și recunoaște că « sămânța cea rea cu bună seamă se ascunde în țară ». Acuzându-i pe marii boieri pentru « ticăloșia sau căderea » lor, sfătosul Vasile Mălinescu crede că, « pentru a putea întâmpina toate urmările cele rele, se cade a deschide un drum legiuit spre descoperirea voințelor și a nevoilor a fieștecare stare de oameni ». El trage concluzia plină de realism că « toată răvoluția să cuibărește în inimele oamenilor cari nu au drum legiuit de a-și arăta ahturile (adică dorințele) și năcazurile sale, ca o scânteie ce se tăinuiește în cenușă ».

« Când ași auzi, spune el, și zisele țăranilor ca să știu ce gândesc ei, atunci poate ași face o deslegare întrebării voastre și a-și găsi vreo mijlocire a face ajutor împotriva grijei răvoluției sau zorbalei. Cercetează însă starea țăranilor și aceea a boierilor; gustă din masa și a unora și a altora, că țăranii și copiii lor mănâncă numai mămligă sacă și uscată și de au câte vreo vacă pentru un pic de unt sau de smântână ! Oare mănâncă ei și pâne de grâu ? În Izrail fiecare își avea moștenirea sa ».

Leacul propus de Mălinescu nu se mărginea numai la măsura mistică luată de Mitropolit și pe care boierul pravoslavnic o încuviințează la rândul său, adică cetirea prin biserici a moliftelor Sfântului Vasile. El dă și o soluție realistă și anume « de a se da țăranilor pentru munca lor nu numai pământul de hrană, ci și oarecare mulțămire de plată a ostenelei, care poate să o alcătuiască în o a 10-a parte sau și din mai mult din sămânătura sau din secerea pânei ». Era vorba, deci, de o zeciuială în folosul țăranului din recolta boierului, punându-se capăt astfel zeciuielii pe care până atunci boierul o trăgea din recolta țăranului, peste munca acestuia. Mălinescu sfătuiește, așadar, pe mitropolit ca boierii să chibzuiască « nu numai pentru al lor folos, ci și pentru folosul a tot norodul și *evehimeria* lui (bunul trai) ».

De altminteri, cu un an mai înainte și anume la 1 Iulie 1804, deci la câteva luni după condamnarea « scrisorii anonime » de către divanul boieresc al Moldovei, Vasile Mălinescu își pusese într'o scrisoare a sa întrebarea « dacă se va îndrepta lucrarea pământului numai cu sila » și răspunsese: « eu amfi-valo (mă îndoiesc) și presupun că sânt și alte pricini a căderii pământului ». Discernând aceste pricini, el găsisese că dintre ele « cea d'întâi » era că « țăranii moștile lor nu au, de aceea nici pentru ale altora nu au purtare de grijă și al doilea, deși nu pretitundenea, dar deobicei ei sânt săraci și dobitoace nu au ». Apoi își arătase înduioșarea față de starea jalnică a țăranimii, în rânduri ca acestea: « eu știu ticăloșia (mizeria) țăranilor noștri, am intrat prin casele lor, i-am văzut la iarmaroace vânzându-și cea mai de pe urmă pereche de boi. Adevăr arăt, inima fierbând să fărâmă în mine, încât socoteam, de ar fi fost cu putință, să cumpăr eu toate vitele din iarmaroc și să le împart pe la toți cei ce nu au, până când niciun gospodar să nu rămână să nu aibă o pereche de boi și o vacă ».

După cum conchide Xenopol, Vasile Mălinescu preconiza, în aceste rânduri, *împroprietărirea țăranilor*, «oricât de extraordinară ar părea această idee în mintea unui boier mare dela începutul veacului al XIX-lea»¹⁾. Într'adevăr el continuase a scrie mai departe că «dacă (boierii) *nu vor să dea locuitorilor câte o bucată de loc* deajuns din moșiile lor, unde pururea fără strămutare să se hrănească, apoi măcar să facă după rânduiala Nemților, să le dea în arendă cu vadea (soroc), pe cât se vor tocmi». Mălinescu văzuse, în această «îndurare», «o ploaie ce se adună din aburii ce ies din pământ și iarăși asupra lui se întoarce spre rodirea lui»²⁾.

Sfaturile sale n'au avut ecou, căci divanul marilor boieri a îngreuiat și mai mult munca țăranilor, punând-o sub apăsătorul urbar din 1805. Prin aceasta, s'a hotărît ca țăranul să îndeplinească, în cele 12 zile legiuite, un nart de muncă atât de mare, încât nu putea fi săvârșit nic în 40 de zile³⁾.

Trecând în subteranele istoriei Munteniei, pe la începutul lui Iunie 1816 dăm de urmele unei conspirații descoperită în București, dar despre care știrile documentare ne spun prea puține. Aflăm, totuși, că ea a fost pusă la cale de «*câțiva răsvrățiți din clasa cea mai de jos a poporului*», că a fost îndreptată împotriva vieții lui Vodă Caragea și a tins «să răstoarne guvernământul»⁴⁾.

Această încercare conspirativă își găsește, firește, explicația în starea deplorabilă în care se găsea acea clasă «cea mai de jos», care n'ar fi exclus să nu cuprindă și burghezia la începutul luptei ei de clasă pentru răsturnarea boierimii.

Indignat de abuzurile fără margini săvârșite de clasa boierească conducătoare, un contimporan, protosinghelul Naum Râmnicianu, dă astfel în vileag starea Țării Românești din acea vreme:

«Ce vedem și la noi? Pe unii că-și cumpără caftanele, pe alții slujbele, pe alții protecția domnească și așa mai departe; isprăvnicaturile, polcovnicaturile, vătăjiile de plaiuri și zapciaturile de plăși. Ce urmează din acestea? Greutăți peste greutăți, poveri peste poveri, siluiri, nedreptăți, jafuri, pustiiri. Semnul cel adevărat al acestora sunt cei ce stau, țințuiți în mijlocul pieței. O, nenorocire! O, nelegiuire! Din pricina aceasta suferă toată obștimea, tagma bisericească ca și cea politicească, districtele, mahalalele, localitățile, țeara...»⁵⁾.

Insuși divanul țării recunoștea, într'o anafora din anul 1814, că «în vremea trecută a răsmiriții (răsboiul dintre 1806—1812), din pricina grelelor patimi, au adus pe săracii locuitori ai țării la ticăloșie și pe cei mai mulți dintr'înșii la desnădăjduiri, în cât unii siliți au fost de multele lor nevoi a-și vinde lucrurile ce aveau..., spre a putea să întâmpine și să-și urnească grelele

1) O. c. I, p. 104.

2) V. A. Urechiă, O. c., XI, p. 24—27.

3) Xenopol, O. c., I, p. 40.

4) V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, X B., p. 67—68.

5) Const. Erbiceanu, *Viața și activitatea literară a Protosinghelului Naum Râmnicianu*, Buc., 1900, p. 17.

cereri și nevoi, până când au ajuns la mare lipsă și sărăcie, când atunci cei ce se aflau în slujbe afară prin județe, cum vameși, polcovnici, vătafi de plăși, căpitani și zapcii, găsind vreun prilej ca să dobândească moșii, acareturi și alte asemenea, cu multe nedrepte mijloace, încercând și năpăstuind pe săracii locuitori, *le-au hrăpit moșiile în numele de cumpărătoare*, după cum s'au și dovedit la unele pricini ce s'au cercetat în divan că mulți din locuitori și-au vândut moșiile și acareturile lor, numai și numai pe încărcătura și năpăstuirea ce le făcea hrăpitorii ce s'a zis mai sus, la dăjdii și angarii, fără de a se folosi ticăloșii locuitori cu nimic dintr'acele vânzări, lăsându-i ca niște străini în patria lor și săraci desăvârșit ».

Boierii veliți propun Domnului « să se facă luminate porunci de publicații în toată țara, spre a veni cu îndrăsneală la prea înalt scaunul Măriei Tale, acei sărmani locuitori... , unde, făcându-se cercetare cu deamănuntul, toate acele moșii câte se vor dovedi hrăpitate în nume de cumpărătoare drept încărcături și năpăstuiiri să se întoarcă înapoi la stăpânirea locuitorilor... »¹⁾.

S'ar părea însă că aceasta n'a fost decât o fantasmă, căci, numaidecât, în a doua lună după aceea, se vorbește despre « netrebnica urmare și nemulțumire » a căminarului Alexandru Comănescu, un boier mic, care a schițat, pare-se, un gest de răsvrătire împotriva oblăduirii venale a Domnului și boierilor săi. De aceea, s'a cerut de către vel logofăt ca numele lui Comăneanu « să se șteargă cu totul din arhondologie » și « să se trimeată surghiun » la mânăstirea Mărgineni²⁾.

Cam în aceeași vreme, în poeziile sale lirice, tipărite în anul 1817 și anume în « Oda râvnitoare spre învățătură » cu care-și începe volumașu, Paris Momuleanu se adresa « fraților simpatrioți », amintindu-le că « *un veac nou ni s'a ivit* ». E drept că, la prima impresie, s'ar trage concluzia că e vorba numai de veacul « luminii », însă versurile:

*Muzicesc glas auzim,
Cheamă, ne strigă pe toți
Câți în prostie dormim:
Ce facem ca niște morți?*

nu se mărginesc numai la apelul: « Să dăm rod gramaticesc », ci subtilizează și celălalt rod: cel « politicesc », spre care poetul, stângaci și naiv, dădea imbold tainic contemporanilor³⁾.

Apoi, în anul următor (1818), un anonim care semnează sarcastic « unul prea iubit al Măriei Sale » și care într'un târziu a fost identificat în persoana marelui boier progresist Iordache Golescu, își manifestează răzvătirea într'o scriere manuscrisă, intitulată ironic « *Starea Țării Românești în zilele Măriei* »

¹⁾ V. A. Urechîă, *O. c.*, X B, p. 22—23.

²⁾ V. A. Urechîă, *O. c.*, X B, p. 23.

³⁾ Paris Momuleanu, *Rost de poezii adecă stihuri*, acum înțâlu alcătuite... Buc., 1817.

Sale lui Ioan Caragea Voevod; cu cheltuiala săracilor din ceea ce au mai rămas ». E un pamflet prezentat în forma unei comedii, în trei acte sau « arătări ». Acțiunea se petrece pe lumea cealaltă, fiind înfățișată printr-un dialog al morților pe care cârmuirea i-a trimes « dincolo ». Aceștia au închis ochii, cu un suspin de ușurare, preferând chinurile iadului în locul unei întoarceri pe pământ, unde avuseseră atâta de suferit. Personagiile sau « obrazele » comediei sunt pe de o parte țărani, victimele sistemului oblăduirii și ale muncii exploatare, iar pe de alta un Stan Părcălabul, un Voicu zapciul sau Dincă logofătul de vistierie, chinuitorii de meserie ai țăranilor birnici. În actul întâiu, morții vorbesc despre potopul de dări născocite de spiritul inventiv al lui Vodă și al slujitorilor săi fiscali. « Ne pusese în fiare — spune unul —, ne închisese în cotenează, ne afuma cu pucioasă, ne cătrănea ziua și noaptea, unde am și murit nespovediți, necuminecați ». « Bărbații legați cot la cot, nevestele închise prin coșare, slujitorii cu bicele asupra lor, copiii răcnind, fetele plângând și zapcii strigând: « Bani, bani! », despică realitatea un alt țăran, cu cuvinte care ne amintesc aceleași pătimiri descrise sguditor peste câțiva ani de condeii lui Dinicu Golescu în incisiva « Insemnare a călătoriei » sale.

« Bine, zău că n'au scos și birul morților! Ce era să pățim! », mai exclamă în derâdere unul dintre interlocutori.

Se menționează cântecele celor prigoniți de agenții vistieriei, cântecele cântate în cârciume, « cu un viers apăsător », cântecele de resemnare ale unui popor care îndură toate pedepsele dumnezeiești..

*« Să mâncăm ceapă, și să bem apă,
Că vinul e scump! »*

sunt versuri populare din cântecele vremii.

În actul al doilea, se arată abuzurile financiare ale boierilor care își însușesc banul public pentru a-și satisface huzurul.

Acești boieri, care s'au înmulțit « ca furnicile pe pod », cumpărându-și rangurile pe bani, « au uitat, pesemne, iminii cei spartți, carii îi puneau în zioa de Paști și nădragii cei cârpiți, ce-i ținea de zile mari », căci « s'au umplut de bani ca un cârnat », sunt aluziile biciuitoare ce se fac în actul al III-lea.

Comedia se încheie printr'un « Amin » spus după blestemul aruncat asupra despuietorului săracilor, asupra parvenitului nesățios și dregătorului fără scrupule ¹⁾.

Intr'un alt pamflet din aceeași vreme, intitulat « Anafora boierilor pentru întocmirea pravilelor în zilele M. S. Ion Vodă Caragea » se recomandă în deriziune sfetnicilor îmbogățiți ai Domnului « să chibuziască asupra averii

¹⁾ N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea 1688—1821*, vol. II, p. 364—367.

lor ce n'au avut și acum au... și ce pravile le-ar mai trebui cu care ar mai putea lua și ce li se va părea că a mai rămas pe la unii alții ».

Tot în timpul domniei lui Caragea, efervescența revoluționară în Valahia se manifestează puternic și printr'o altă formă de luptă: aceea a *haiduciei*, practică arareori și în trecut, dar acum intensificată. Haiducia este semnalată în numeroase documente dintre 1812—1818, fiind prezentată ca « tâlhărie ». Or, cei mai mulți dintre acești ziși « tâlhari » nu erau altceva decât dârzii apărători ai tuturor prigonitilor, luând, nu furând, bani dela boierii îmbogățiți de pe urma exploatării nemiloase a țaranilor spre a-i împărți celor nevoiași, răzbunând astfel pe cei mulți, umiliți și nedreptațiți.

La 27 Noemvrie 1812, stăpânirea procedează la numirea unor căpitani de putere în județele « ot preste Olt », pentru ca « să fie nelipsiți de lângă dumnealor ispravnicii județului ca să poată a-i trimite cu grabă veri în ce parte de loc... se va simți făcători de rele și tâlhari pentru ca să-i prinză cu veri ce mijloc de înlesnire va afla.

Și « dincoace de Olt » se înmulțiseră haiducii, căci, pe lângă întărirea măsurilor de pază, stăpânirea este serios preocupată de înființarea unor căpităanii noi.

Neîndoios că nu poate fi vorba numai de tâlhari de rând, căci domnia se arată deseori dispusă să ierte « urmările necuviincioase » ale făptașilor.

Astfel, la 10 Ianuarie 1813, se trimite caimacamului Craiovei carte domnească cu « hărăzirea iertăciunii » pentru « o ceată a lui Păun hoțul de opt inși și alta a lui Ioniță Hoarcă de alți zece ». Se recomandă acestora « ca să se apuce fieșcare cu silință de muncă » și să nu se mai abată la « niscaiva fapte necuvioase », căci altfel, « să știe că fără de nicio altă milostivire, pedeapsa lor va fi cu răpunerea vieței lor ».

« Grigorie Mănoiu, mazil ot Rosova sud Gorj » dobândește și el iertare la 22 Iunie 1815 ca « pentru cele trecute să nu mai fie supărat și tras, ca să poată a-și căuta de hrana vieței ».

La 15 Iunie 1816, se dă șlobozenie domnească lui *Ilie Haita* și tovarășilor săi « a petrece nesupărați », pentru că făgăduiseră că « se vor abate din calea faptelor celor rele ».

Prototipul haiducilor din această vreme este însă Iancu Jianu, « de peste Olt, din județul Romanați, de pe valea Tasluiului », cum ne informează Ion Ghica.¹⁾

În unele cântece haiducești, al căror erou este Iancu Jianu, poporul a pus în gura haiducului oltean versuri ca acestea:

Să trag brazda dracului
Din mai susul dealului,
Până 'n capul satului,
Drept ușa bogatului !

¹⁾ *Scrisori către V. Alcesandri*, Buc. 1905, p. 262.

cari arată acțiunea de revoltă a lui Iancu Jianu împotriva clasei boierești, deși el însuși se trăgea dintr'un neam de boieri olteni.

În iarna anului 1812, Iancu Jianu, cu șapte « din ai lui » era închis « în grosul din Romanați », de unde însă a fugit.

La 1 Iulie 1815, Caragea iartă pe Iancu Jianu « de relele urmări și netreb-nice ce până acum au făcut », cum glăsuiește cartea domnească respectivă.

« Ii hărăzim viața lui, trecându-i cu vederea și iertându-i toate cele tre-cure greșeli », spune într'o altă carte domnească « prin care se iartă Iancu Jianul de faptele lui cele tâlhărești ».

Se va vedea însă că germenul haiduciei va răsări din nou peste vreo zece ani în Iancu Jianu.

Factorul haiducesc atinge aceeași intensitate și în Moldova, la începutul, secolului al XIX-lea. Cei mai reprezentativ haiduc de aici a fost *Ștefan Bujor*.

Bujor a haiducit în timpul domniei lui Al. Moruzi (1806—1812), vărînd « groaza în ciocoi ». A fost prins la Focșani, într'o bărbierie și condamnat la spânzurătoare, spre jalea amară a săracilor cari l-au plâns.

Sub noua domnie a lui Alexandru Vodă Șuțu, înscăunat după Caragea, spiritul revoluționar se întetește în Țara Românească, exteriorizându-se prin numeroase răzvrătiri țărănești cu caracter local.

Astfel, în primăvara anului 1819, odată cu mijirea ierbii, încolțește răzvrătirea printre clăcașii de pe moșiile numeroase ale banului Grigore Brâncoveanu, situate în jurul aceluia Islaz dela margine de Dunăre, pe unde haiducise Iancu Jianu și unde avea să sară prima scânteie în anul 1848. Pe la începutul lui Aprilie se plângea la domnie multistăpânitorul de moșii banul Grigore Brâncoveanu că « lăcuiorii clăcași dela zece moșii ale Domniei Sale de aici din partea locului nu se supun a face zilele clăcii i celelalte adeturi ale moșiilor, după întocmirea pravilei ». Ei nu s'au lăsat intimidăți nici de mumbașirul trimis la fața locurilor pentru a face ca « Dumnealui Banul să-și afle cuviincioasa îndestulare », nici de amenințarea divanului Craiovei, care-și arată consternarea că « toți locuiorii acelor moșii s'au împotrivit zicând că nu vor să vie la judecată », ba încă « înfricoșând că vor să-și spărgăluiască satele, să se strămute care încotro vor putea ». În fața rezistenței dârze a clăcașilor, care, spune anaforoa Divanului Craiovei, « cu obrăznicie strigă că toți se spărgăluiesc și se strămută din si-liștele lor, iar a clăcui mai mult decât au fost obiceiul mai 'nainte, nu se supun și fiind că am luat pliroforie că nesupunerea și semeția aceasta o fac din în-vitarea și îndemnarea fruntașilor satelor, nădăjduind cu acest fel de tertipuri să dobândească privileghiu ca să dea la stăpânii moșiilor ceea ce vor ei », Di- vanul socotește că, « până nu se vor pedepsi câte cincii, șease fruntași răz- vrătitori din fiecare sat, izbrânire nu se poate da la unele pricini ca acestea, nici înțelegători și cunoscători pravilei pământului nu vor fi »¹⁾.

1) V. A. Urechă, *Ist. Rom.*, XII, p. 246—247.

Domnitorul, pentru a nu înțeți și mai tare pornirea de revoltă a acuzaților, porunci potolit dregătorilor săi să nu-i pedepsească cu bătăi prin târg, cum era obiceiul, ci « să-i îndatorați negreșit, fără de alt cuvânt de pricinuire..., ca să fie următori întocmai după pravila pământului »¹⁾.

Tot în aceeași primăvară, se produce aceeași împotrivire într'altă parte a latifundiilor banului Grigore Brâncoveanu, întinse pe tot cuprinsul Olteniei, și anume în satele Larga, Stănțeștii și Aninișul din județul Gorj, unde locuitorii clăcași « n'au dat supunere a plăți adeturile pământului și a face clacă », cum glăsuște cercetarea ce s'a făcut²⁾.

Iată în aceeași vreme, și în celălalt județ oltean de sub poalele munților, în Vâlcea, pe un Ioan Bărbătescu, care, deși era « plecat spre bătrânețe », « au lucrat zavistie între lăcuitorii satelor acelu județ », în primăvara anului 1819. Pentru aceasta, i s'a dat ca pedeapsă « a se depărta dela casa sa, la Târgoviște sud Dâmbovița, unde să petreacă sub pază, spre pilda altor asemenea lui ». Prin Mai 1819, aflăm că acesta « și până astăzi petrece la închisoare » și că « s'au bolnăvit din acea osândă..., aflându-se poate să i se întâmple și moarte ». Se cere, de aceea, « să i se orânduiască iertare, de vreme ce este știut că omenirea se află potihnită la greșeli și stăpânirea povârnită la milostivire », cum argumentează anafora oficială. Domnitorul a aprobat ca « să-l sloboază », cu condiția de a se feri în viitor de « urmări netrebnice »³⁾.

Apoi, în vara anului 1820, locuitorii din cinci sate din județul Romanai (Islaz, Racovicioara, Racovița, Moldoveni și Vedea) proprietate a aceluiași ban Grigore Brâncoveanu, « s'au arătat cu împotrivire, nesupuindu-se a răspunde adeturile moșiei, după pravila și după obiceiul pământului ». Oamenii « ce s'au arătat împotriviți » sunt: 5 din satul Islaz, 5 din Racovicioara, 6 din Racovița, 4 din Moldoveni, 3 din Vedea. Se dă poruncă domnească ca, « aducând în Divan câte doi, trei din fieșcare ceată de acei lăcuitori..., să-i faceți cu cuvântul a înțelege dreptatea și datoria lor ce li se cade a avea stăpânul moșiei și, așa urmând, cu mijloc cuviincios să-i aduceți la cunoștință ca să fie supuși datoriei lor »⁴⁾.

Cu toată această atitudine blândă a domnitorului, în Muntenia circula, totuși, în anul 1819 pamfletul « Alex. Vodă cel fără scrupul »⁵⁾.

Iată și peste Milcov, în Moldova de sub domnia aflată pe sfârșit a lui Scarlat Calimachi, o răscoală care a izbucnit într'o împrejurare curioasă și anume în timpul ciumei din anul 1819, fiind pornită de *mahalagi* din Tărașii capitalei Moldovei.

Intr'o însemnare contimporană, se spune că « s'a făcut zurbalic mare pentru pricina ciumei, zicând boierii Iașului că este ciură și vinde carantinele până

1) V. A. Urechia, *O. c.*, XII, p. 247—248.

2) V. A. Urechia, *O. c.*, XII, p. 248.

3) V. A. Urechia, *O. c.*, XII, p. 249.

4) V. A. Urechia, *O. c.*, XII, p. 245.

5) D. Russo, *Studii și critice*, p. 104.

la o sută mii de lei și a priceput norodul și s'a sculat cu jalbă ca să se jeluiască, și Măria Sa Alexandru Calimachi Voevod a poruncit arnăuților să împusce norodul și s'a făcut mare zurbalnic că *a ridicat* pe prea sfinția sa Esarcha Veniamin Negel ca să scoată pe Vodă din curtea sa să-l dea pe mâna lor ».

Asupra cauzelor, postelnicul Manolachi Drăghici istorisește amănunțit:

« In acea vreme, să afla agă Alecu Mavroordat Moldovanul, pe urmă logofăt, și hatman unul Suțachi, ginere lui Iancu Calimah, frate domnitorului, care țâpuind Iașul cu străji din toate părțile după *un simplu prepus de ciură*, zapcii lor să pusesă pe prădat și nu lăsa pe nime să iasă seau să intre fără de parole, încât oprisă comunicația nu numai a Iașului cu țara, dar și a *târgoveșilor* cu mahalile; și de toate cele pentru îndestularea viețuirii fiind lipsiți, să făcuse un monopol la bariere în folosul zapciilor, dezbrăcând oamenii până la piele cu prețurile ce pună obiectelor, după voință și plăcere, că nime nu avă voe să cumpere de la locuitorii țării produse, afară de dănșii ».

Despre desfășurarea răscoalei, aflăm:

« Niște asemenea măsuri, dar, nesuferite, covârșind dela o vreme răbdarea poporului, s'au rădicat locuitorii din Tătărăș ca la 1000 de oameni și, călcând rohatcele în picioare, au intrat în târg pe la 9 ceasuri de dimineață, unde mai adunându-se apoi și din oraș peste 1000, unii cu arma, alții cu pietre în mână, au mers la Mitropolie, au rădicat pe Veniamin Mitropolitul, puindu-l în fruntea lor, ca și pe toți boierii ce întâlne pe uliță, s'au pornit înspre Curtea Domnească, clocotind văzduhul de sgomotul lor și de amenințările ce făceau asupra agăi și hatmanului.

Urmează apoi o descriere pitorească a panicei boierilor:

« Calimah atunci, simțind revolta aceasta, după ce s'au rădicat Tătărășenii, au adunat toți arnăuții ogeacului cu Bim-bașa Sava, ce să pută socoti la vre o sută de oameni și închizând porțile, pentru că în acea vreme curtea avă porți sănătoasă de lemn în trei părți a ogrăzii... s'au pus neferii la meterez... Diecii de divan și alți boieri de divan... apucându-i vremea acolo, cum au auzit vuetul popoului că să apropie de ziduri, au stricat fereștile și au sărit în grădina curții de la vale, de unde, prin fundul grădinii, pe sprăvălișul dealului, despre amează s'au împrăstiet ca puii de potârnică, țintind cu toții spre Frumoasa și la șesul Bahluiului; acolo însă, de vale oprindu-se de un gard ce dispărte gredina de comisiea Domnească, au avut truda cē mare până l-au trecut pe de asupra, unii rămăind spânzurați de fundul ceacșărilor, cu capitele în gios, aninându-se de parii ascuțiți a îngrăditurei, altora rupându-se poalele giubelii sau a anteriilor de matasă și fluturând în vânt ca niște bandiere feliuiri de feliuri după dănșii și ei fugând fără de papuci, care cum s'au putut împrăștiē în toate părțile.

« După ce au sărit de pe fereastră, căutându-și scăparea vieții, după ce s'au văzut pe șes, au umplut bordeile în țâgănimea domnească, ca de acolo mai lesne să poată trece peste apa Prutului. Alții însă care avă vii la podgorii, așa schimba hainele cele scumpe cu a țâganilor și o croea pe gios prin cără-

midării la Zania sau la Bucium, în sfârșit era o turburare din cele mai grozave, în tot cuprinsul orașului, ce să facă și mai fioroasă auzind clopotele răsunând la toate bisericile din Iași, trasă de insurgenți ca să rădice pe toată suflarea cu dănșii ».

Iată acum istorisindu-ni-se faza de încordare a răscoalei:

« Agiungând, deci, poporul la răspântia uliții ce facè spre Sfânta Vinere și întâlnindu-se cu o altă mulțime ce vinè despre Ciric, fiind ulițele mai toate pline, s'au oprit acolo, de împușcăturile Arnăuților care începuse a slobozi focuri de cum s'au zărit fruntea popoului în dreptul Triisfetitelor și au ucis vr'o 8 oameni nevinovați aflători în grămadă, dar atunci s'au făcut fiară sălbatică poporul, văzând ucidere, și au prins a urla strigând: « Porțile la pământ și foc în tot orașul! ».

« Mitropolitul Veniamin fiind în mijlocul lor, precum s'au zis și văzând desnedejdea acè mare a orășenilor, au îngenuchet îndată și i-au rugat să steie, făgăduindu-le că va isprăvi el toate cererile ce avè de făcut cătră Vodă. Blândeța, deci, și smerenia Arhiereului în atâta au pătruns duhurile sălbatici a prostimei, încât au potolit negândit furia ce aprinsă de răzbunare (a) mulțimii și au făgăduit să-l asculte, dacă să îmbracă cu mijlocirea din partea lor cătră stăpânitorul țării.

« Momentele erau scumpe și nu au fost vreme de gândit, fără numai a să porni cu propunerea celor întâi articole de împăceluire a popoului ca să schimbe adecă pe Hatmanul și pe Aga de oraș, și după aceasta să vie la măsurile ce trebuia să ție ocărmuirea în administrație pentru ca să aducă liniște și buna rânduială publică, turburată în adevăr din pricina acestor doi boeri ce n'au știut a-și mărgini zapcii în datoriile lor de slujbă și de compătimire cătră aproapele lor ».

Intervenția Mitropolitului, devenit, după cum s'a arătat, mijlocitorul fără voie al răsculaților pe lângă Scarlat voevod, a avut ca prim rezultat înlocuirea celor doi boieri, precum și a zapciilor abuzivi.

« După aceasta, ulițele au rămas slobode precum era totdeauna, *dughenile s'au deschis și fieștecare cetățean s'au pus pe meseria ce întrebuința să se hrănească*, iar zapcii, intrând în funcția lor ce nouă, întâi au desființat toate orânduelile carantinești din cuprinsul Iașului, lăsând circulația slobodă, după care nici s'au mai întâmplat vreun atac de ciumă », sunt cuvintele în cari postelnicul Manolachi Drăghici ne redă sfârșitul răscoalei Tătăreșenilor ¹⁾.

Intr'o altă mărturie contimporană, tot atât de amănunțită Leon Lazul Bucovineanul, care s'a întâmplat atunci în Iași, a scris o « Inștiințare » către arhimandritul m-rii Slatina (Suceava) « pentru întâmplarea din Iași, când s'au rădicat norodul cu strigări către Curte, pentru strămbătățile sale ».

¹⁾ Post. Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani până în zilele noastre*, Iași, 1857, II, p. 100—104.

Aceste evenimente sunt, pentru cestălalt martor ocular, «furtunaticे învăluriri», în care își arată mâhnirea că s'a aflat «pentru a mânca pânea durerii». Și aici aflăm amănunte impresionante despre ciumă și despre răscoala Tătărășenilor, când autorul «smeritei epistoliei» a auzit «văjiind glonțurile», a văzut «căzând morți și răniți din norod» și a mai văzut «aducând cu căruțile morții și răniții a căroră sânge înroșea podelele».

El dă în plus știri despre anaforoa boierilor privitoare la răscoală în care se spunea cu cinism că «scularea norodului n'au fost de altă ceva decât numai din beții și nesupunere».

«Altă novitate n'am... numai în loc de a se împlini după jurământ făgăduințele, bieții oameni se pedepsesc cu bătai, cu temniță, cu ocnă, cu surghiuniri și cu alte osândiri» mai știe semnatarul acestei scrisori ¹⁾.

Răscoala a impresionat puternic pe contemporani și s'ar părea că a avut proporții mai mari, căci într'o însemnare se spune: «Să să știe decând *au sărit fără să ucigă pi Scarlat Alicsandru Calimah Voevod*» ²⁾.

Dintr'un raport diplomatic al Consulului francez Pagé, reiese că numărul victimelor căzute din rândurile răsculaților ar fi fost de 35, ceea ce arată că răscoala a fost destul de înverșunată ³⁾.

E vădit lucru că răscoala Tătărășenilor a fost pusă la cale de elementul negustoresc din Iași, care, după cum s'a văzut, nu s'a lăsat până când «*dughenile s'au deschis și fieștecare cetățean s'au pus pe meseriea ce întrebunța să se hrănească*». Avem, așadar, de-a-face cu un început precis al afirmării intereselor de clasă ale burgheziei.

Tot pe atunci, în Țara Românească, Ion Ghica reîmprospătează în amintirile sale pitorești o «sculare» a Târgoviștenilor, petrecută în timpul domniei lui Al. Vodă Suțu (1819—1821).

Acest domnitor, care cum spune în cronica sa protosinghelul Naum Râmniceanu, s'a pus «să secere otava țării, fiindcă din fânul de vară nu s'a îndurat Caragea (predecesorul) să-i lase nici măcar un paiu», răpise pentru sine vechea și glorioasa fostă capitală a țării. Tot așa fusese rășluit cândva Ploestii de către Al. Ipsilanti pentru amicii săi Moruzeștii, la fel ciuntise Caragea dreptul de oraș liber al Roșiorilor de Vede, aceeași soartă avusese Comarnicul care căzuse mai de mult pradă nesațului Brâncovenilor și tot așa fusese înghițit Bezdeadul de către vornicul Bellu, sfetnicul lui Caragea.

Așadar, Alexandru Vodă Suțu cutropise proprietatea moșnenilor târgovișteni, după ce îi închisese și pusese să-i bată la tălpi pentru a le lua, odată cu pământurile, și hrisoavele de proprietate pentru a nu le mai da putința să-și afirme drepturile în justiție ⁴⁾.

¹⁾ Th. Codrescu, *Uricarul*, VII, p. 73—86.

²⁾ D. Constantinescu, *Insemnări despre răscoala Tătărășenilor din 1819 în Cercelări istorice*, Iași, XVIII (1943), p. 377.

³⁾ V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, X, B, p. 449.

⁴⁾ J. A. Vaillant, *La Romanie*, II, 305.

« Vezi atunci s'au sculat Târgoviștenii, cu mic cu mare — istorisește Ion Ghica — și au venit la divan la București, cu rogoșini aprinse în cap și cu jalba în proțap, s'au dus la biserică la Sfântul Nicolae cel sărac din strada Victoriei și, după liturghie, ieșind în curtea bisericii, toți cu făclii de ceară galbene aprinse, le stingeau într'un butoiu cu smoală aprinsă, strigând: « Afurisit să fie vornicul . . . și așa să se topească casa lui ! » Se zice că ți se făcea părul măciucă. Vornicul pe care îl afurisea era boierul român care iscălise darea moșiei.

« N'a trecut un an, și Domnița, nevasta Băleanului Manolache (pe care, după ce îl obligase să-și lase barbă, îl făcuse ginere Vodă Suțu dându-i de zestre moșia Târgoviște) muria din facere. Vodă, tatăl ei, muria otrăvit de ai lui, și mai târziu casa boierului care a iscălit. în adevăr că s'a stins.

« De atunci a ieșit vorba « gură de Târgoviște ».

« De acea moșie, nimeni nu s'a putut apropia și a rămas până în ziua de astăzi tot a orașului », scria Ioan Ghica la 22 Oct. 1882 ¹⁾.

Din narațiunea cu parfum cotimporan a cronicei protosinghelului Naum Râmnicianu, aflăm că mai înainte de această « sculare », Târgoviștenii « au dat jalbă la Domnie, arătând că părinții, moșii și strămoșii lor, de ani nepomeniți s'au hrănit și ei se hrănesc în orașul Târgoviștei și pe toată moșia domnească, împrejur, ce este slobodă pe seama pământenilor, avându-și și izlazuri de pășiunea vitelor și cuprinsuri de grădini, livezi, sădiri de pomi, vii, arături și altele, unele rămase moștenire dela părinții lor, altele de zestre și altele cumpărate tot dela ai lor pământeni, iar dela o vreme încoace, pripășindu-se acolo multă străinătate și fiind oameni cu putere, au coprins toți locuri, nu pe cât le-au fost de trebuință fiecăruia, ci cu sutele de pogoane, făcând moșii întregi, cu stăpânirea statornică și ce le prisosește vând unii la alții, iar pe dâșii (pe Târgovișteni) atâta i-au strimtorat, încât nu le-au mai rămas locuri nici să are, nici să cosească, nici izlaz pentru dobitoacele lor, ci sunt siliți să le hrănească pe coprinșurile acelor străini, dându-le dijmă și făcându-le clacă. Și cer dreptate cu a li se strica străinilor acele coprinșuri și să rămâie moșia slobodă pe sema pământenilor cum au fost din vechime, de peste 200 ani ».

În loc însă de a le da cuvenita ascultare, Al. Vodă Suțu a trimis la Târgoviște boieri hotarnici ca să măsoare moșia pentru sine și pe dată a introdus *privilegiul vânzării de băuturi spirtoase în folosul domniei* declarând totodată pe Târgovișteni drept clăcași ai săi.

Atunci ei, cu mic cu mare, cu femei, cu copii, au alergat la București, să reclame iarăși la domnie.

« Iar Voevodul — istorisește Naum Râmnicianul — văzând atâta mulțime de norod îngenunchind înaintea lui și cu amară plângere strigând, nu numai că nu s'au umilit nicicum, ci încă, pentru ca să-i îngrozească, pre cei

¹⁾ I. Ghica, *Scrisori către V. Alexandri* în *Scrieri*. Ediția P. V. Haneș, III, p. 162—163.

mai aleși dintre dâșii i-au închis în temniță, dându-i în judecata criminalului (divanul « criminalicesc ») ca pre niște *nesupuși și zurbagii* . . . »¹⁾.

Dintr'un alt izvor, aflăm că Târgoviștenii, înainte de a porni spre București, au dat buzna la biserici, au sunat clopotele chiemând lumea la răscoală și apoi s'au constituit într'un fel de convoiu funebru, care a parcurs ulițele orașului, purtând în mâini lumânări de ceară neagră, în semn de doliu și strigând: « Moarte » cutropitorilor²⁾.

« Apoi, a doua zi disdediminează, Târgoviștea era în București, iar Târgoviștenii, oțeriți de lungimea drumului, purcedeau la palat, cerându-și hrisoavele, cu strigăte de furie. Ei au dat buzna la casa postelnicului, unde li se spusese că se află aceste hrisoave și, auzind că acestea nu se găseau nici aici, l-au luat pe sus pe postelnic, l-au târît la biserica cea mai apropiată, l-au pus să îngenunche în fața altarului și să jure.

« Jură, răcnea mulțimea, jură pe sângele lui Hristos că hrisoavele noastre nu sunt la tine și că nu știi unde sunt ».

După această versiune, Târgoviștenii, neștiind cui să se mai adreseze, s'ar fi hotărît să se retragă, jurând la rândul lor, că, « cu hrisoave sau fără hrisoave, ei vor rămâne stăpâni pe bunurile lor »³⁾.

Dar « gura de Târgoviște » nu tăcu. Deocamdată îl pișcă pe voievod, înfățișându-l « călare pe un butoi și încins în jurul mijlocului și al capului cu o funie de ceapă drept boccea și turban, ceea ce vroia să zică « că ar trebui să aibă mai multă inimă pentru popor »⁴⁾.

« Gura de Târgoviște a continuat să vorbească » și să facă să se desamuțească și alte glasuri, ceea ce îngrijoră pe Al. Vodă Suțu să dea pitace pe la ispravnici « să nu îngăduie *satelor întregi* să vie la București să-și ceară dreptatea și ușurarea »⁵⁾.

Chiar în Februarie 1821 după ce în Ianuarie murise suspect Al. Vodă Suțu, « gura de Târgoviște » se jeluia « iară » la Domnie cerând hrisoavele sau, cum spune textual jalba, « să ni se dea iscăliturile ce în silă ni le-au luat potrivnicii noștri ». Târgoviștenii spun că nu mai pot să dea « adăstare de câteva zile », cum le făgăduise « luminata Doamna », văduva recentă a lui Al. Vodă Suțu. « Toate aceste bucurii ce ni se dau, nu ni împlă inima noastră, căci și mai 'nainte am fost în nădejde, lăsându-ne și în mai mari necazuri », grăiește « gura de Târgoviște »⁶⁾.

În sfârșit « gura de Târgoviște » s'a făcut auzită la 18 Februarie 1821, când Caimacanii Țării Românești numiți după mcartea lui Al. Vodă Suțu, dădeau următoarea poruncă « către dumnealui fratele vel logofăt de țara

¹⁾ V. A. Urechia, *O. c.*, XII, p. 481—482.

²⁾ J. A. Vaillant, *O. c.*, II, p. 305.

³⁾ J. A. Vaillant, *O. c.*, II, p. 305—306.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 306.

⁵⁾ V. A. Urechia, *O. c.*, XII, 505.

⁶⁾ V. A. Urechia, *O. c.*, XII, p. 483—484.

de sus»: « De vreme ce toate hârțiile, câte luminăția sa Doamna Eufrosina a răposatului Domn Alexandru Suțu Voevod, ni le-au trimis pecetluite în plic, având înclinare ca moșia Târgoviștei, toate acelea, cu voința luminăției sale, s'au ars în Divan *față cu orășenii Târgovișteni, rămâind moșia iarăși întru a lor stăpânire, după cum au fost mai 'nainte* » ¹⁾).

« Scularea » Târgoviștenilor a fost, prin urmare, o răscoală *orășenească*, în care elementul burghez și-a avut rolul său precumpănitor.

Neîndoios că « gura de Târgoviște » a dat grai răscoalei lui Tudor, care va izbucni curând după aceea.

Prima fază a spiritului revoluționar în cele două Principate se încheie aici. Roadele ei vor face să germineze revoluția din 1821, după care vom avea a ne ocupa de a doua fază: aceea dintre 1821—1848.

GH. I. GEORGESCU-BUZĂU

¹⁾ V. A. Urechiă, *O. c.*, XII, p. 482—483.

TEORIE ȘI CRITICĂ

VASILE ALECSANDRI ȘI IDEILE DELA 1848

Vasile Alecsandri este unul din scriitorii de seamă ai generației care, manifestându-se programatic la *Dacia literară*, a participat la mișcarea dela 1848 și la realizarea Unirii, care premergeau independenței naționale. Poziția lui față de evenimentele secolului trecut, în care țara noastră a cunoscut așa de mari prefaceri, este de aceea cu atât mai mult caracteristică, și limpezirea ei poate arunca o lumină nouă și edificatoare nu numai asupra creațiunii sale — în strânsă legătură cu transformările istorice din societatea românească a secolului trecut — dar și asupra întregii dezvoltări literare a vremii.

Vasile Alecsandri aparține prin naștere burgheziei românești în ascensiune la începutul secolului trecut. Tatăl său nu moștenise niciun rang boieresc și nicio avere dela părinți: era așa dar un om nou, care știuse să răzbată, se făcuse util, trecuse prin mai toate treptele boierești, dela cele mai modeste până la aceea de mare vornic, și prin exploatarea muncii altora făcuse mare stare: mai multe rânduri de case și prăvălii în Iași și alte orașe, mai multe moșii, desigur și mulți bani, datorită slujbelor și exportului de sare și cereale cu care se ocupa. Este adevărat că bătrânul Alecsandri se ridică în rândul boierilor, dar el rămâne multă vreme un boier de rangul al doilea, privit cu rezervă de aristocrația așa zisă de naștere, ca orice om ridicat de jos. Această situație, originea sa, lupta sa pentru a se ridica și interesele sale negustorești fac ca tatăl poetului să se simtă mai legat de aspirațiile clasei burgheze. Chiar dacă el nu participă direct la lupta ei, pentru a-și ocroti situația față de vechiul regim cu care se află în bune relații, în orice caz el admite ba chiar încurajează atitudinea de frondă a fiului său față de regimul dominației boierești, și participarea acestuia la încercarea de a-l răsturna nu e niciodată desaprobată.

Era firesc ca, în deosebi în primii ani ai activității sale, poetul să se simtă cu atât mai mult legat de interesele burgheziei și să-i împărtășească concepțiile și năzuințele. Vechea prietenie cu Mihail Kogălniceanu, reluată din prima clipă a reîntoarcerii în Moldova, și contactul cu puternica burghezie franceză în timpul anilor petrecuți la Paris au contribuit de asemenea la fixarea sa în această poziție.

Este semnificativ de altfel că la întoarcerea lui Alecsandri în țară, el este numit într'un modest post dela departamentul Finanțelor, lucru ce arăta nu atât situația materială, dar o mentalitate nouă. Că primește un post și încă unul neînsemnat, nu din cele decorative, aceasta nu rămâne fără ecou în conștiința tânărului. El simte poziția de inferioritate în care se află, înțelege că e lovit de regulile nedrepte ale acelei alcătuirii sociale care făceau ca unii, eventual mai puțin înzestrați decât el, să ocupe situații superioare numai pentru că aparțineau protipendadei privilegiate. Alecsandri împărtășește de aceea ostilitatea burgheziei contra privilegiilor aristocratice. Foarte curând după întoarcerea sa în țară, într'o scrisoare către un prieten el își exprima această nemulțumire personală care îi întărește poziția revendicativă și face din el, în această perioadă, un revoltat social. Partizan al tripticului: *libertate, egalitate, fraternitate*, scump pe atunci burghezilor în luptă pentru cucerirea puterii, Alecsandri este dezolat de ce găsește în Moldova din acest punct de vedere: « *Libertatea* lănțuită cu însăși mâna Domnitorului... Am găsit *egalitatea* turtită, sărmana! sub un nămol de prejudețe absurde și de privilegiuri montruoase, un nămol atât de mare, atât de greu, cât ar trebui un cutremur social pentru a să-l răstoarne și să-l risipească. El este compus din mai multe pături ce apasă, una pe alta ca stratificările unui munte. Dedesubt, la bază, stă întins pe brânci poporul... peste dânsul impiegații subalterni ai Guvernului și ai proprietarilor de moșii; iar peste aceștia diferitele clase de boieri, mici, mijlocii și mari, purtând în spinare pe unul din ei care, *cu mila lui Dumnezeu*, adică: ... cu mila Sultanului și cu mila Vizirului, *milut cu peșcheșuri*, a devenit Voevod. Nimic mai trist decât aspectul poporului strivit! Nimic mai viclean și mai brutal decât tipul subalternilor puși în contact cu el; nimic mai umilit decât fisionomia boierilor mici; nimic mai grotesque decât îngâmfarea boierilor mari. Toți se cred nobili, deși puțini, prea puțini au oarecare tradiții de familie, șterse de mătura timpului și comprometate prin multe fapte lipsite de noblețe ».

Este, după cum se vede, o serioasă critică a societății făcută prin 1840, pe care Alecsandri nu o reneagă cu totul nici mai târziu — lucru demn de reținut — întrucât o publică în cadrul prefeței teatrului său complet din 1875. În mod vizibil, simpatia merge întregă spre păturile sociale nedreptățite, în vreme ce clasa ce deținea puterea, în frunte cu Domnitorul, este necruțător executată, fie prin lovituri directe, fie prin ironii dure, fluturându-se încă de pe acum perspectiva unei revoluții menită să schimbe ordinea: « cât ar trebui un cutremur social... ». Incontestabil, este aci în deosebi ecoul nemulțumirilor clasei sale, de care vorbeam mai sus, sentimentul de inferioritate ce i-l dădea situația în care se afla aceasta.

Căci, deși ne-am obișnuit să socotim pe Alecsandri « poetul-boier », ceea ce de altfel va deveni mai târziu, după Unire, în această vreme el este un luptător pentru drepturi și libertăți, așa cum era întreaga burghezie atunci, cu atât mai mult cu cât era revoltat că personal nu avea ceea ce alții aveau. E concludent că

în scrisoarea folosită mai sus, poetul își manifestă nemulțumirea că el și cei ce aparțineau aceleiași categorii sociale nu sunt promovați în slujbele înalte ale administrației, că guvernul «le închide brațele sale», în vreme ce alții, neînzestrați, beneficiază de privilegii: «Sunt *cuconășii* prefecti, vornici de aprozi, membri de Divanuri, cuconășii însă prostuți de minte și de carte. Sunt și coloneli cu epoleturi late cât nulitatea lor, însă ei nu știu nici măcar a-și scoate sabia din teacă; iar acei ce au puține cunoștinți militare, bunăvoință și curaj personal, dacă soarta nu i-a coborât din pulpa lui Jupiter, ei rămân relegați în rangurile lor de jos».

A înfățișa scăderile acestei alcătuirii sociale, a le combate și a lupta prin literatură pentru împlinirea năzuințelor clasei sale este sarcina pe care și-o ia Alecsandri și pe care de altfel o mărturisește deschis. «...Fiindcă la noi nu posedăm încă nici libertatea tribunei, nici arma zilnică a jurnalistului, am proiectat să-mi fac din teatru un organ spre biciuirea năravurilor rele și ridicolelor societății noastre», — scrie el.

Așa se face că în primele scrieri ale lui Alecsandri, în deosebi în teatru, găsim înfățișată o lume modestă: mici boeri de categorie inferioară: șătrari, slugeri, mici funcționari, modiste, pictori, cu necazurile și cu aspirațiile lor de a se ridica și de a face stare, caracteristice clasei burgheze în acea epocă în plină ascensiune, favorizată de condițiile economice. Vremea este de altfel plină de ridicarea unor oameni noi, energici, fără scrupule în metodele de a exploata, care încep să se impună și care constituiesc pilde și stimulente pentru noi generații din această clasă burgheză românească tot mai puternică, pe care literatura noastră o înregistrează. Simpatia scriitorului este de partea lor, ceea ce nu ne poate mira. Alecsandri era un produs al acestei clase. Tatăl său se ridicase în același chip. Concepțiile acestea sunt cele în care el este crescut, prin care judecă lumea și societatea. Este evident că poziția scriitorului va fi favorabilă. De câte ori în această perioadă apare un personaj mai înalt, cum este Lunătescu din *Iași în carnaval*, este ridiculizat, cum sunt de altfel și subalternii săi care servind clasa conducătoare trădau propriile lor interese de clasă. În această privință, pentru această vreme, nu există contradicție în conștiința și în scrisul lui Alecsandri. El este un democrat burghez convins, firește fără să ajungă la accentele social-revoluționare ale unui Boliac, ci apăsând adesea mai cu seamă pe nota națională a acestui revoluționarism dela 1848.

Pentru a lămuri frecvența notelor cu caracter național, care caracterizează nu numai opera acestui scriitor sau literatura acestei epoci, dar întreaga mișcare a vremii, e nevoie să ne oprim puțin. Se știe că începutul secolului al XIX-lea este marcat în Europa, în afară de larga răspândire a ideilor sociale ale revoluției franceze, de o trezire a conștiinței naționale, de o mișcare pentru afirmarea ei și de o luptă pentru întruparea idealului național într-o realitate statală independentă. Acest fenomen se datorește apariției burgheziei. În lucrarea sa: *Marxismul și chestiunea națională*, I. V. Stalin spune:

« Chestiunea principală pentru tânăra burghezie este piața. Țelul ei este deci să-și desfacă mărfurile și să iasă biruitoare din concurența cu burghezia de altă naționalitate... Piața e cea dintâi școală în care burghezia învață naționalismul ». Ideea națională este dar în strânsă legătură cu problemele economice și sociale.

Burghezia însă înțelege curând, în contact cu realitățile, că aici nu era punctul central al problemei. Ea caută să-și cucerească poziții cu orice preț în domeniul economic, care interesează cel dintâi. Această luptă a burgheziei și a micii boierimi identificată ei pentru cuceriri de noi poziții întâlnește fireasca rezistență a marei boierimi, care nu vrea să renunțe la privilegiile sale. Așa se explică faptul că marile evenimente naționale ale secolului XIX: Revoluția dela 1848 și Unirea, care erau dorite de burghezie și întâreau situația acesteia, au potrivnici în clasa boierilor mari, ale căror interese economice și sociale sunt deosebite și este de înțeles faptul că ei fac apel, pentru a se apăra, la puterile străine tiranice, potrivnice formelor pe atunci moderne, burgheze, de viață de Stat. Sunt câțiva boieri care-și armonizează interesele economice cu ale noiei clase și nu sunt potrivnice năzuințelor ei, dimpotrivă luptă pentru realizarea lor. Cei mai mulți rămân însă dușmani ridicării « oamenilor noi », înfăptuirii reformelor pe care aceștia le preconizează și chiar satisfacerii unor revendicări ale lor prin mici concesiuni.

Lupta dintre burghezie și clasa boierească este astfel deschisă. Cea din urmă, fiind dominantă, este mai puternică și burghezia este baricadată și lovită. Ea înțelege că singură nu va put a câștiga bătălia decisivă pentru cucerirea puterii. În lucrarea deja citată, după ce arată că, în chip firesc, « din sfera economică lupta se strămută în cea politică », I. V. Stalin adaogă : « Strămtorată din toate părțile, burghezia națiunii asuprite începe firește să se miște. Ea apelează la *păturile de jos ale națiunii* și începe să vorbească în gura mare despre *patrie*, înfățișând propria sa cauză drept o cauză a întregului popor. Ea își recrutează o armată din *compatrioți* în interesul *patriei* ». Pentru a câștiga încredearea maselor largi populare, se începe alături de o mare acțiune de critică a vechiului regim, menită să-l slăbească, și una de largă simpatie și bunăvoință pentru popor, menită să-l mobilizeze în slujba năzuințelor burgheze.

Scriitorii cei mai însemnați ai acestei epoci aparținând burgheziei acesteia ce se înfiripa sau împărțându-i interesele, îi oglindesc concepțiile și aspirațiile. Chiar cei ce nu se integrează în acțiunea generației lui Kogălniceanu, Bălcescu și Alecsandri, cum este Costache Negruzzi, se resimt de atmosfera vremii și opera lor reflectă totuși, dacă nu idealurile ei, în orice caz dovada contradicției între aceste idealuri care deveneau dominante și propria lor poziție. Așa se face că literatura perioadei acesteia e a unei generații de tânără burghezie revoluționară care începe să se afirme în preajma anului 1840 pentru a lua parte în mod activ la revoluția dela 1848 și la Unirea Principatelor. Ea se caracterizează, pe de o parte, printr'o tendință

de afirmare a individualității naționale, a patriotismului, a eroismului pentru țară, folosind pentru aceasta ca prețioase izvoare folklorul și istoria națională; iar pe de alta, prin prezența unei permanente note de critică față de vechiul regim, pe care-l voia cât mai slăbit prin atacuri, până va ajunge să împartă puterea cu el, și a unei note de simpatie pentru clasele nedreptățite, câtă vreme burghezia avea nevoie de sprijinul lor în lupta pentru cucerirea puterii pentru sine.

De aceea, în cele mai multe din manifestările lui Alecsandri se vedește oglindită în deosebi preocuparea de a marca individualitatea națională, chiar dacă el nu e insensibil la aspectul esențial, social, al problemei. Una din primele notații ale scriitorului, de înțelegere pentru suferințele țăranilor, este prilejuită de constatarea că poate avea încredere în « caracterul » național a Românilor, întrucât « țăranii, care, slavă domnului ! alcătuesc cel mai mare număr nu și-au părăsit niciodată obiceiurile, nici limba, nici portul, deși tristele întâmplări ce au trecut peste țară au apăsât mai mult asupra lor ». Acest accent pe național, pe caracteristicul care individualizează poporul nostru stă și la baza entuziasmului său pentru folklor, a profunde schimbări care o determină folklorul asupra propriei sale poezii. El dorea să corespundă « adevăratei poezii românești », să fie « poet național și popular », și Bolintineanu recunoaște mai târziu că dela el « poezia se români », ceea ce înseamnă că aspirația sa corespundea unei aspirații generale. În ce privește culegerile de folklor, propria lui mărturie, chiar dacă făcută ceva mai târziu, este concludentă: « Într'o epocă ca aceasta, unde țările noastre au a se lupta cu dușmani puternici care cearcă a întuneca nu numai drepturile politice, dar și chiar naționalitatea Românilor, poezia poporală ne va fi de mare ajutor spre apărarea acesteia; căci oricât de măestre să fie manifestările... (cabinetelor diplomatice, N. N.), Românii tot Români vor rămânea și vor dovedi că sunt Români prin limba lor și cu tradițiile lor, prin obiceiurile lor, prin chipul lor, prin cântecele lor și chiar prin jocurile lor ». Această aspirație națională o oglindesc de altfel și acele opere literare care, în această vreme și mai târziu, zugrăvind vitejia și virtuțile străbunilor, trezesc mândria și dorința de luptă a contemporanilor în vederea împlinirii năzuințelor lor democratice, sociale și naționale.

Ignorarea însemnătății acestui factor a făcut pe unul din cei mai remarcabili cercetători literari ce-am avut, pe G. Ibrăileanu, să se înșele, în parte, în caracterizarea lui Alecsandri din *Spiritul critic*, afirmând că încă din această perioadă anterioară lui 1848 poetul vedește netăgăduite rezerve față de democrație și progresism, care dau naștere la adânci contradicții și îndreptățește etichetarea sa de « junimist patruzecișoptist », de om în care s'au luptat totdeauna două tendințe: tendința de înnoire, de reformare și tendința de conservare, care au rămas alătura antagonice ».

Intreaga argumentație a lui Ibrăileanu în această privință se întemeiază pe piesa « *Iorgu dela Sadagura* », din 1844. Aici află criticul toate citatele din

Alecsandri - «junimistul», pentru a le pune în contradicție cu Alecsandri - «patruzecioptistul». Ibrăileanu crede că «junimistul Alecsandri persiflează pe patruzecioptistul Alecsandri» și că «se ridiculizează străinătatea, obiceiul de a trimite pe fii în străinătate», subliniind toate acestea prin simpatia cu care este privită linia justă a bătrânului mic-boier Enache Damian, față de ridiculizarea lui Iorgu. Lămurirea acestei chestiuni este importantă. Dovedind lipsa de contradicții din *Iorgu dela Sadagura* se dovedește că în prima perioadă care se întinde până la 1860, Vasile Alecsandri rămâne consecvent pe o poziție moderată, dar revendicativă, social și național democratică, perioada contradicțiilor adânci începând pentru el dela 1860. E de mirare că Ibrăileanu n'a putut sesiza care este reala poziție a scriitorului, pe care o oglindește această piesă, cu atât mai mult cu cât el nota observațiile lui Negruzzi că piesa «combătea xenomania» și observa el însuși, cu oarecare surprindere — e adevărat, că Damian nu combate «bonjurismul», ideile novatoare dela 1848.

Intr'una din scrisorile sale din această epocă, Alecsandri însuși explică destul de lămurit ce urmărea prin această piesă. El voia să atace ridicolul din societatea vremii, care «consistă întru disprețuirea a tot ce este național». Pomenind înclinarea clasei de sus de a merge în străinătate, pe care o salută de atunci ca «foarte nimerită», el semnalează o primejdie: «o mare parte din acei care au avut ocazie de a face o comparare între progresul Germaniei și al Franței, și între starea de înapoiere a Moldovei, în loc să puie umărul ca să urnească țara din hăugaș, găsesc mai comod a critica orbește și a disprețui prostește pământul lor strămoșesc cu tot ce are bun sau rău». Iar mai departe el dă mijlocul de a identifica precis semnificația piesei: «Fiindcă asemenea manie ridicolă e considerată *de bon ton* și e practicată de cei mari, ea află mulți aderenți în cei neumblați prin țări străine și un număr considerabil de momiți în public. Ce poate să rezulte din această hulă nedreaptă și exagerată? Stângerea simțirii de patriotism! Indiferență fatală pentru soarta viitorului nostru!».

Chiar finalul acestui citat curpinde în fond cele două preocupări care se îmbină în *Iorgu dela Sadagura*: combaterea tendinței de a submina caracterul nostru național, a cărui bază se află pentru această generație în tradițiile strămoșești, și, mai voalată, grija pentru propășire: «soarta viitorului nostru». Departe de a fi o piesă care să oglindească în deosebi contradicții între ideile democratice și cele conservatoare, *Iorgu dela Sadagura* este o critică, tocmai din punctul de vedere, burghez. Evident, între clasa boierească și cea burgheză, în această vreme, sunt la noi serioase contradicții. Reprezentanții acesteia din urmă puteau să-și dea seama, în condițiile istorice în care se aflau, de avantajele ce le-ar putea veni din adoptarea unor forme de viață socială și a unor instituții noi, care să înlocuiască pe cele vechi din Principate. De aceea ei sunt novatori, cer reforme și sunt dispuși să le și impună prin revoluție. Reprezentanții clasei boierești firește că nu puteau fi alături de aceste

aspirații a căror împlinire însemna lichidarea puterii lor. *Iorgu dela Sadagura* este critica pe care clasa lui Alecsandri o face acelor oameni care nu înțeleg să ia parte la lupta democratică, socială și națională. Și nu mai puțin este și critica pe care o face celor ce aparțin clasei neprivilegiate și care nu se solidarizează cu ea, ci maimuțăresc pe cei care se opun luptei sale, trădând astfel interesele burgheziei ce urmărea transformări sociale. Pentru clasa a cărei poziție o ilustra Alecsandri, clasa care încă nu cucerise puterea, civilizația apusului este concepută altfel decât de către clasa care este condamnată, cum sunt condamnați cei ce o imită. Pentru boierii mari, civilizația și reformele pe care le-ar fi vrut aduse aici din străinătate (fără grijă de păstrarea individualității naționale, care nu era un ideal al clasei lor), înseamnă ceea ce o extaziază pe Gahița Rosmarinovici, una din imitatoarele lor credincioase, deși nu aparține clasei lor nici ea: « magazinele de modă, amabilitatea cavalerilor », « saloanele briante, unde ard sute de *bugii* », « oglinzile cele mari; canapelele acele elastice », « damele educarisite care stau toată ziua la oglindă de-și împodobesc grațiile figurii și ale trupului: iar nu ca pe la noi să meargă la bucătărie și la spălătorie ca să-și feștelescă rochia și degitele... ». Pentru Iorgu care este în primejdie și el să alunece în concepția Gahiței și să trădeze astfel interesele clasei sale, dar care totuși în fond e un progresist, un tip reprezentativ al tinerei burghezii românești, în final cu totul vindecat, civilizația în, seamnă însă altceva. Când este întreat ce impută țării sale, căreia îi aducea critici, el spune: « Ce-i o țară fără canaluri, fără comerț, fără industrie, fără drumuri, fără lib... ». Și punctele puse în textul lui Alecsandri, Iorgu fiind întrerupt, ca din întâmplare, de un alt personaj, înlocuiesc limpede tocmai cuvântul *libertate*, care în această vreme nu era ușor de pronunțat, cu atât mai mult pe scenă. Și el știe că aceste aspirații sunt socotite absurde de clasa dominantă care își simțea amenințată puterea de nouile forme de viață și le respinge. Iorgu vorbește deschis, chiar după ce se « înțelepțește »: « de o epohă ca aceasta, unde oamenii civilizați sunt socotiți de nebuni ». Iar în *Iașii în Carnaval*, scrisă în același an, un reprezentant al acestei clase dominante spune lui Alecu, în care recunoaștem deopotrivă pe Iorgu și pe Alecsandri însuși: « ... în loc să te folosești de slujbă, ca oamenii, pentru ca să te chivernisești, alergi după visuri deșerte și să te închini la niște cuvinte seci ».

Iorgu din *Iorgu dela Sadagura* reprezintă linia tinerilor burghezi mai înstăriți, care puteau fi în primejdie de a trăda interesele și idealurile clasei lor și cărora li se atrăgea atenția asupra drumului just. Nu este vorba deci, cum credea Ibrăileanu, de a combate « obiceiul de a trimite fii în străinătate », ci pe acela de a aduce de acolo ceea ce admira Gahița Rosmarinovici, « în loc să puie umărul să scoată țara din hăugaș », cultivând tot deodată și aspirația spre afirmarea individualității naționale, care duce la întruparea într'un stat independent — supremul ideal al burgheziei în această epocă. E semnificativ, de altfel, că Alecsandri însuși, în scrisoarea citată, socotește

ca un succes al piesei sale faptul de a fi împiedecat această tendință de a leza sentimentul național; iar faptul că în aceeași vreme și din aceleași frământări el scrie și *Iașii în carnaval* în care, cu toată lipsa de adâncire, ridicolul cade asupra celor ce combat pe luptătorii ideilor democratice, marchează destul de lămurit poziția lui Alecsandri din această perioadă.

Teatrul lui Alecsandri din această epocă oglindește, deci, în fondul lui, aceste contradicții din societatea moldoveană, lupta dintre cele două clase ce stăteau față în față — și este evidentă poziția de simpatie, de îndreptățire a scriitorului pentru cei ce revendicau. E semnificativ totuși că, deși pe o poziție revendicativă, scriitorul apasă în deosebi pe nota națională, apariția, în *Iorgu dela Sadagura* ca și în *Iașii în carnaval* sau în *Creditori*, a unor figuri de străini, Greci sau Evrei, — chiar dacă în această vreme autorul urmărește în deosebi să-i folosească pentru ieftinul comic de limbaj ce i-l puneau la dispoziție, totuși fără nicio simpatie specială, — desvâlue înclinarea de a pune accentul pe nota națională, de a oglindi în deosebi aceste aspecte din societate ca și tendința spre diversiunea națională, evitând punerea din plin a problemei sociale. Poziția clasei sale sociale, concepția despre lume și societate pe care aceasta i-o impunea îl făceau să vadă și să scoată în relief în deosebi antagonismele dintre oamenii de diferite naționalități — ca și cum origina lor etnică ar fi putut cu adevărat genera conflicte — și să lase aproape neatins conflictul dintre clase, care rea problema principală.

E greu să nu observe cineva că, deși preocupat de frământările societății în care viețuia și participând la ele, Alecsandri nu depășea decât foarte rar revendicările clasei sale. Un luptător pentru țărănime, pentru drepturile celor ce sufereau nedreptăți în acea orânduire socială, propriu-zis el nu a fost niciun moment. Este o prejudecată veche de a socoti documentele politice mai convingătoare asupra poziției unui scriitor decât propria sa operă literară. Ea trebuie înlăturată. Este adevărat însă că anul 1844 e cel în care scriitorul își fixează mai solid poziția democratică.

Faptul că se află la *Propășirea*, alături de Kogălniceanu, confirmă acest punct de vedere. Încă din livresca *Buchetiera dela Florența* el arăta disprețul pentru rangurile sociale, dar nu se poate spune că aici sau în alte locuri el este un democrat adevărat, care vede îndreptățirea și mai jos de clasa lui. În preajma lui 1844, lucrurile se schimbă într-o oarecare măsură. În piesele sale apar căsătorii care nesocotesc deosebirile de clasă (dar între micii boieri și marii boieri sau între burghezii și boierime) și dovedesc înțelegere pentru cei de jos. În descrierea *Iașilor dela 1844*, el subliniază contrastul între bogăția centrului și mizeria ce domnește la margini, iarăși cu semnificative accente xenofobe-diversioniste.

În ingenioasa *Istorie a unui galben*, din aceeași vreme, de asemenea își face loc o critică la adresa celor ce jefuiau pe cei săraci și se salută desrobirea Țiganilor; iar în *Iorgu dela Sadagura*, țărani și țărance, jucând hora, cântă:

Sunt sătul de biruri grele
 Și de plug și de lopată
 De ciocoi, de zapcele
 Și de sapă lată.

Aleksandri este însă un democrat burghez, nu un luptător pentru drepturile întregului popor nedreptățit. Democratismul scriitorului se mărginește la revendicări pentru clasa sa. Lucrul îl evidențiază de altfel opera sa. În această perioadă de până la 1848, care putea să fie cea mai incendiară, eventual cea mai demagogică din cariera sa literară, el este destul de ponderat. Cultivă poezia în stilul poporan, notează de câteva ori admirația sa pentru această clasă, uneori se lasă mai degrabă cucerit prin influența stilului folcloric de unele momente sociale, cum sunt versurile citate sau cum este admirația pentru haiduci, reprezentanți ai unei justiții populare, ilustrată în deosebi în *Grozea*.

În general însă, literatura lui din această perioadă așa de frământată oglindește lumea superficială a saloanelor (*Rămășagul*), sentimentele proprii, sincere dar fără contingențe cu suferințele societății, este alcătuită din lirică sau conflicte absolut individuale, cum este în *Piatra din casă*, unde abia se face o fugară aluzie la eliberarea Țiganilor. Societatea românească a vremii nu se oglindește cu adevărat și în întregime în scrierile lui Aleksandri. Situația reală, dramatică a țăranimii nu e nicăiri obiectiv prinsă. Țăranii din *Nunta țărănească* sunt foarte superficiali. El socotea că satisface «autenticitatea», așezând în cadrul piesei câteva elemente folclorice în legătură cu obiceiurile de nuntă țărănești, după cum credea că dovedește solidaritatea clasei sale cu țăranimea prin faptul că tânărul Alecu apare în mijlocul țăranilor îmbrăcat țărănește. Încă din această vreme, scriitorul se dovedește un zugrăvitor fals al lumii dela țară: nimic din durerile ei nu apare. Dacă un țăran are datorii, firește aceasta este la profesorașul *grec* al feciorului de boier, care în fond nici n'ar fi avut de unde împrumuta, iar nu la proprietarul pe moșia căruia asudă, al cărui fiu, prin generozitatea finală, aruncă o lumină favorabilă asupra clasei sale. Când tânăra țărăncă invită pe tânărul boier să joace în horă lângă ea, aceasta nu spune măcar în gura mare, ci «în parte», că «îi bine ca boierii să-și dea mâna și să lege frăție cu țăranii»: Aleksandri nu vedea în fond legitimitatea unei egalități sociale, după cum (semnificativ și de reținut pentru poziția lui burgheză) nu vedea raportul între *boieri și țărani*, ci între *bogați și săraci*. Ca un «generos», el socotea, chiar în ajunul revoluției dela 1848 din Moldova, că cei bogați e bine să ajute pe cei săraci, fără să vadă problema luptei de clasă și a legitimității revoltei celor ce n'au. Finalul piesei este elocvent în această privință, când țărăncă spune:

Sărăcimea mângaiată prin al vostru ajutor
 Către voi acum înalță glasul ei mulțumitor.
 Fiți cu toții veseli mândri de-a voastră faptă bună:
 A săracilor iubire, pe bogați îi încunună!

Este aici, evident, democratismul burghez al acestei epoci care credea că prin generozități se pot rezolva conflictele sociale adânci, inconciliabile, dintre clase, care-și imagina utopia unei « înfrățiri » a claselor sociale. Susținere a căreia absurditate a fost dovedită lămurit. Cu ocazia mișcării dela 1848 din Moldova, Alecsandri este, încă din faza pregătirii, alături de revoluționari. Memoriul cu cele 35 de revendicări ce a fost prezentat domnitorului, în care se cerea de altfel respectarea Regulamentului Organic, ocrotirea unor privilegii și altele asemenea, care aveau poate și un caracter tactic, dar care nu omitea și o seamă de cereri cu caracter național și democratic, în deosebi în folosul burgheziei, mai puțin în al țărănimii, a fost redactat de el, după unii. Represiunea care urmează înccrării dela 27 Martie pare să scoată și mai mult în lumină elementele democratice din gândirea poetului, chiar să le împingă mai nainte. După ce fuge din Moldova, în Transilvania, el e sensibil la mișcarea revoluționară de acolo și versurile din *Hora Ardealului* și *15 Mai 1848* oglindesc entuziasmul lui, cu atât mai mult cu cât, mai ales în acea fază, accentul cădea pe nota națională cu deosebire scumpă burgheziei din care făcea parte. Tot aici scrie el protestul politic contra celor ce înnăbușiseră revoluția democratică burgheză din Moldova: *In numele Moldovei, a oamenilor și a lui Dumnezeu*, — din care trebuiesc reținute mărturisirile lui în legătură cu starea materială imposibilă a țăranilor și recunoașterea că e nevoie de « grabnica îmbunătățire a stării locuitorilor săteni, atât în relațiile lor cu proprietarii cât și în acele cu Ocârmuirea, precum și contenirea tuturor beilicurilor cunoscute » și de o reformă a școlai « pe o temelie largă și națională, spre răspândirea luminilor în tot poporul ». Pe această linie, dar împins tot mai departe, depășind în acest moment pe foarte mulți din revoluționarii dela 1848, este Alecsandri la 12/24 Mai 1848, când, fără îndoială sub influența doleanțelor sociale exprimate cu câteva zile înainte pe Câmpia Libertății dela Blaj, la care un număr de revoluționari moldoveni (poate chiar și el) luase parte, redactează un scurt program de revendicări, în care greutatea cade de data aceasta asupra celor sociale pentru popor, program intitulat: *Prințipiile noastre pentru reformarea patriei*, care merită să fie reprodus în întregime:

1. Desființarea boierescului și a orice alte dări a lăcuiitorilor săteni către proprietari.
2. Ridicarea beilicurilor, a lucrului șoselilor și a tuturor împovărilor fără plată către stăpânire.
3. Improprietărirea lăcuiitorilor săteni fără nicio răscumpărare din partea lor.
4. Nimicirea tuturor privilegiilor și prin urmare: Deopotriva purtare a sarcinilor Statului de către tot poporul în deoștie, precum și deopotriva împărțire a lui la toate driturile politice și țivile.
5. Intemeierea instituțiilor țării pe prințipiile de libertate, de egalitate și de frățietate, desvoltate în toată întinderea lor.
6. Unirea Moldovei și Valahiei într'un singur stat neatârnat românesc¹⁾.

¹⁾ Cf. G. Bogdan-Duică: *Eftimie Murgu*, Academia Română. Studii și Cercetări, Buc. 1937, p. 169-170.

După 1848, activitatea lui Vasile Alecsandri se îndreaptă cu deosebire asupra sectorului național pe care aspirația spre Unire îl puna pe primul plan de altfel. Editarea revistei *România literară*, *Hora Unirii*, *Păcală și Tândală*, *Cinel-Cinel*, *Moldova în 1857*, chiar piesa *Cetatea Neamțului* oglindesc elemente din umanitarismul poetului, dar mai ales precumpănirea aproape exclusivă a acestei poziții de luptă pentru împlinirea aspirațiilor sociale și naționale burgheze.

După Unire, noi frământări intervin în viața țării. Alegerea lui Cuza nu însemna numai Unirea și un pas mai mult pe calea aspirațiilor naționale ale burgheziei. Ea însemna totodată tendința de a păși mai departe pe calea adâncirii democrației: « la legi nouă, om nou » — cum sublinia Kogălniceanu în celebrul discurs în care se simt neconținut accentele democratice alături de cele naționale. Reformele democratice, în deosebi împroprietărirea țăranilor și o nouă lege electorală, pe care revoluția dela 1848 nu le realizase și pe care acum domnitorul le privea cu simpatie, erau cerute cu tot mai multă hotărâre. Lor li se opuneau însă, acum, nu numai clasa boierilor, totdeauna împotriva legiurilor care dădeau drepturi maselor populare, știrbindu-le astfel starea economică și puterea politică, dar și burghezia, care, odată unirea realizată, își vedea însemnate din năzuințele sale împlinite și calea deschisă înainte. Ea cucerise o bună parte din putere și socotea acum mai practic să o împartă cu clasa mai puțin numeroasă a boierilor conservatori, decât să fie — cum pretinsese la începutul secolului, atunci când era și ea lipsită de drepturi și avea nevoie de ajutorul lor — aliata marilor mase populare, care acum vroiau să se pășească mai departe, pe calea adâncirii democrației.

Neînțelegând procesul dialectic fără sfârșit din societate, Vasile Alecsandri nu poate merge mai departe, alături de popor, pe linia ideilor avansate, revoluționare. El rămâne un fiu al clasei burgheze, însuflețit adesea de idei umanitare, dar legat de interesele și de concepțiile ei, oglindind în opera sa fenomenele din societatea românească, fără să le vadă desfășurându-se în viitor, cu fireasca părținare pentru exploatare, cum este în *Pasteluri*, de pildă, datorită apartenenței sale la clasa burgheză, care încetase a mai fi revoluționară, care exploata din plin și care-i dădea concepțiile dela baza judecății sale de creator. Triumful burgheziei el îl înregistrează imediat. În piesele lui apar acum foarte puțini reprezentanți ai boierimii și, când apar, ei nu sunt prezentați ca cei care au dreptatea sau care triumfă, cu excepția din *Boierii și Ciocoi*, care are explicațiile ei. În teatrul lui, care este genul pe care-l cultivă cu deosebire în această vreme, apar în deosebi arendași, funcționari sau aspiranți la posturi din bugetul statului, avocați sau « lipscani bogăți ». Este semnificativ din acest punct de vedere, al apartenenței de clasă și a conștiinței triumfului acestei clase burgheze, că Alecsandri adaptează *Le gendre de Monsieur Poirier* a lui Augier, care devine *Ginerele lui Hagi Petcu*. Reprezentantul clasei boierești din această piesă, prințul Movilă, recu-

noaște el însuși că « lumea s'a mai democratizat », că « averea-i un talisman puternic ». El este prezentat ca un om din punct de vedere economic sfârșit, căruia i se vinde moșia la mezat, nevoit să ia în căsătorie pe fata unui « bogasier » bogat pentru a-și asigura o existență de trândăvie și lux, în vreme ce vărul său, în aceeași situație materială, caută să se adapteze vremurilor, intră în armată și vrea să-și câștige existența oarecum prin muncă. Piesa aceasta a lui Alecsandri este semnificativă prin aceea că, în chipul cel mai hotărât, el pune față în față pe reprezentanții celor două clase: una care e slăbită, cealaltă, a lui Hagi Petcu, burghezia, care se ridică din ce în ce mai puternică, subliniind violent că drepturile istorice au apus, că privilegiile nobilitoare moștenite nu mai valorează nimic și că puterea, pe care o dau banii câștigați prin exploatarea altora făcută pe cont propriu, se află în mâinile sale. Schimbul de replici este edificator pentru a caracteriza această burghezie devenită puternică, egoistă în interesele ei de clasă, și merită să fie reținut. Bătrânul bogasier, care de altfel ar vrea să vadă pe ginerele său, « prințul » Movilă, intrat într'o slujbă, îi cerea acestuia ca prin numele său să-l ajute a ajunge senator, reflex al tendinței de a parveni ce o avea burghezia. Atunci Radu Movilă se adresează vărului său, făcând apologia privilegiilor:

« Vin de grabă Ștefane, aleargă... Știi tu pentru ce Aprodul Purice, în războiul cu Ungurii pe Siret, a fost poreclit Movilă de Ștefan Vodă?... Știi pentru ce hatmanul Ștefan Movilă a murit vitejește, luptându-se cu Turcii la Războeni? Știi pentru ce pe tronul Moldovei au domnit strămoșii de-ai noștri, Movilești? Pentru ca în anul dela Cristos 1866, Hagi Petcu să devie senator!... ».

La care Hagi Petcu răspunde dur, în numele clasei sale întregi:

« Știi *beizade*, pentru ce-am lucrat 30 de ani în vieța mea? pentru ce-am adunat para cu para o sută de mii de galbeni, lipsindu-mă de multe plăceri?... pentru ca *pan evghenia* sa *beizade* Radu Movilă, care nici s'a luptat cu Ungurii pe Siret; nici a murit la Războeni, nici a domnit în țara Moldovei, să poată muri de bătrânețe, pe-un crivat moale după, ce-și va petrece viața în trândăvie ».

Semnificativ pentru această perioadă de alianță între cele două clase în « monstruoasa coaliție » este că, în finalul piesei, reprezentanții lor, care se înfruntau cu atâta strășnicie, se împacă. Petcu e mulțumit că ginerele său a devenit « serios și liberar »; iar acesta se hotărăște să se apuce de muncă — bine înțeleas « la moșioara mea ».

Ascensiunea clasei burgheze însemna un pas mai înainte în dezvoltarea țării noastre. Unele elemente vedeau în acel moment și desfășurarea mai departe a procesului. Ei încep să pledeze pentru forme tot mai democratice, pentru aplicarea principiilor ce fuseseră fluturate în cursul luptei pentru cucerirea puterii. Există în această vreme o stângă a burgheziei, activă, pe care istoria ne-o consemnă și care lucrează cu destulă vigoare. Este adevărat

însă că aceste elemente burgheze care nu acceptau alianța cu vechiul dușman era ținută tocmai din pricina «extremismului» în afara locurilor de conducere, din care ar fi putut influența în mod efectiv asupra reformelor și aplicării lor. Ele rămâneau într'un fel, în fond, niște permanenți opozanți, chiar dacă propriul lor partid se afla la putere. De aceea, ei se limitează în deosebi la discursuri electorale și articole de gazetă care nu dau rezultate concrete și care până la urmă ajung să fie considerate în mod firesc drept «vorbe goale» — cu atât mai mult cu cât printre cei de bună credință se strecoară și suficienți oameni care își fac din această poziție «extremistă» o metodă de a se lăsa cumpărați, prin bani sau prin posturi. Sunt însă în această fracțiune a burgheziei incontestabile tendințe de progres și reale elemente care depășeau, cel puțin prin intenția de a le realiza, ideile dela 1848.

Vasile Alecsandri oglindește în teatrul său această frământare a epocii. *Rusaliile*, *Sgârcitul risipitor*, *Clevetici-Ultrademagogul*, *Sandu Napoală-Ultra-retrogradul*, *Paraponisitul*, *Gură Cască-om politic*, *Ion Păpușaru*, scrise în 1860 sau curând după aceea, cuprind toate problemele care se puneau societății românești în acel moment, dela împrăștierea țăranilor până la demagogia ieftină a unor politicieni din care doar două decenii mai târziu se va întrupa și Cașavencu. Este perioada în care principiile sunt trădate, în care ele sunt din când în când arborate pentru a justifica anumite abuzuri. Burghez, dar democrat care împărtășise idealurile dela 1848, Alecsandri este desgustat de asemenea procedee. Așa cum, mai târziu ceva, Caragiale va biciui aceleași scăderi, încă de pe acum scriitorul nostru le observă și le flagelează. Fără îndoială, el este legat de interesele clasei sale și nici nu avea orientarea datorită căreia să poată vedea desfășurarea viitoare a lucrurilor, să lupte pentru ea sau măcar să o accepte. Dar nici abuzurile mascate de frazele goale, care proclamă principiile în care el crezuse, nu le poate admite. De aceea, vom afla la Alecsandri o reală rezervă, dar în niciun caz dușmănie, față de ceea ce i se părea că depășea patruzeci-optismul și nu rezervă, ci dimpotrivă o reală dușmănie față de aceste «forme fără fond», față de aceste începuturi de libertăți și drepturi democratice pur formale, fără niciun conținut, fără nicio realitate în fondul lor. Nu este însă poziția pe care o va ocupa Maiorescu pe această chestie. Acesta va regreta foarte curând după acest moment că chiar aceste «forme» au fost introduse, temându-se ca ele să nu constituie o tentație și un stimulent pentru masele ce se ridicau tot mai mult. Alecsandri regreta că sunt «goale». De aceea, o gazetă care e tribuna unor asemenea idei se chiamă *Gogoșa patriotică*, anticipând în poziție pe Caragiale, gazetarii, oamenii politici care le susțin: Clevetici, Tribunescu, etc. sunt niște oameni de nimic și niște șarlatani. Dar el își păstrează vechea lui bună părere despre presă în general, concepând-o progresist, iar cu alt personaj din *Sgârcitul risipitor*, lângă care se simte realmente scriitorul, vorbește despre «misiunea sfântă și luminătoare a presei», de «rolul sublim al unui publicist» (de astă

dată fără nicio ironie), arătând că « un jurnalist este apostolul adevărului, apărătorul dreptății, propagatorul cunoștințelor folositoare . . . ».

Chiar din acest citat se poate constata că Alecsandri nu trăda idealurile sale patruzeciote de dreptate socială și progres. Asta însă nu-l împiedica să critice uneori cu patimă dusă până la șarjă ceea ce i se părea « vorbă goală », formulă nesinceră, simplă dorință de a parveni prin demagogie. De aceea, în tot lungul piesei *Sgârcitul risipitor* și chiar în celelalte din această vreme, progresismul, libertatea individuală, beția de cuvinte în discuțiile politice, libertatea presei, interesele « patriei », autonomia, independența națională, sufragiul universal le vedem vânturate cu ironie și puse în gura unor oameni de nimic, care nu credeau în ele, așa cum se întâmpla într'o mare măsură în societatea românească pe care opera lui Alecsandri o oglindea.

Atacat de presă pentru poziția sa, scriitorul se adresează gazetei, căutând să clarifice că « atât în piesa *Rusaliile*, cât și în drama intitulată *Sgârcitul risipitor*, am cercat să biciuiesc ridicolele, dar nu principiile, am cercat a stigmatiza nu pe oamenii ce au convingeri, dar pe șarlatanii care fac din cele mai sacre principii o materie de speculație ». Evident că tonurile din rândurile adresate de el unui prieten în 1863, în care vorbește de « avântul nostru pe calea reformelor sociale », nu lasă nicio îndoială asupra atitudinii persiflante a scriitorului chiar față de acțiunile lui Cuza și Kogălniceanu, care nu erau niște demagogi, ci lucrau sincer, în măsura în care le îngăduia poziția lor de « stânga burgheză ». Dar Alecsandri nu devenise ceea ce se cheamă un reacționar, un om care vrea întoarcerea în trecut, care își reneagă propriile idealuri democratice. El era numai împotriva pășirii mai departe și, poate mai mult decât atât, împotriva bagatelizării idealurilor dela 1848, împotriva afișărilor lor demagogice, deformându-le, exagerându-le și, până la urmă, compromițându-le. Pe baza ideologiei dela 1848, pe care numai Bălcescu reușise să o depășească din grupul lor, el mai credea poate încă în rezolvarea luptelor sociale prin înfrățirea claselor. Concluzia lui Antohi despre demagogii din jurul său — căci Clevetici și Tribunescu sunt niște demagogi, nu niște democrați sinceri — este: « Patrioții cei falși? . . . cei care în loc să cate a înfrăți pe toți Românii într'o familie îi desbină cu cuvinte seci de partidă progresistă, partidă moderată, partidă retrogradă, partidă națională, partidă trădătoare ». Această poziție el o putea păstra cu atât mai mult cu cât ea acum avea nu un caracter umanitar, chiar dacă ar fi fost utopic, cum era în preajma lui 1848, ci un caracter mai de grabă de diversiune ce-i convenea, date fiind evoluția burgheziei, trădarea ei față de interesele marilor mase populare, dorința acesteia de a adormi sub diferite pretexte tendința clasei exploatare de a se ridica, de a lupta contra celor ce o exploatau și în fond nu se purtau de loc « frățeste » cu ea. De altfel, o serie de alte piese ale lui, din această vreme, în care există o incontestabilă critică a prezentului, nu se poate spune că atacă nici chiar ceea ce la Junimea se va numi « formele fără fond », cât — cum

zicea el însuși — pe «șarlatanii care fac din cele mai sacre principiiuri o materie de speculație». În acest sens pledează și faptul că în toate celelalte piese din această vreme, în care se face o critică a formelor noi, democratice, nu se poate spune că există undeva o critică a lor în sine, ci a exagerărilor lor. Clevetici ilustrează acest lucru, iar ultra-retrogradul Sandu Napoilă, prin numele ales (la Alecsandri în mod frecvent numele este și o caracterizare a personajului: *Viteazovici* — un militar, *Duducescu* — un afemeiat, *Lipices-u*, *Slugărică*, *Arbore*, etc.), arată conștiința scriitorului că reprezintă o întoarcere nefirească spre trecut și desaprobară pentru poziția acestuia. Sandu Napoilă este de fapt satira micii boierimi, democrată la 1848, pentru că: «înțelegeam egalitatea cu boierii cei mari... dar nu egalita cu ... badea Trohin văcariul», uluită și nemulțumită că lucrurile nu se petreceau așa cum nădăjduia ea, că nu se opriseră în loc, că continuau totuși să se desvolte.

Vasile Alecsandri socotea că prin împlinirea — și aceea în parte, trebuie să recunoaștem — a revendicărilor clasei burgheze dela 1848, lumea se cuvine să fie fericită, și-a găsit forma definitivă și nimic nu mai este dincolo de asta. Democrația și progresul erau pentru el forme fixe care ar fi trebuit să cuprindă până la sfârșitul lumii exact ceea ce cuprinseseră în timpul mișcărilor revoluționare burgheze dela 1848.

Opera lui Alecsandri din perioada de după 1860 oglindește deopotrivă și contradicțiile din societatea românească, mai cu seamă pe cele ale clasei sale, și pe cele care-l frământau pe el însuși. Este o ciocnire între «generozitatea» luptătorilor dela 1848 și neînțelegerea pentru pășirea mai departe care coexistă în o bună parte din acești oameni? *Boerii și Ciocoi*, și mai cu seamă *Concina*, ar pleda pentru această ipoteză. În prima se găsește incontestabilă simpatie față de tinerii care luptau pentru răsturnarea vechiului regim. Ridiculi și vinovații în această piesă sunt cei potrivnici înnoirilor; marele boier Stălpeanu este, cu oarecare rezerve, alături de tineri, pentru progres, deși în discuția ce se naște el nu mai insistă, ca și cum ar fi fost desarmat în acest punct de adversari. El afirmă că «țipătul unui popor îi mai puternic decât tunetul, el răstoarnă cetăți și munți», iar când cineva spune să fie împușcați «mojicii», *Arbore*, spune, ca un ecou al lui Negruzzi «Mojici, mojici, dar mulți» — elemente care arată la Alecsandri, în 1874, serioase elemente din ceea ce el gândise în preajma lui 1848.

Ceva mai mult. Când judecata nedreptățește pe țăranul *Arbore* din cauza corupțiunii ce rodea vechiul regim de pe la 1844, revoluționarul dela 1848 care fusese Alecsandri se dovedește cu aproape 30 de ani mai târziu încă treaz și cel nedreptățit este făcut să spună: «Au venit vremea să ne-apărăm dreptul cu parul... La pari, Români!». Iar Radu, care este Alecsandri însuși în perioada dinainte de 1848, prin proclamarea năzuințelor sale, dovedește că la 1874 scriitorul nu numai că nu le renega ce susținuse, dar le subscria încă. Radu spune că e vinovat de o crimă «notată cu negru în cartea despotismului»: «Crima de a spune adevărul!... Crima de a-și simți inima revoltându-se

contra abuzului! Crima de a cere dreptate deopotrivă pentru toți, fie mari sau mici, tari sau nemernici ¹⁾, avuți sau săraci! Intr'un cuvânt, crima de-a visa pentru omenire o viață mai omenească și pentru Patrie o soartă mai fericită, demnă, independentă ».

Adevărata cauză a contradicțiilor trebuie căutată însă nu în ciocnirile sentimentale, ci mai cu seamă în ciocnirile dintre interesele clasei din care scriitorul făcea parte, a acestei burghezii pe de o parte aliată cu moșierimea și potrivnică formelor nouă, conservatoare și antiprogresistă, pe de altă parte aliată cu capitalismul străin care trebuia servit și care uneori cerea unele formenoui, primirea unor progrese tehnice și părăsirea vechei poziții de exclusiv naționalism. În *Concina*, de pildă, aflăm atitudini antiprogresiste: « Ce este progresul de astăzi? — zice el. O spoială înșelătoare ce-ți ia ochii; o civilizație pripită fără rădăcini în țară; o momițarie generală de tot ce se petrece aiurea... » — deși întreaga primă parte a piesii oglindește tocmai această nedumerire a progresiștilor dela 1848 în fața nouilor progrese, nouilor schimbări ce se cereau și al căror rost ei nu-l mai înțelegeau, neputând urma dezvoltarea fenomenelor. Naționalismul lui Alecsandri, dus uneori până la absurd, xenofobism, în această perioadă, care caracterizează generația sa burgheză, ilustrează și tendința de a se căuta diversiuni pentru problema socială. Totuși, în *Drumul de fier* poziția lui este deosebită. Aici Alecsandri este progresist, este alături de tânărul inginer care arată că țara trebuie să se bucure de « binefacerea civilizației și razele acelu soare modern ce poartă falnicul nume de progres ». El nu mai este alături de bătrânul moșier care nu vrea să treacă drumul de fier pe moșia sa, iar când acesta spune că « drumurile de fier au să îmbogățească pe străinii care le-ar face, iar nu pe noi », tânărul, alături de care stă scriitorul, și care triumfă până la urmă, face elogiul colaborării cu capitaliștii străini și legitimează câștigurile pe care el le socotea pe seama muncii poporului, deși contrazice poziția din atâtea din piesele lui chiar din vremea aceea. Lucrul este însă explicabil. În această vreme, începea să se construiască drumurile de fier dela noi și pentru a obține în cele mai convenabile condițiuni concesiunea, capitaliștii străini cumpărase multe din personalitățile cele mai de seamă ale vieții publice românești. Alecsandri nu rămăsese străin de acest eveniment. Corespondența lui cu soția sa consemnă « lupta cea mare a drumului de fier » pe care o ducea în Cameră, arătând mai apoi că « numit reporter în chestia aceasta, am fost obligat să vorbesc neconținut și în sfârșit slavă lui Dumnezeu, am izbutit », ceea ce explică de ce xenofobul Alecsandri, aparținând burgheziei, care avea nevoie de bune căi de comunicație, pledează pentru străini în *Drumul de fier*. Momentul este semnificativ pentru întreaga perioadă a doua, cea de după 1860, din activitatea lui Alecsandri.

Alecsandri însă nu devine niciodată dușmanul ideilor sale proprii dela 1848. Se poate susține, dimpotrivă, că el, deși nu merge mai departe, cu vremea,

¹⁾ În sensul de neputincioși.

nu încetează niciun moment a fi un reprezentant al democratismului național și progresist dela 1848. În felul acesta se explică faptul că și atunci când unele opere literare dovedesc, în cea de a doua parte a activității sale, nu numai o critică a prezentului, care avea incontestabile scăderi, dar și o tendință de a privi cu simpatie trecutul, scriitorul nu contrazice poziția sa dela 1848. *Barbu Lăutarul și Surugiul*, care sunt considerate ca cele mai tipice în această privință, la o examinare mai atentă sunt concludente. În cea dintâi, curgerea vremii și prefacerile pe care aceasta le implică sunt privite cu melancolie, dar fără protest, mai de grabă ca ceva în ordinea firească a lucrurilor. Semnificativ este că bătrânul lăutar, ultima înțelegere și ultimul sprijin le află tot în mijlocul poporului, iar accentul final cade pe o notă net democratică: satisfacția lui Barbu « că ne-am petrecut veacul în această țară bună și mândră, care a desrobit pe țigani! ». *Surugiul*, de asemenea, evoca nostalgia după trecut, mai degrabă în ce avea el pitoresc, dar nu se poate spune că e vorba de o idealizare a formelor sociale din trecut în această scenetă, în care amintea conflictul dintre țărani și boierii, accentuând neomenia acestora din urmă și vieța amară a celor dintâi. « Ciocoieșii . . . de-a-lungul țării fac pârjol cu bătaia. Cică-i voinicie boierească să stâlcească un biet om de surugiu ostenit ca vai de el, nemâncat, nedormit, plouat, ars de soare, degerat de frig, pentru că-s caili căzuți și nu pot merge în fuga mare ». Socotesc, de altfel, ca foarte elocvent pentru umanitarismul scriitorului consecvent folosirea expresiei « un biet om de surugiu ». Poziția lui Alecsandri față de Sandu Napoila este, în ciuda susținerilor lui G. Ibrăileanu, de netă desaprobară și numele său, conținând caracterizarea, o dovedește. Mai mult încă. Clevetici — ultrademagogul, cu ori câtă lipsă de aprobare ar fi fost prezentat, conține la un moment dat o scurtă tiradă, foarte serioasă, de grije pentru popor, pe care Alecsandri însuși ar fi putut-o spune la 1848. Se vorbea despre bugetul țării și Clevetici spune: « Când e chestiunea de bani, se cuvine să fim economi, căci acest buget este produs de obolul săracului, acelu sârman asuprit și nenorocit asupra căruia cad toate sarcinile! . . . acelu ilot ce geme de secolii, fără ca d-nul ministru de interne să se fi îngrijit până acum de a propune Camerei un proiect de lege pentru ușurarea clasei de gios ».

Incontestabil că desaprobară scriitorului față de exagerările ce se practicau, față de « formele fără fond », democratice, ce se arborau, ca și neînțelegerea sa față de pășirea mai departe, față de adâncirea democrației burgheze, pentru care luptase și el, îi dau lui Alecsandri o oarecare rezervă. Această rezervă îl împinge pe scriitor la *Convorbiri literare*, făcându-l să părăsească interesul viu din trecut pentru fenomenele sociale, simpatia pentru frământările progresiste. Consecvent idealurilor dela 1848, el își alimentează inspirația din istoria națională și folclor, în *Legende și Despot Vodă*, sau din frumusețile naturii românești, evocate idilic (*Rodica* este un simbol) în *Pasteluri*, cufundându-se uneori în evocarea unui trecut foarte depărtat, ca în *Ovidiu și Fântâna Blanduziei*, fără nicio legătură și semnificație în prezentul social, căutând

să evadeze din realități, să evite a lua o poziție față de nouile frământări în contradicție cu interesele clasei sale și, totdeodată, să îndrepte atenția spre probleme depărtate de concretul momentului social, să o abată dela ceea ce era, în acel moment, dominant în societatea noastră.

Când însă vechile idealuri răsunau, când năzuințele democraților burghezi dela 1848 erau din nou în actualitate, lira lui Alecsandri se trezește, uneori cu energie. Dacă el nu poate pași mai departe de orizontul clasei sale, el rămâne, în măsura în care nu se depășeau idealurile generoase ale revoluționarilor, pe care el nu le reneagă și nici nu le combate niciodată, alături de poporul său. Năzuința unei armate naționale, el o oglindește în *Florin și Florica*, vitejia din războiul pentru independență el o cântă cu entuziasm în *Ostașii noștri*. În aceste limite, Alecsandri rămâne un democrat și simpatia sa, înțelegerea sa pentru popor, în deosebi pentru cel dela țară, nu se alterează niciodată complet, în ciuda idealizărilor la care aluneca uneori. În *Rusaliile*, de pildă, care este una din piesele citate pentru a dovedi poziția «junimistă» a lui Alecsandri, în două rânduri, doi țărani insistă că «oamenii îs lipiți pământului» de săraci. La 1869, într'*Un episod dela 1848*, el vorbește deschis despre ce urmăreau revoluționarii pentru popor: «Îmbunătățirea stărei clasei de jos, respectarea libertății individuale, egalitatea pentru toți dinaintea legilor, desființarea privilegiilor, libertatea gândirii și a presei, luminarea poporului prin învățământul obligator și gratuit, moralitatea impiegaților, etc.». Semnificativ pentru deosebirea dintre poziția patruzecioptistului Alecsandri și a *Convorbirilor literare*, conservatoare, reacționare, unde se publica acest fragment este faptul că finalul citatului, dela: «luminarea poporului...» este omisă de cei dela Junimea, după cum omise sunt aprecierile defavorabile ale lui Alecsandri despre regimul despotic al lui Sturza și afirmația că boierii se răsculară «asupra stăpânirii», care ar fi putut stimula și legitima acțiuni similare și la alte clase, acum, două decenii mai târziu. Pentru luciditatea lui Alecsandri și pentru fixarea poziției lui permanent de înțelegere pentru popor, chiar dacă el nu vedea desfășurarea lumii dincolo de ordinea burgheză, trebuie reținut momentul care desigur l-a impresionat adânc la 1848, dacă îl consemnă și peste mai bine de două decenii. La Hangu, eroul povestise cele pățite de boierii care făcuseră încercarea de revoluție dela Iași, fără să stârnească nicio simpatie în țărani ce-l ascultau. «Vali rămase mut. Necompătimirea țaranilor pentru soarta boierilor, îi smulse de pe ochi un vâl care-i ascunsese până atunci tristul adevăr, că distanța socială dintre clasa privilegiată și popor desvoltase în inima poporului o indiferență absolută în privirea boierimii și că abuzurile impiegaților făcuse pe Români a-i stigmatiza cu porecle de ciocoi pe toți aceia care nu erau din rândul lor».

Necentenit, în această epocă, până la capătul vieții scriitorului, vom afla dovezi limpezi că el nu devenise un adevărat reacționar, că el nu îmbrățișase o poziție de neînțelegere față de popor și de dușmănie față de interesele sale, dimpotrivă că simpatia lui rămâne întregă pentru cei nedreptățiți, fiind per-

manent însuflețit de o năzuință de a îndrepta lucrurile, bine înțeles fără să vadă soluțiile cele juste pe care dezvoltarea societății le cerea acum. Un reacționar n'ar fi scris niciodată așa cum a scris el despre starea socială din Principate în *Introducere la scrierile lui Constantin Negruzzi* și e probabil că acestea sunt paginile cele mai pline de compătimire și mai anti-boierești pe care le-a publicat vreodată *Convorbiri literare*. Un pasaj, cel în care conchide în această privință, merită să fie amintit: « Așa dar, în vârful scării sociale un Domn cu topuzul în mână și cu legea sub picioare; pe treptele acelei scări o boierime ghiftuită ¹⁾ de privilegii, bucurându-se de toate drepturile, până și de ilegalități, și scutită de orice îndatorire către țară; alătura cu acea boierime cu un cler a cărui șefi... se desfătau într'o viață de lux trândavă și scandaloasă, iar jos, în pulbere, o gloată cu cerbicia plecată sub toate sarcinile! Sus, puterea egoistă, jos șerbirea și mizeria fără protecție, totul mișcându-se într'o atmosferă neguroasă de ignoranță, de superstiții, de lăcomie și de frică ». Simpatia și lipsa de idealizare cu care vorbește aici despre situația poporului, violenta critică ce o adresează bisericii, serioasa analiză pe care o face întreg procesului social dela începutul secolului al XIX-lea ne arată că Alecsandri, chiar dacă făcea unele serioase greșeli și nu putea pași mai departe, nu devenise aliatul marelui boierimii care uită cu totul pe cei în suferință și compătimiti mai înainte, chiar dacă între timp clasa burgheză, din care el făcea parte, devenise o exploatoare a țărănimii mai dură decât marea boierime la începutul secolului.

Exemplul acesta nu este întâmplător. A spus-o Ibrăileanu, și dela el încoace se repetă frecvent, că Alecsandri, deși a cântat toate marile evenimente la care a fost contemporan, n'a înregistrat improprietărea țaranilor. Nu se poate contesta că un ecou serios, așa cum a avut războiul independenței, care vorbea mai mult năzuințelor generației sale în care aspirația națională era așa de puternică, nu aflăm pentru acest eveniment în opera lui. Dar, nu e mai puțin adevărat că nu se poate socoti ca poziție dușmănoasă acestei idei în sine săgețile pe care el le aruncă demagogismului pe această chestie, în teatrul său, după cum nu se poate uita că cel care semnase manifestul *Prințișule noastre pentru reformarea patriei* la 1848, nu ia niciun moment atitudine contra reformei rurale dela 1864. Ba chiar o scrisoare din 1863, deci înainte de reforma lui Cuza, pe care o reproduce la 1875, în prefața la ediția teatrului său complet dela Socec, Alecsandri ține să sublinieze că el rămâne consecvent năzuințelor dela 1848 și în această privință. La moartea lui Cuza, în 1873, poetul scrie bucata *Cuza Vodă*, o precărire a domnitorului, subliniind numai în fugă Unirea și insistând asupra realizărilor sale democratice, care erau împlinirea aspirațiilor pentru care luptase și Vasile Alecsandri. În această poezie, se poate afla ceea ce cercetătorii n'au scos în evi-

¹⁾ E semnificativ că în teatrul lui Alecsandri apare și după 1860 un personaj din lumea boierească cu numele *Ghifțui*; moșia sa se cheamă *Ghifțueni*, iar altă moșie *Sătula*.

dență până azi, că acest scriitor salută cu mulțumire, fără reticențe, aproape cu entuziasm această împrăștiere a țăranilor, pe care o socotește ca o piatră însemnată la dezvoltarea nației și ca realizarea supremă a acestui domni or:

O! scump amic, Domn mare, O! nume cu splendoare
Sădit pe miriade de libere ogoare!

O clipă apărut-ai în plaiul veșniciei
Și veșnice mari fapte lăsat-ai României,
Nălțând din părăsire antica-i demnitate
Pe magica *Unire* și sacra *Libertate*.

Ca norul plin de mană ce trece și revarsă
O ploaie roditoare pe brazda care-i arsă,
Și, stând apoi de-o parte, în urma lui privește
Cum brazda se deschide și câmpul înflorește;

Așa și din ceruri ai dulcea mângâiere
Să vezi a țării tale frumoase reînviere,
Tu ce-ai stârpit cu sceptorul, unealtă de rodire¹⁾,
Din suflete și câmpuri sămânța de șerbire.

Despre *Boierii și Ciocoi* din 1874 s'a mai vorbit și se va mai putea discuta îndelung. Piesa, marcând o simpatie pentru marea boierime reprezentată de Stâlpeanu, care desigur reflecta evoluția în poziție a burgheziei românești, este o incontestabilă dovadă de consecvență a scriitorului pe linia ideilor democratice ce-l însuflețise la 1848. Radu, eroul piesei, nu este decât purtătorul de cuvânt al acestor idei, alter-ego al lui Alecsandri din vremea aceea, și lumina favorabilă în care e pus dovedește că la 1875 poetul nu contesta nimic din ceea ce proclamase cu mai bine de un sfert de secol înainte. E semnificativ, desigur, și faptul, pe lângă cele semnalate aici sau mai înainte, că spre finalul piesei guvernul corupt și tiranic e răsturnat de o răscoală și că programul noului guvern, fără să aibă nimic revoluționar în el, — e adevărat, — este impus de popor.

Pe aceeași linie, merită să fie reținut că, în cadrul cântării entuziaste a vitejiei românești pentru cucerirea independenței, poezii ca *Sergentul*, *Păstorii și plugarii*, *Peneș Curcanul* și altele oglindesc rolul precumpănit jucat

¹⁾ Manuscrisul acestei bucăți nu l-am putut afla. În ediția primă, ca în toate cele ce urmează, textul este așa cum îl dăm aici. Pentru cel ce citește cu atenție, din context este evident însă că *robire* era cuvântul care se cerea, care fusese de fapt folosit pentru a sluji contrastul. Conveniențele, legăturile lui Alecsandri cu clasele dominante și cu exponentul lor de atunci, Carol de Hohenzollern, îl obligă desigur să facă schimbarea și să ne lase textul cu *rodire*, absolut nejustificat, pe care-l avem. O emendație conjecturală pe care principiile de critica textelor și tehnica edițiilor o admit, ne-ar permite să propunem înlocuirea pentru totdeauna în această poezie a cuvântului *rodire* cu *robire*.

de popor în realizarea acestui însemnat act din dezvoltarea noastră națională, indignându-se în *Eroii dela Plevna*, când acești țărani care se jertfiseră, după război nu aflau la guvernanți recunoștința la care aveau dreptul. În manuscrisele lui Alecsandri se află o poezie pe care el n'a publicat-o niciodată: *Plugul blestemat*, în care își arată simpatia pentru revolta unor țărani ce-și apără pământul și vede în « Vodă », pe bună dreptate, simbolul celor ce-i asupreau și jefuiau. Episodul din această bucată se mai află relatat de Alecsandri în două rânduri, în *Introducerea la scrierile lui Constantin Negruzzi*, din 1872, și în *Boerii și Ciocoii*, din 1874. În conștiința scriitorului, acest moment persistă și este poate deosebit de semnificativ, pentru a fixa poziția sa de la crepusculul vieții, că, cu doi ani înainte de a muri, aflându-se în Castelul Peleş (așa este însemnat pe acest manuscris de mâna poetului), în epoca răscoalelor țărănești din 1888, își amintește de el și scrie, sau poate transcrie doar, în formă definitivă, această poezie, în care avem o țărănime răzvrătită care triumfă.

Vasile Alecsandri este un democrat burghez. Revoluționar la 1848, când clasa sa lupta pentru a cuceri puterea, el deveni mai rezervat mai târziu față de pășirea mai departe, față de adâncirea democrației. Nu se poate contesta însă că el nu reneagă niciunul din idealurile pentru care luptase, că rămâne credincios revendicărilor sociale și naționale dela 1848, dar nu poate depăși orizonturile clasei sale și nu poate trece mai departe de ele. Prezent printre figurile însemnate și chiar reprezentative la 1848, Alecsandri devine după aceea un rezervat, un critic al exceselor, ceea ce înlesnea trecerea sub tăcere a consecvenței sale pe linia revendicărilor patruzecioptiste, care totuși însemna mult, de vreme ce mai erau foarte multe de împlinit din ele; el încetează să mai fie propriu zis un poet-luptător, cum fusese în prima fază a activității sale și — ceea ce e și mai interesant — pare că are conștiința că este depășit, că aparține unei epoci trecute, că nu mai poate corespunde cerințelor societății vii ce se frământă în jurul lui. E neîndoios că, în melancolia cu care privește înapoi, Barbu Lăutarul este, încă dela 1860, oglindirea conștiinței poetului că trăește aceeași dramă, că supraviețuiește epocii sale. Interesant este că această melancolie și această conștiință revine în una din ultimele sale poezii: *Fluerul*, exprimând la 1888 conștiința depășirii de către mersul vremii, atât a operii sale literare cât și a poziției sale. Melancolia poetului este temperată de ideea că la timpul său și-a făcut datoria:

Fluerul răspunse: Frate, frățioare,
A sosit amurgul, jalea ne-a cuprins,
Dar a noastră soartă e mulțămitoare;
Am cântat o doină și e de ajuns.

Poate că aici e cea mai justă caracterizare a lui Vasile Alecsandri. Fără să fie marea personalitate progresistă, clar văzătoare, care să descopere dezvoltarea viitoare și să lupte pentru a înlesni permanenta mișcare spre forme

de viață tot mai înaintate, tot mai democratice, scriitorul acesta a fost numai o figură progresistă a burgheziei în luptă pentru cucerirea puterii, un scriitor care nu s'a putut rupe din legăturile clasei sale pentru a vedea mai departe și mai adânc. Alecsandri rămâne totuși o figură deosebită de cei mai mulți din clasa sa, prin faptul că, deși nu luptă pentru ducerea mai departe a idealurilor dela 1848, nu le reneagă pe acestea și nu luptă niciodată împotriva lor.

G. C. NICOLESCU

CRITICA LUI „48“

Revoluționarii români dela 1848 și-au înscris idealurile în proclamația dela Islaz dar au fost înfrânți apoi în lupta lor pentru prefacerea societății. Era deci firesc, până la un punct, să fie criticați pentru ceea ce ei *nu* au realizat. Era mai puțin firesc, însă, ca ei să fie criticați pentru ceea ce «realizaseră» *alții*. Și totuși, oricât de curios ni s'ar părea, desbaterea ce pretindea să decidă despre valoarea «pașoptismului» a invocat tot timpul vinile sau meritele epigonilor care i-au trădat ideologia. Asupra năzuințelor lui Bălcescu și a prietenilor săi politici a fost astfel aruncată răspunderea tuturor monstruo-zităților la care a dat naștere . . . părăsirea liniei lor politice.

A fost un «tur de forță» pe planul logicei de toate zilele, pentru izbutirea căruia va rămâne în istoria culturii noastre numele lui Titu Maiorescu: numele unui prestidigitator cu înfățișare pedantă, practicând, în redingotă, vicleniile mărunte ale lui Cilibi Moise.

I

În 1868, Titu Maiorescu publica în «Convorbiri Literare» celebrul articol: «*In contra direcției de astăzi în cultura română*»¹⁾. Era formulată aci teoria «formelor fără fond», catechism al întregii critici adresate de atunci încoace, revoluției dela 1848.

Maiorescu începea prin a constata «*un vițiu radical . . . în toată direcția de astăzi a culturii noastre*» și acest vițiu este «*neadevărul*». Această situație, pretindea criticul, se născuse din pornirea tinerilor români care, după 1820, impresionăți de civilizația ce întâlneau cu prilejul studiilor lor la Paris și Berlin, se întorceau în țară «*cu hotărârea de a imita și reproduce aparențele culturii apusene*»; era, ne asigură Maiorescu, o pornire pe care nu o poate explica decât «*vanitatea descendenților lui Traian . . .*».

Rezultatul acestei bizare manii tinerești trebuia să se adeverească jalnic, căci lipseau la noi condițiile din care crescuse în Apus civilizația modernă. Astfel «*vițiul, de care este molipsită viața noastră publică . . . (este) lipsa de orice fundament solid pentru formele din afară ce le tot primim*».

¹⁾ Republicat în «Maiorescu, *Critice*», t. I (București, 1926) p. 151 și urm.

Dar o întrebare se impunea dela sine: în ce consta acel «fundament solid», a cărui lipsă condamna «formele din afară» la o rapidă degenerare? Care era caracterul «fundamentului» real al societății românești și cum trebuiau să se înfățișeze formele ce i se potriveau? . . .

La asemenea întrebări, Maiorescu nu a schițat nici măcar începutul unui răspuns. Era postulat un raport necesar între formele civilizației și un anumit fundament istoric, dar fără ca cineva să poată lămuri cuprinsul celor două noțiuni astfel puse în relație. Rămânea prin aceasta confuză, însăși natura acelei disarmonii atotvinovate.

Este semnificativ că în lista așa-ziselor «forme fără fond», Maiorescu a amestecat devalma tot felul de contradicții ale vieții noastre publice, într'o enumerare aptă să frapeze imaginațiile, dar incapabilă să pună în lumină resortul viciat al mecanismului social. Căci nu puteau fi clasificate cu ajutorul aceluiaș criteriu, și deci nu puteau fi comparate între ele, și nici folosite pentru o singură explicație general-valabilă, împrejurări atât de *disparate* ca: un Teatru Național, fără literatură dramatică originală; jurnale politice, fără partide; o Academie, lipsită de adevărați cărturari; o Constituție, — rămasă pe hârtie și neaplicată în viață, etc., etc. . . .

Nu încape îndoială că, în aceste condițiuni, «vițiul radical», condamnat atât de aspru, se învăluia într'o ceață groasă care îl sustrăgea oricărei identificări precise. Și tocmai de aceea, în locul unei *definiții* în măsură să caracterizeze raportul social viciat, Maiorescu ne aduce o simplă înșirare de metafore: «*producțiuni moarte, pretenții fără fundament, stafii fără trup, iluzii fără adevăr . . .*».

Comentatorii au semnalat adesea această trăsătură a criticii maioresciene; astfel Ibrăileanu constată că «*junimismul este mai mult o stare sufletească vagă, un sentiment, decât o teorie bine definită*»¹⁾. Se manifestă aci o particularitate destul de surprinzătoare pentru profesorul de logică dela Iași, atât de meticulos, altminteri, în cumpănirea silogismelor sale . . .

De fapt, «Junimea» a fost servită de minune de această obscuritate doctrinară în mijlocul căreia clipeau câteva idei simple ca însăși evidența, — cu atât mai grăitoare în simplitatea lor cu cât, în realitate, fiecare le interpreta în alt chip. Mai exact: fiecare împrumuta acestor idei înțelesul propriilor sale nemulțumiri cotidiene și era îndreptățit să o facă atât timp cât avea să dureze confuzia generală a «teoriei».

Nu i-a fost deci greu formulei maioresciene să capete circulația proverbelor populare²⁾. O recunoaște până și Șt. Zeletin³⁾, singurul teoretician

¹⁾ G. Ibrăileanu: «*Spiritul critic în cultura românească*» (Iași, 1909) p. 97.

²⁾ Lovinescu declară cu vădit temei că «*formula formei fără fond a devenit expresia însăși a cugetării critice românești. . . Acțiunea ei a fost atât de puternică, încât impunându-se ca o evidență contimporanilor, a trecut și în moștenirea generațiilor noi*». (În «*Titlu Maiorescu*», — București, 1940 — t. I, p. 281).

³⁾ Șt. Zeletin: «*Burghezia română. . .*» (București, 1925) p. 27.

sistematic de care a fost vrednic liberalismul românesc; o recunoaște în silă, desigur, și protestând ca împotriva unei mari rătăcirii, — dar folosește el însuși același tipar de argumentare când se află în luptă cu ideologia conservatoare: « *reacțiunea noastră, spune Zeletin, s'a mărginit a împrumuta numai poza științei, a importa din alte țări o sumă de formule abstracte, care în patria lor aveau un cuprins, cărora însă reacționarii noștri nu le-au putut da niciunul* » ¹⁾. Atât de mare era puterea obsesivă a acestei formule încât ea se întipărea până și în construcțiile teoretice ale adversarilor ei direcți.

Trebue să adăugăm că și Dobrogeanu-Gherea a căzut în cursa junimistă lăsându-se sugestionat de schemele ei și proiectându-le, chiar, asupra viitorului muncitorimii. El mărturisea dealtfel fățiș că primise aprecierea dată de Maiorescu în legătură cu drumul istoric al liberalismului român: « *până aci sânt într'adevăr perfect înțeles cu doctrinarii conservatorismului nostru* » ²⁾. Dar Gherea credea că, după ce și-a însușit aprecierea faptelor conform opticii istorice a boierimii, va putea totuși deduce o atitudine politică proprie, « *nu asemănătoare cu a conservatorilor, dar nici deosebită . . . ci diametral opusă* » ³⁾. Era o greșală care trebuia să-l ducă, în a doua perioadă a activității sale, pe o poziție obiectiv potrivnică intereselor mișcării muncitorești din România ⁴⁾.

Cazul lui Dobrogeanu-Gherea dovedește astfel, odată mai mult cât de strânsă este legătura dintre teoria marxistă și politica muncitorească; căci greșelile lui politice sunt solidare cu primirea ne-critică a premiselor ideologiei junimiste, — premise incompatibile cu postulatele fundamentale ale materialismului istoric.

Discriminarea dintre « formă » și « fond » nu este, în sine, străină marxismului. Dar ea are, în acest cadru, un înțeles bine precizat și pe care îl definește o analiză riguroasă a raporturilor dintre cele două aspecte ale unei realități sociale. Astfel, pentru a lua un exemplu clasic, dreptul civil al unei societăți exprimă relațiile economice dintre indivizii și clasele care o compun (relații care, în acest sens, alcătuiesc « fondul » dreptului civil). Modalitățile expresiei juridice decurg așadar din însușirile « fondului » social, potrivit unor determinări general valabile. Aci Fr. Engels precizează că « *forma în care are loc aceasta poate fi însă foarte deosebită* » ⁵⁾.

În adevăr, o serie de particularități naționale ale codurilor burgheze pun în lumină toate variațiile pe care le-a suferit oglindirea realităților capitaliste pe planul juridic. Engels analizează mai departe unele dintre aceste particularități, în cazul legislațiilor engleză, franceză și germană, punând în lumină

¹⁾ Zeletin, *op. cit.*, p. 220.

²⁾ Dobrogeanu-Gherea: « *Neoiobăgia* » (București, 1910) p. 133.

³⁾ *op. cit.*, p. 134.

⁴⁾ cf. M. Roller: « 28 ani dela moartea lui Gherea » (în « *Studii* », nr. II, Apr.—Iunie 1948, p. 168 și urm.).

⁵⁾ Engels, *L. Feuerbach și sfârșitul filosofiei clasice germane*. Trad. rom. (edit. P.C.R., București 1945), p. 59.

de fiecare dată condițiile istorice deosebite ale dezvoltării « fondului » social: ele explică « formele » specifice de drept apărute acolo și anume printr'un proces organic de determinare *lăuntrică*, chiar atunci când interveneau modele juridice străine. Astfel, « *Landrecht-ul* » prusian este un cod care a răstăl-măcit dreptul român în « *interesul unei societăți încă mic-burgheze și feudale* », un cod « *care în astfel de împrejurări va fi rău de asemeni și din punct de vedere juridic* » ¹⁾.

Este util să reținem pentru analiza noastră că printre « particularitățile naționale » ale unei legiferări poate figura și proasta ei alcătuire tehnică; și că aceste « forme » străambe departe de a fi lipsite de « fond », sunt explicabile în chiar incoerența lor prin împrejurările istorice în care s'a dezvoltat « fondul » social. De fapt, « formele » românești acuzate de Maiorescu pun o problemă asemănătoare celei studiate aci de Engels și se cuvine să o tratăm urmărind același fir metodologic.

II

Ideia cea mai vădit absurdă din întreg arsenalul doctrinar al Junimei era, fără îndoială, « *vanitatea* » celor dela 1848, ca explicație a dăunătoarei lor manii de imitare. Maiorescu a fost dealtfel singurul care a cutezat să formuleze în toată seninătatea o asemenea teză. Ceilalți, presimțind ridicolul ei, s'au străduit să motiveze mai « verosimil » pornirea subiectivă a pașoptiștilor; dar ei s'au arătat astfel inferiori lui Maiorescu în înțelegerea mecanismului lăuntric al propriei lor teorii... Căci, în realitate, această idee este solidară cu întreaga lor construcție ideologică.

În definitiv, trebuia demonstrat până la capăt că « formele noi » erau « lipsite de orice fundament », — că ele erau străine realităților românești, sau cu alte cuvinte, potrivnice oricăror interese din cuprinsul țării; *potrivnice chiar și intereselor propriilor lor susținători politici*... În adevăr, aceste « forme » ar fi scăpat de învinuire de îndată ce s'ar fi acceptat că ele corespundeau măcar intereselor materiale ale oamenilor care le-au introdus și ale acelora care le-au primit cu atâta însuflețire ²⁾: căci interesele materiale just înțelese ale majorității unei națiuni reprezintă un « fundament » suficient de solid pentru oricare « forme » sociale. De aceea, oricine stăruia în a nega prezența unui « fond » pentru « formele din afară ce le tot primeam », *trebuia* să ajungă la încheierea că pașoptiștii au apreciat greșit propriile lor nevoi imediate. Pe de altă parte, însă, este învederat că revoluționarii au luptat pentru idealurile lor, hotărâți să-și jertfească și viețile ca să grăbească izbânda.

¹⁾ *Loc. cit.*, p. 6.

²⁾ Că această însuflețire cuprinsese mulțimile, o atestă unanimitatea martorilor contemporani: o atestă cu o îngrijorare lesne de înțeles, însuși Fuad-Effendi, « jandarmul ordinii împărătești ». (Cf. A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*, 1, I, Buc., 1919, p. 259, notă).

Cum ar fi putut junimiștii să evite, în aceste condițiuni, invocarea unui îndemn irațional lucrând în rândurile celor dela 1848 și izbutind să le turbure mințile?... O nevroză colectivă, oricât de surprinzătoare ar fi fost în sine, trebuia totuși presupusă ca izvor al unor gesturi atât de dezordonate...

Discuția atentă a acestui punct al junimismului nu trebuie socotită de prisos. Căci aci se găsește « încheietura » întregului mecanism ideologic de care ne ocupăm, — punctul său slab și, în același timp, principiul tainic de organizare al tezelor sale. Cercetând aserțiunile Junimei asupra mobilului care subiectiv vorbind, a pus în mișcare pe revoluționari, putem afla « mărturisirea rușinată » a îndemnului de care a ascultat critica însăși.

Logica internă a sistemului maioreșcian implică, pe tăcute, că pozițiile de luptă ocupate atât de pașoptiști cât și de criticii lor erau independente de interesele lor de clasă. « Necesitatea » unei asemenea caracterizări apare evidentă în cazul oamenilor dela 1848: dacă s'ar fi admis prezența unui ideal de clasă în ideologia lor, s'ar fi introdus, în cuprinsul acestui ideal, tocmai « fondul » a cărui desăvârșită lipsă trebuia demonstrată !

Dar de aci rezultă, prin simetrie, că nici junimiștii nu ar fi apărat interesele unei anumite clase: în măsura în care pașoptismul era « dovedit » ca potrivit idealurilor întregii societăți, în aceeași măsură critica lui era valabilă pentru interesele tuturor. Pentru a sugera publicului această încheiere, era suficient ca detractorii revoluției să rămână, consecvenți, pe terenul ce și-l fixaseră ¹⁾.

Aici se vede rolul jucat de obscuritatea noțiunilor cu care opera Junimea. La adăpostul ei s'a putut strecura prejudecata unui « fond » omogen, acolo unde era de fapt vorba despre un antagonism ireductibil de interese și de idei. Se avea mereu în vedere necesitatea unei legături misterioase între « formele » civilizației și anumite realități sociale despre natura cărora se păstra tăcere. Această legătură era pe nesimțite asimilată cu simplul raport logic dintre premise și concluzii și dobânda astfel caracterul stringent al demonstrației oricărei teoreme geometrice. Apoi discuția se purta ca și cum s'ar fi pornit dela premise general-valabile, dela însușirile aceluia vag « fundament » românesc căruia ar fi trebuit să se potrivească în egală măsură năzuințele tuturor indivizilor și claselor. Nu mai rămânea decât să se deducă în mod adecvat consecințele acestor premise: aci pașoptiștii erau acuzați de a nu fi

1) Dobrogeanu-Gherea a fost lipsit de o asemenea consecvență, — spre cinstea lui de altfel... Dar el nu a fost consecvent nici cu punctul de vedere marxist în chestiunea luptei de clasă, când a vrut să aprecieze situația concretă din societatea românească (cf. M. Roller, *loc. cit.*). De aci contradicțiile din sânul teoriei sale: asupra raporturilor dintre « formă » și « fond » el afirmă mai întâiu că « în țara noastră... nu am avut... condiții sociale, fie obiective, fie subiective, pentru introducerea lor » (a « formelor noi », n.n.). Însă apoi, caracterizând unele trăsături ale dezvoltării noastre istorice, el recunoaște că, « toate acestea reclamau introducerea instituțiilor liberale-burgheze. De sigur e greu ca niște instituții să se bazeze pe necesități mai mari ». (Cf. *Neoibăgia*, p. 28 și p. 42).

judecat limpede și, împotriva lor, junimiștii asigurau că gândesc cu mult mai corect. Astfel discuția se muta pe astrele lipsite de luptă de clasă, acolo unde împarte dreptatea tribunalul Rațiunii Pure...

G. Ibrăileanu a semnalat, primul, o împrejurare interesantă și căreia îi putem da aci valoarea unei experiențe de laborator: el a arătat diferențele pe care le înfățișează istoria Moldovei și a Munteniei în veacul al XIX-lea, evidențiate prin gradul în care a crescut acolo ideologia reacționară și prin gradul în care a întârziat dezvoltarea burgheziei ¹⁾. Este vorba de fapt despre variațiile regionale paralele ale celor două fenomene pe care Junimea le-a botezat, «formă» și «fond». Compararea lor ne va aduce toate lămuririle asupra tezelor Junimii, —asupra afirmațiilor ca și asupra tăcerilor sale...

Insăși revoluția dela 1848 a avut o soartă diferită în cele două Principate. În Țara Românească, —o largă mișcare de masse, al cărei avânt a măturat toate obstacolele din drumul spre puterea politică; la Iași, —o petiție timidă pe care Domnitorul a putut-o rupe fără teamă. Dar este semnificativ în cel mai înalt grad pentru problema noastră, faptul că nivelul de luptă al Moldovenilor a rămas în urma celui din Țara Românească tocmai în măsura în care burghezia de peste Milcov era mai puțin dezvoltată decât cea de dincoace ²⁾. Se poate vedea de aci că *pașoptismul a variat în intensitate după gradul de dezvoltare al acelei realități sociale care a dat organic naștere, în toate țările din lume, ideologiei liberale*: un capitalism tânăr, aflat în faza lui revoluționară ascendentă. Cum se poate vorbi așadar despre o formă fără fond, când vedem că sprijinitorii acestor «forme» întâmpină în biruințele și chiar în înfrângerile lor soarta istorică a fondului pe care Maiorescu îl neagă?...

Pe de altă parte, este limpede că explicațiile propuse de Junimea pentru geneza ideilor pașoptiste în niciun caz nu pot lămuri variațiile regionale suferite de acestea. Nimic nu ne îndreptățește să credem că «vanitatea» (sau oricare altă stare sufletească) ar fi fost în mod special răspândită în rândurile tineretului din Muntenia. Nici obiceiul de a merge la studii în străinătate, și nici măcar admirația pentru cele întâlnite acolo, nu erau neapărat caracteristice fiilor protipendadei dintr'un singur Principat Român. Pentru care motiv să fi fost atunci mai puțin puternică dorința Moldovenilor de a «imita fără socoteală pe străini»?...

Ii era cu neputință lui Maiorescu să răspundă la asemenea întrebări, atât timp cât rămânea consecvent cu propria lui teorie. Răspunsul îl pot da numai acele împrejurări pe care le pune în lumină compararea istoriei Mun-

¹⁾ Ibrăileanu, *Spiritul critic*..., p. 11 și urm.

²⁾ M. Roller, *1848 în Principate* (în *Viața Românească*, Nr. 1, Iunie 1948, p. 107 și urm.).

teniei și Moldovei și care au determinat atât pașoptismul cât și critica lui: împrejurările nașterii și dezvoltării capitalismului românesc.

Analiza revoluției dela 1848, de îndată ce este făcută pe bazele științifice ale materialismului istoric, confirmă faptul că principiile dela Islaz au isvorit din cuprinderea societății românești înlăuntrul pieții capitaliste mondiale, din dezvoltarea economiei de mărfuri, — din folosirea tot mai largă a mâinii de lucru salariată în locul celei iobage¹⁾. Infrângerea revoluției nu a putut de aceea să rămână definitivă: creșterea mai departe a forțelor capitaliste va determina, mai ales după 1857, adoptarea acelor « forme » care au fost apoi criticate de Junimea cu atâta asprime.

Dar să băgăm bine de seamă: era vorba acum de o « ediție revizuită » a pașoptismului pe care Bălcescu nu ar fi putut-o recunoaște de fel. Și această deosebire, pe escamotarea căreia s'a bizuit succesul Junimei, trebuie să formeze deasemeni cheia analizei noastre. Pentru a cuprinde semnificațiile ei, — pentru a înțelege tot ce a vrut Junimea să ne ascundă, — este astfel neapărat necesară o comparare a condițiilor în care s'a dezvoltat capitalismul în Moldova și Muntenia, după 1848.

*

Intr'o analiză rămasă clasică, Lenin a arătat că dezvoltarea capitalismului se poate face pe două căi; el le-a denumit pe acestea « prusacă » și « americană », după cele două cazuri istorice care pot fi socotite ca prototipuri ale fiecărei categorii²⁾. Diferența principală între ele constă în modul specific prin care sunt înlăturate relațiile feudale de proprietate asupra pământului și, drept consecință, în repezițiunea cu care cresc forțele de producție, tehnica agrară, etc. . . . Urmând « calea americană », capitalismul se dezvoltă liber, nestânjenit de niciun fel de urme de servitute (fie că societatea respectivă nici nu a cunoscut vreodată asemenea urme, ca în Statele Unite, — fie că cele au fost smulse din rădăcini printr'o revoluție biruitoare, ca în Franța sau în Anglia). Calea prusacă, în schimb, « este caracterizată prin faptul că relațiile medievale de proprietate nu sunt lichidate dintr'odată, — ci sunt treptat acomodate capitalismului, alături de acesta continuând încă multă vreme să fie active trăsături semi feudale. Revoluția burgheză nu a sfârșit posesiunea funciară senioțială . . . ci a transformat-o numai în acea gospodărie junkerească, care este prin natura ei capitalistă, dar care nu poate să o scoată la capăt fără o anumită dependență semi-iobagă a populației rurale »³⁾.

¹⁾ M. Roller, *loc. cit.*

²⁾ Cf. Lenin, *Die Agrarfrage in Russland am Ende des XIX. Jahrhunderts* (1908), trad. germ., Berlin 1920, p. 74 și urm.

³⁾ Lenin, *op. cit.*, p. 79—80.

Lenin mai arată că, în cazul desvoltării de tip prusac, se păstrează deosemeni relații de producție semi-feudale ca *dijmele* și *corvezile*. O condiție necesară a unei astfel de exploatări agricole este folosirea inventarului țărănesc rudimentar pentru munca pământului, — în locul unei tehnici înaintate pe care ar putea-o pune în lucrare concentrarea mijloacelor de producție într'o largă întreprindere capitalistă ¹⁾. De aceea, conchide Lenin, « *acest chip de a pregăti calea capitalismului asigură într'un grad incomparabil mai mic desvoltarea liberă a forțelor productive* » ²⁾. Și urmările acestei împrejurări hotărâtoare se manifestă asupra tuturor formelor de vieță socială; este suficient să amintim, deocamdată, trăsăturile subliniate de Engels în compunerea faimosului « Landrecht » prusian.

Se pune întrebarea: care a fost drumul istoric parcurs de societatea românească? — O privire cât de sumară asupra trecutului ne încredințează că ea a împărțșit din acest punct de vedere soarta Prusiei, — soartă comună de altfel cu aceea a Ungariei, Poloniei, Rusiei țariste, etc. Se știe că la noi, și după « reforma » din 1864, relații semi-iobăgiste au continuat să dăinuiască în agricultură sub formele de abia mascate pe care le-a încetățenit « legea învolilor agricole » din 1865 ³⁾.

Pentru caracterizarea acestei situații vom cita un singur fapt, mai grăitor în simplitatea lui decât o grămadă întregă de argumentări: atitudinea pe care a adoptat-o burghezia românească în fața propriilor sale posibilități de desvoltare economică. În adevăr, după cum a dovedit-o atât de strălucit K. Marx, prima sarcină istorică a capitalismului a fost de a-și procura mâna de lucru salariată transformând masele de iobagi în proletari « liberi », atât prin eliberarea lor de servitute cât și prin exproprierea lor de pământ și, în general, de orice mijloace de producție: în vederea îndeplinirii acestui din urmă scop, burghezia a folosit violența politică în tot timpul așa-zisei « acumulări primitive » ⁴⁾. Clasa stăpânitoare din societatea românească s'a slujit, însă, de puterea ei asupra Statului într'un sens cu totul diferit. Incepând din chiar anul 1864 s'a votat un șir de legi pentru împărțirea pământurilor aflate în proprietatea Statului; în expunerile de motive, în fruntea argumentelor, se trecea mereu primejdia înmulțirii proletariatului agricol ⁵⁾, — adică « primejdia » desvoltării acelei clase fără de care nu poate începe producția industrială pe scară mare !... Nu putea fi mai sincer mărturisită incapacitatea

¹⁾ E dela sine înțeles că este vorba aci despre contrastul dintre modul de producție feudal și cel capitalist, singura împrejurare în care acesta din urmă apare ca un element de progres social.

²⁾ Lenin, *op. cit.*, p. 79.

³⁾ Un material abundant se găsește la R. Rosetti, *Pentru ce s'au răscolat țăraniț* (București, 1908), p. 414 și urm.

⁴⁾ K. Marx, *Capitalul*, t. I, (trad. rom., București, edit. P.C.R., 1947), p. 634 și urm., *passim*.

⁵⁾ Cf. D. Gherea, *Neoioabăgia*, p. 210.

capitalismului românesc de a-și îndeplini cu fermitate propriul lui destin istoric¹⁾. Poltroneria politică se însoțea aci de o lene asupra căreia apăseau amintirile Fanarului, contrastând puternic cu sporul de activitate și spiritul de întreprindere ce i-ar fi fost în acel moment necesare.

În întreaga societate se resimțea această oboseală pre-timpurie a burgheziei. O atmosferă putredă în care creștea demoralizarea, contrasta acum cu vremelnicul entuziasm revoluționar din jurul anului 1848. Călătorii străini notau impresia de bâlcu depravat și stăpânit de patima jocului pe care o lăsau, *tuturora*, locașurile protipendadei²⁾. În 1867, Le Cler se arăta pe bună dreptate consternat de mulțimea slugilor pe care le întâlnește robotind în « curțile » Capitalei. Era ca un fel de mărturie simbolică pentru caracterul parazitar al oligarhiei române: servitorimea reprezenta mai mult de un sfert din populația întreagă a orașului l...³⁾.

Se întâmplase în adevăr, după 1848, un fapt decisiv pentru dezvoltarea ulterioară a luptei de clasă. Impletirea latentă de interese burghezo-moșierești fusese sancționată politiceste prin « monstruoasa coalitiție »: se sacrificase substanța programului revoluționar al democrației burgheze și, odată cu acesta, se punea în calea progresului economic și social un obstacol a cărui înlăturare va trebui să aștepte intervenția pe scena istoriei a unei clase noi, mai hotărâtă de luptă. De teama masselor și a revendicărilor lor radicale, burghezia română își încheiase întrucât o privea cariera revoluționară, încă înainte de a fi obținut primul succes durabil.

Fenomenul acesta e caracteristic pentru dezvoltarea societății românești din amândouă fostele Principate. Dar și aci întâlnim nuanțe regionale, în a doua jumătate a veacului trecut, și ele sunt la fel de semnificative pentru obiectul studiului nostru; căci ele ne arată în ce măsură în Moldova, în patria « criticismului », s'au evidențiat acele trăsături ale dezvoltării « de tip prusac » care au stăvilat și pe alte meleaguri progresul forțelor de producție.

Se știe că ritmul de creștere al populației urbane a unei țări este în strânsă legătură, în perioada dezvoltării capitalismului, cu ritmul în care se dezvoltă întregul proces social. Ori, între 1859 și 1899 (adică între primele două recensăminte generale efectuate la noi în țară) populația Munteniei a crescut

¹⁾ « Exproprierea maselor populare de pământul lor formează baza modului de producție capitalist », ne spune Marx (*Capitalul*, t. I, p. 677). În loc să urmărească aceasta, oligarhia română își pune . . . energia în a legifera împroprietăriri — numai pentru a « fixa » la sate surplusul de brațe libere cu care nu știa ce să facă; tocmai de aceea legea prevedea « obligația pentru cumpărători de a se stabili cu locuințele pe moșia cumpărată (cf. Rosetti, *op. cit.*, p. 476).

²⁾ N. Iorga, *Istoria Bucureștilor* (București, 1939), p. 296.

³⁾ *Loc. cit.*, p. 304.

cu 68%; aceea a Moldovei, însă, numai cu 39%¹⁾. Dacă deci mersul capitalismului era stânjenit în întreaga societate românească de rămășițe feudale, — în Moldova aceste piedici se dovedesc a fi fost deosebit de active. Și acest lucru rezultă cu un puternic relief tocmai în sectorul economic pe care rămășițele iobăgiste îl influențează mai direct: în agricultură. Aci forțele capitaliste au stimulat dezvoltarea gospodăriei rurale într'un chip la fel de inegal. Astfel suprafețele semănate cresc în Muntenia cu 174,2%; în Moldova cu numai 69,9%²⁾.

Înțelesul obiectiv al teoriei lui Maiorescu (mai exact vorbind: *al succesului ei*) trebuie apreciat prin prisma concluziilor la care compararea acestor « variații conccmitente » ne poate conduce. În adevăr, când întâlnim pe de o parte lupta Junimei pentru « a se limita adoptarea formelor apusene », — și pe de altă parte încetinirea dezvoltării capitalismului: nu rezultă dela sine că *lucrau aceleași forțe în aceste două direcții prin care se distinge societatea moldoveană?* Cum, altminteri, s'ar putea explica faptul că ideologia junimistă a apărut și a fost cu deosebire prețuită tocmai acolo unde se manifestă mai puternic și compromisul de clasă?

Se poate vedea acum toată valoarea împrejurării pe care a semnalat-o Ibrăileanu³⁾. Raporturile între diverse manifestări sociale pe care ea le pune în lumină în ajunul lui 1848 și după această dată, dovedesc în primul rând că *atât pașoptismul cât și critica lui* sunt « forme » ideologice perfect corespunzătoare câte unui « fond » organic: primul corespunde dezvoltării capitalismului la fel cum cealaltă exprimă împletirea de interese burghezo-moșierești.

Dar o cercetare întemeiată pe metoda materialismului dialectic nu se poate opri la această constatare, chiar dacă rezultă din ea că bazele însăși ale junimismului sunt mincinoase. O teorie care a cunoscut un asemenea succes de opinie ca aceea formulată de Maiorescu, nu poate fi considerată ca pur și simplu absurdă⁴⁾; dacă ne-am limita la atât, am pierde cea mai bogată parte din învățămintele acestei curioase experiențe cuprinsă în istoria bătăliilor ideologice din răstimpul ultimului secol.

În adevăr, ideologia junimistă « exprimă » *din două puncte de vedere distincte* acele împrejurări sociale pe care le caracterizează dezvoltarea de tip prusac a capitalismului românesc. Pe de o parte, critica servește interesele beneficiarilor principali ai compromisului de clasă și este tocmai de aceea promo-

¹⁾ L. Colescu, « *Analiza rezultatelor recensământului general al populației României din 1899* », (ed. II-a, București, 1944), p. 32. Această diferență dintre cele două cifre rezultă de altminteri în întregime din sporul populației urbane (*ibidem*, p. 36 și urm).

O p. cit., p. 35.

³⁾ Valoare pe care Ibrăileanu a fost însă departe de a o cuprinde în întregime!

⁴⁾ Lenin spunea că nici « *idealismul* . . . nu este alcătuit din simple baliverne decât pentru materialistii vulgari . . . Dimpotrivă, din punctul de vedere al materialismului disciplinat de dialectică, idealismul filosofic este o creștere unilaterală . . . și una din fațetele cunoașterii ». (Pasagiu din « *Caietele filosofice* », reproduc în « *Materialisme et empiriocriticisme* », — trad. franț., Paris, E.S.I., 1928, — p. 330).

vată în primul rând de ei. Pe de altă parte, însă, critica junimistă cuprinde și un sâmbure de adevăr, fără de existența căruia ar fi inexplicabilă influența ce ea a exercitat-o: și acest sâmbure, de altminteri înfășurat în urzeala perfidă a diversiunilor, constă în aceea că Maiorescu făcea rechizitoriul unor « forme » sociale *realmente* strâmbe!.. Să ne amintim încă odată de ceea ce spunea Engels despre legislația prusiană: « în aceste condiții ea va fi rea de asemeni și din punct de vedere juridic », — și de aci izvorăște o inevitabil proastă funcționare a mecanismului social spre paguba, în primul rând, a masselor populare.

Astfel se întâmplă că în Moldova, adică acolo unde efectele relei alcătuirii sociale sunt mai dureroase, succesul Junimei este cu mult mai larg decât ar fi trebuit să o îngăduie în mod normal conținutul de clasă al tezelor ei. Rândurile partizanilor ei se îngroașă cu numărul tuturor acelor pe care îi nedreptățește mersul istoriei. Ei caută în atmosfera criticismului Junimei o justificare teoretică pentru starea lor de confuză nemulțumire și nu bagă de seamă că Maiorescu reproșează revoluției dela 1848 o vină pe care, de fapt, o poartă « monstruoasa coaliție » burghezo-moșierească. Dela adevărul relativ pe care îl conținea critica Junimei se aluneca ușor spre minciuna fățarnică de clasă: cu atât mai ușor cu cât organizarea tezelor maioresciene era, după cum am văzut, destul de abil măsluită. Prea puțini sunt aceia care vor înțelege cursa în care au căzut; încă și mai puțini aceia care vor ști să recunoască natura greșelii lor.

Obscuritatea doctrinară a Junimei a fost condiția indispensabilă a unei asemenea întruniri de năzuințe contradictorii; căci numai datorită ei se evita acel examen critic care ar fi scos îndată la iveală hotarul dintre adevărul general-valabil și teoria reacționară a « formei fără fond ». În starea însă, în care se aflau ideile vremii, era aproape cu neputință unui Caragiale să se descurce prin desişul frazelor spre a afla *până unde* coincid orientările sale cu cele ale corifeilor Junimei. Dealtfel Gherea însuși avea să primească mai mult decât se cuvenea din tezele lui Maiorescu.

Va trebui să stabilim acest hotar, dacă vrem să ne lămurim nouă înșine, și pentru folosul nostru, procesul ideologic prin mijlocirea căruia a fost înșelată vigilența de clasă a atâtor luptători progresiști; va trebui să ne lămurim înainte de toate asupra isvorului adevărat al suferințelor țării, confruntând rolul pe care l'au putut juca aci « imitațiile după străini » sau compromisul de clasă.

BARBU CÂMPINA
(va urma)

SCRISORI DIN REVOLUȚIA DELA 1848

Provizia-i mică. Trei scrisori. Iar dintre ele numai pe una o redăm întreagă. Și tusele nu privesc lucruri de o mare strălucire. Totuși, Istoria care nu romanțează ori romanele care vor să se sprijine pe fapte ce s'ar cuveni să devină istorice, ar putea să și le însușească.

Ele au fost publicate în *Pruncul Român*, o gazetă de format draguț, adică dintr'acelea pentru care cercetătorul colecțiilor academice nu e nevoit să-și sucească gâtul ca să poată fi în stare să prindă și să transcrie câteva rânduri. Ziarul a apărut dela 12 Iunie până la 11 Septembrie 1848: treizeci și nouă de numere. Nașterea lui fusese anunțată astfel, de către Ion Catina:

Români !

Jurnalul libertății ce au născut aseară (11 Iunie) din inimile Voastre, iată că și-a luat sborul său ; priimiți-l, bolezați-l ; eu i-am zis : Pruncul Român.

Dar biata sa maică, o ! ea a suferit mult până l-a zămislit ; voi o iubiți, eu o cinstesc — și o numesc : România.

Am găsit necesară reproducerea acestei înștiințări, în stilul căreia vom vedea apărând (în numărul 25 dela 10 August, și la rubrica *Daruri practice*) o scrisoare a *celăfeanului Costache Carageali*. Iată textul scrisorii, la care trimitătorul alăturase « un inel de diamante și o podoabă de granate, în valoare de lei 650 »:

Numărul 19 al Pruncului Român anunță o colecție ¹⁾: nevino-vatul Prunc cere pentru maica sa, ea cere și primește cât de mic ar fi darul. Deși strein și calomniat de enemicii miei, voi să iau parte la această faptă. Aflându-mă astăzi în lipsă de bani, trimeț Pruncului un inel al meu de diamant și o podoabă de granate a soției mele. Bine vroii a le pune spre vânzare și prețul lor îl veți depune la casa adunării.

Sacrificiul este mic ; dar și puterile mele de astăzi sânt mici ; dea Domnul să mă 'nsănătoșesc să pociu lucră, și zeciunala muncilor mele o depuiu la casa colecției. Aș fi vroit să continuiu scrisoarea, dar periodul frigurilor mă întrerumpe.

*Fratele și amicul vostru,
C. Carageali*

¹⁾ De sigur: o *colecă* (nota noastră)

Această scrisoare și acest dar din partea străinului Costache Carageali contrazic afirmația conținută în de altminteri buna broșură a lui Ion Diacu Xenofon, din Biblioteca Teatrului Național (Nr. 10), consacrată unei figuri din Vechiul Teatru Românesc. În această broșură — care cu câțiva ani înainte fusese o comunicare la Prietenii Istoriei Literare (ședința din Februarie 1937, cu prilejul a 60 de ani dela moartea lui C. Carageali) — Ion Diacu Xenofon spunea:

« În ce privește această mare mișcare de redeşeptare națională din Muntenia (Revoluția dela 1848), M. N. Belador susține că l-a atras și pe Costache Carageali în turburările zilei. Nimic însă nu dovedește această gratuită afirmație ».

Din scrisoarea lui Costache Carageali (nepotu său: Ion Luca avea să iscălească, făcând o metateză: Caragiale), noi vedem că M. N. Belador a avut dreptate împotriva lui Ion Diacu Xenofon.

* * *

Altă scrisoare, iscălită « Un Abonat », relatează discuțiile întăritate foarte, din Adunare. Și încheie cu istorisirea unui episod comic:

Auzind că se vorbește în Constituție de slobozenia teascului (a tiparului), un boier bătrân se interesează și află că, prin acest lucru, se vor putea divulga nedreptățile și tâlhăriile; și el strigă atunci cu furie: « Ce? N'am eu duhovnic să-mi spuiu pacatele? ».

Dar emoționant, dramatic chiar, este începutul acelei scrisori.

În ziua reacției dela 29 Iunie, când toți aristocrații care se aflau în Capitală se adunaseră spre a întocmi cămăcănia, un patriot de și minutele erau critice și-a ridicat glasul în această adunare:

« Domnilor este adevărat că revoluția s'a înăbușit, dar n'a murit! ».

* * *

Și acum, a treia scrisoare.

Este a « Dumnea-ei soția cetățeanului Davicion » (Davicion Bally). Ea a trimis Pruncului Român « lei 66, făgăduitul dar patriotic, adică prețul cusăturii a șase cămăși ». Și acest mic dar — urmând celor mai mari ale copiilor ei, bani economisiți din cadourile părintești, precum și celui al soțului ei: o sumă importantă — a fost întovărașit de o scrisoare. Textul acesteia cuprinde câteva coloane din penultimul număr al Pruncului Român. Și, dacă s'ar elimina pasagiul ei final, de-o anxietate melodramatic exprimată, ar putea să figureze în fruntea unei Antologii a celor mai bune scrisori literaro-sociale românești.

Dăm începutul acestei minuni de scrisoare:

Patriarhul Iacov iubi cu deosebire pe Iosif, fiu al prea iubitei sale soții Rahela. Ea îi făcu cămăși cusute cu bibiluri de mătase, iar frașii lui îi pizmuiră.

Eu, ca strănepoata Rahelii, m'am ferit d'a face bibiluri de mătase la cămășile ce am cusut pentru Pruncul român; am făcut o simplă cusătură cu tigheluri, știind că pruncului îi place simplitatea și nu dorește decât a fi iubit de frașii lui. Preșul cusăturii mi

s'a plătit câte 11 lei de fiecare. Numărul îmi plăcu fiindcă este numărul copiilor Patriarhului meu.

— Imi veși zice, poate, că Iacov a avut 12 fii; așa e; dar pe Veniamin, fiul durerii, nu-l voi număra, căci acum, slavă Domnului, durerile ne lipsesc: frații noștri Români au tămăduit suferințele noastre, au turnat cu o mână făcătoare de bine balsamul mângâierii în ranele noastre și ne-au întins o mână de frate.

« Mână făcătoare de bine », « mână de frate întinsă » se referă la articolul 21 din Proiectul de Constituțiune al Revoluției dela 1848 din Țara Românească: « Emancipația israeliților și drepturi politice pentru orice compatriot de altă credință ».

BARBU LĂZĂREANU

CEVA DESPRE ZIARUL SPRIJINITORILOR GRECI AI REVOLUȚIEI DELA 1848 ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ

La acele câteva ziare, cum sunt de pildă *Pruncul Român* și *Poporul Suveran*, care au apărut în timpul revoluției dela 1848 în Țara Românească, în care se oglindește lupta însuflețită a poporului român împotriva privilegiilor boierești și a iobăgiei, pentru o viață democratică, cu drepturi egale, pentru toți, și fără deosebire de rang, clasă sau origină, și în care istoricul găsește un bogat material cu privire la ideologia acelor care s'au răscolit pentru democrație, libertate și frăție — la aceste ziare scoase de Români trebuie adăogat și un ziar grecesc, scos de un harnic tipograf grec, Mihail Hristidis, cu scopul de a sprijini cauza românească, după cum și Românii, în 1821, au sprijinit Eteria și au luptat alături de ea pentru libertatea și independența Greciei.

Este momentul astăzi potrivit, când pe de o parte se serbează 100 de ani dela revoluție, iar pe de alta poporul grec găsește sprijinul țărilor cu adevărat democratice, în lupta sa împotriva unui dușman cel puțin tot atât de aspru, ca și cel dela 1821 să ne oprim puțin și asupra ziarului lui Hristidis, care a căutat să arate atât Grecilor din Principatele Române, cât și Românilor foloasele de care avea să se bucure poporul român, fără deosebire de naționalitate și religie, de pe urma prefacerilor pe care le programase revoluția.

Ziarul a apărut în București, în tipografia revoluționarului C. A. Rosetti sub titlul: « Φωσφόρος τοῦ λαοῦ. Ἐφημερίς πολιτικὴ καὶ φιλολογικὴ (*Purtătorul de lumină al poporului. Ziar politic și literar*) », iar în sub titlu sunt trecute cuvintele: « Ἐλευθερί, ἰσότης, ἀδελφότης (*libertate, egalitate, fraternitate*) ». Redactor responsabil era Mihail Hristidis. Primul număr a apărut la 13 August 1848. În Biblioteca Academiei Române se află numai acest număr, din care cauză autorii bibliografiei românești, amintind de acest număr, adaugă că nu știu « să fi apărut mai mult ca un număr » (Nerva Hodos și Al. Sadi Ionescu: « Publicațiunile periodice românești », București, 1913, p. 271). O înștiințare însă din *Pruncul Român* ne arată că până la 7 Septembrie apăruseră 5 numere din ziarul lui Hristidis. Iată cum se înfățișează această prețioasă înștiințare — publicată de organul revoluționarilor români în limba greacă:

« Domnul Mihail Hristidis este redactorul unui ziar grecesc, din care au ieșit până acum 5 numere, preșul ziarului este acelaș ca și preșul ziarului nostru; este un ziar foarte bun, fiindcă are totdeauna lucruri interesante interne și externe. Deci acela care dorește a se abona poate a se adresa și la a noastră librărie (adică la librăria lui C. A. Rosetti și Vinderhalder) și la librăria lui I. Scarlat, sau chiar la redactorul Hristidis, Biserica Sf. Constantin, Podul de pământ ».

Primul număr al ziarului *Purtătorul de lumină al poporului* are patru pagini, format mic, și se ocupă numai de evenimentele interne ale Țării Românești. Este interesant cu ce căldură îmbrățișează și susține acest ziar noua stare de lucruri din Țara Românească. În articolul de fond (p. 1—3), Hristidis, după ce arată binefacerile tiparului descoperit de Gutenberg, trece la evenimentele politice petrecute în București și spune:

« Acum într'adevăr este timpul să ajungă Țara Românească la o fericire sigură și avem speranțe bune că în curând se va întâmpla, când se va consolida constituția, precum s'a consolidat Locotenența Domnească cu concursul unanیم al poporului. Căci acum tot poporul este într'adevăr un suflet, un corp și un spirit. Toți sunt plini de entuziasm pentru patrie, toți sunt de acord și uniți, toți sunt zeloși și atenți la conducătorii și sfătuitoarii lor cei buni; toți sunt blânzi și ascultători la cei cuminși, toți ascultă cu cea mai mare bucurie și atenție cuvintele bărbaților învâțași, care au fost principalii autori și bineșcătóri ai patriei, adică d. Eliade, Goleștii, Tell, Magheru, Bălcescu, Rosetti și alții . . . Într'adevăr este un lucru de admirat și curios să vadă cineva pe câmpul libertății vreo 30.000 de oameni fără cultură, simpli, săraci și bogași, de diferite naționalități și religie, Români, Greci, Bulgari, Germani, Francezi, Unguri, Armeni și Evrei, țărani și țigani, toți amesetcași și să nu vadă cea mai mică neorânduială . . . Acum de sigur va fi fericită Țara Românească, fiindcă bărbații care sunt în Locotenența Domnească, precum și toți acei ce au fost numiți în treburile țării urmează cu înțelepciune drumul dreptății, fără să se gândească nimeni la propriul său interes sau să fie cumpărat. Ei au înaintea ochilor numai interesul patriei și al poporului, nimeni nu primește daruri, ci toți într'o înțelegere deplină continuă să judece drept și să dea fiecăruia dreptul lui. Acum brutarii și măcelarii n'au nevoie să ofere nimănui bani ca să vândă mai scump pâinea și carnea și să nedreptățească poporul sărac, dar ca buni și drești patrioși și nu ca speculanși, totdeauna calculează prețul mărfurilor în mod corect și drept și au grijă să le vândă cât se poate mai ieftin și nu mai scump ca să-i mustre conștiința că nedreptățesc pe tovarășii lor și să primească un blestem general din partea poporului, căci precum zice înțeleptul Solomon acela care ridică prețul alimentelor este blestemat de întreg poporul . . . »

Și Hristidis continuă mai departe:

« Când deci vor fi asigurate mai îndău hrana poporului, al doilea tribunalele și al treilea instruirea tineretului și mai ales dacă se va găsi și se va stabili timpul necesar ca toți copiii săraci ce se găesc la diferiți meseriași să învețe carte (aceasta de sigur va reuși numai dacă vor fi obligați să învețe Duminicile și sărbătorile, numai câte 2 ore, la învățători ce vor fi numiți), atunci de sigur fiecare va spune că Țara Românească este fericită ».

Hristidis termină lungul său articol de fond cu următoarele:

« Cred și sper că prea bunul Dumnezeu va îndeplini urările noastre, și va consolida Constituția pe baza dreptății; cred că va lumina și pe acei boieri care gândesc contrariul ca să cunoască ce este bun cu adevărat și să se conformeze cu spiritul țării, fiind un corp și un spirit, și peste câteva zile să se țină adunarea generală, care, luminată de prea înțeleptul Dumnezeu, va rezolva cu bine toate chestiunile țării. Așa să fie ! »

Tot în numărul 1 al ziarului se descrie adunarea dela Câmpia Libertății din București, dela 27 Iulie, la care au luat parte zeci de mii de oameni de toate religiile și naționalitățile, când au fost aleși membrii locotenenții domnești.

Din nefericire nu ni s'au păstrat și celelalte numere ale acestui ziar, care, precum se vede a fost un înflăcărat apărător al democrației românești, bine 'nțeleș nu pe o poziție consecventă: Hristidis făcea apel la « înțelegerea » boierilor, a căror împotrivire era binecunoscută.

NESTOR CAMARIANO

ALEXANDRU JAR: «INTEROGATORIUL»¹⁾.

Cele zece nuvele ce alcătuiesc cartea d-lui Alexandru Jar sunt tot atâtea lovituri de biciu date oricărei inerții, oricărei oboseli, oricărei vinovate uitări: întreaga carte este un țipăt cumplit de suferință și de victorie, de dragoste și de ură în același timp.

Fiecare nuvelă povestește o luptă a partizanilor francezi împotriva trupelor germane de ocupație. Lupta aceasta e aproape totdeauna lupta unui om izolat, singur; era o metodă impusă de împrejurările specifice, de ilegalitatea în care se ducea lupta. Așa este bătălia sângeroasă pe care o dau trupul chinuit și mintea neînduplecată a lui Boczor, prizonier, împotriva călăilor germani și francezi (căci fascismul și reacțiunea n'au patrie) într'o pivniță a Gestapoului. «*In camera din subsol, Boczor era singur*». Dar, — și nu e o coincidență — tot într'o pivniță, Iosif Clișci, eroul altei nuvele, tot singur, își așteaptă ultima înclăstare cu dușmanul. «*In fundul pivniței, un chip de mască palidă, aștepta*». Această singurătate este una din caracteristicile eroilor cărții. Olga Bancic, în nuvela «*Sticle sparte*», pleacă singură să arunce cioburi tăioase pe șoseaua pe care vor trece camioanele militare germane. În «*La pândă*» și în «*Prima acțiune*», câte doi bărbați sunt singuri în fața violenței și morții. În «*Lumina*», eroul rămâne în picioare, descoperit în noapte, împietrit de dorința nebunească de a vedea lumina

nespusă, violetul de vis al exploziei unei grenade pe care a aruncat-o: și el e singur cu explozia nocturnă, curajul său disprețuitor de orice mărginire e faptul unui om singur. «*Lada cu zarzavaturi*», descoperită într'o gară, plină cu muniție, îl dă de gol pe Zoltan, care cade stingher la un colț de stradă, sub glonțul imbecil al unui gardian de stradă.

Împrejurările politico-sociale ale anilor agresiunii fasciste au croit destinele eroilor lui Alexandru Jar. Veniți de prin toate țările Europei cotropite într'o Franță ocupată la rândul ei, muncitori sau intelectuali, partizanii duc vieți asemănătoare și tragice. Umilința, suferința individuală de tot soiul, și reacția firească, ura și dorința de răzbunare, au fost într'adevăr în viețile acestea ca o mașinărie nemiloasă, care se îmbuca pe roțițele politicii imperialismului fascist. Cartea d-lui Jar e un comentariu artistic la istoria politică și militară a ultimului deceniu; sau, mai precis, e un capitol din comentariul acesta. E capitolul: *revolta omului singur*. Smulși din mediul lor social, Jar ni-i arată (muncitori, ca Nicolae Cristea, tehnicieni, ca Boczor, intelectuali, ca Robert, universitarul francez din «*Prima Acțiune*»), legați totuși de masele din lumea întreagă prin idee și prin faptă, prin mătăniile de explozii și de împușcături care se rostogolesc de-alungul paginilor cărții; prin acțiune și mai ales prin *conținutul* acțiunii, prin rostul și sensul ei.

Cartea este, în fond, descrierea unui anumit tip de destine creat de istoria recentă. Singurătatea oamenilor acestora e necesară, e impusă de condițiile luptei

¹⁾ *Alexandru Jar: «Interogatoriul»*, Ed. Socec, București, 1948.

ilegale. Și este numai exterioară. În inima lor, ei nu se simt singuri. De sigur, exaltarea, clocotul de viață pe care-l simte Clișci asediat în pivniță, este al lui și numai al lui: dar aici se amestecă imaginile prietenilor și iubirilor omului acestuia care va muri. Pasagiul e semnificativ, pentru că aici avem, concentrată, soarta eroilor cărții d-lui Alexandru Jar. Avântul înfrigurat și eroic, dragostea lucidă de viață și de oameni, și în același timp singurătatea de neînălăturat și apropierea imediată a morții. « De aceea, are și acum atâta forță. Nu din cauza morții, ci a vieții. Respiră larg: Via-ță !

Ii veni să alerge afară, fără arme, pe străzi și bulevarde, la ușile și ferestrele oamenilor de ispravă și să strige: Vă dau și vouă ! Am forțe pentru toți, viață ! Haideți cu mine ! Buzele îi murmurau. Se muștră pentru această efuziune. Privi par'că surprins în jur. Pivniță obscură, ziduri. Nicio ieșire. Închis ! Ridică privirile spre poartă. Și dincolo de ea, nemții ! Strânse dinții tare de-și simți fălcile ca niște pumni. Ridică capul, energic. Fața i se strâmbă de des gust și ură. Vor să-l extermine. Vor să fie ca un naslure de mană, ca o perie de ghele. Ca o mor-tă-ciu-ne ! Clătină din cap pentru sine și repetă : nu, nu ! Nu pentru asta a visat, a luptat și a visat. Nările i se mișcau nervos. Făcu un gest de respingere.

Deodată îi veni în minte grădina din Paris, aceea pe care o vizita mai des. Se plimba pe alei. Mirosea florile. Urmărea jocul copiilor. Iși reținu o exclamație : e frumos !... Murmură cu ciudă : drace ! O clipă nu mai gândi nimic. Apoi, unul după altul își aminti de camarazii săi. Ii vedea. Pe cei morți și pe cei vii. Și nevasta. Și copilul. Simți în nări mirosul unei păini. Albă și aurie. Ca soarele. Și iar, camarazii de luptă.

Ce o să spună ei despre dânsul ? Poate că n'a făcut tot ce trebuia, tot ce-ar fi putut face. Putea să facă mult mai mult. Oricine poate. Mai ales el. Doar de aceea iubea atât viața, ca să lupte !

De afară se auziră câteva voci nemțești. Ascultă și clătină din cap : încă nu. Strânse tare grenada în palmă și adăugă : acuș... ».

Spuneam mai sus că evoluția politico-socială a țărilor din Europa ultimului deceniu a produs în chip necesar, inevitabil, condițiile obiective de viață ale eroilor d-lui Jar. A fost, pretutindeni, o tragedie zilnică, de mii de ori repetată, aceea a expulzării, a arestărilor, a proceselor cu sentințe dictate dinainte de ura fascistă de /rica de clasă burgheză. Multe victime ale unor asemenea drame au izbutit să scape totuși și să fugă. Viața de exilați urmăriti pretutindeni de către guverne și autorități bănuitoare și sensibile la « pericolul comunist », și de către înaintarea, de către apropierea neîncetată a frontierei germane, care se lărgea ca o tumoare canceroasă, i-a pregătit pentru lupta ilegală. Lor li s'au asociat oamenii de bună credință, iubitorii de libertate, patrioții. Aceasta e gama socială a eroilor d-lui Alexandru Jar. D-sa i-a cunoscut în deaproape, fiindcă a fost unul din ei. De aceea, realismul povestirii nu e acela obiectiv, rece, impersonal. Este, dimpotrivă, pătruns, îmbibat cu o căldură, cu o patimă care se simte pretutindeni. Experiența de viață a autorului l-a învățat să iubească, să urască, dar fără pereche de intens. Eroii săi simt realitatea vie, trupul, respirația, prietenul și dușmanului. Există o intimitate omenească în nuvelele acestea, o intimitate care poate fi întâlnită numai rareori la alții. E o căldură lirică, umană. Când eroii urăsc, ei urăsc personal chiar și pe soldatul german anonim pe care-l ucide : îl văd, îl cunosc, și-l urăsc de aceea. Cu atât mai mult este personală, umană, *legătura* dintre tovarășii de luptă.

Omenească e ura. Iat-o :

« Rămaseră amândoi uluiți. Il priveau la picioarele lor. Ghemuit, căzut pe raniță. În mâna dreaptă, bricheta. Cealaltă în despicătura burșii. Părea acum mic și negricios. Din cauza serii. Și a vieții scurse.

Vega îl atinse cu piciorul. Nicio reacție. Se aplecă deasupra cadavrului : păr năclăit, mirositor. Sânge. Urmări linia gâtului gros, a pieptului și se fixă asupra șoldului.

Un sentiment de triumf deslănșui forțe noi. Simțea că viața e mai tare ca or ce, mai tare ca această masă inertă de pe asfalt peste care

poate trece înainte cu mândrie. Și el, e posesorul acestei vieți. Respiră aerul răcoros cu adâncă plăcere. Ca un vânt trimes de jința întregii lumi...

Privi în jur scrulător. Imaginile altor nemți se strecurau în depărtare. Ca niște cărți uriașe și nesătule. Cotropitorii!

Deodată privirile cuprinseseră cu ură mortul. Ridică capul energic. Zise răstit:

— Lasă acum pocnitoarea! Trebuie să-l expediem, să dispară!

Vega rămase o clipă uimit de tonul tovarășului său. Iși rețină o replică ascuțită și imediat gândi că celălalt are dreptate. Dacă se descoperă cadavrul, poliția va căuta pe făptuș. Vor face razii în toată regiunea. Întrebă sec:

— Unde?

— Haide, pune mâna! Il aruncăm unde am făcut baie.

Se aplecă asupra cadavrului cu silă. Un miros acru de clocit le năpădi nările. Parcă venea dintr'un canal desfundat.

Vega îl apucă de gulerul tunicei și scuiță:

— Pute!

Mihnea își înghiți scuițul și-l apucă de picioare. Bombăni:

— Pute ca un c... copt, — și răscurt!

Și omenească, fierbinte, prietenia, dragostea, care îmbăiază, de pildă, moartea lui Zoltan, împușcat de un agent și înconjurat, pe o străduță suburbană, de către oameni de prin partea locului, cu lacrimi în ochi.

« Privi pe cei din jur, deasupra capului său, cu curiozitate, apoi cu o încredere crescândă. Nu le cerea nimic. Era mulțumit de prezența lor. Nu era singur, era cu ei, pentru care luptă.

Un zâmbet vag îi flutură pe buze. El se schimbă într'o șoptă mută. Ca un rămas bun unor prieteni. Fixă femeia aplecată în dreptul ochilor săi. Ii examină fața, ca pentru un studiu. Fiece sbârcitură a feței și a frunții. Ii întâlni ochii.

În spatele celor adunați, sergentul își ștergea fața cu batista. De fapt și-o ascundea. Nu știa ce să facă. Să plece sau să-și afirme autoritatea. Căuta o justificare a crimei comise, o hotărâre liniștitoare. Sentimentul său de francez era hărțuit de frică. Se îndepărtă

puțin și își reveni. Il întoarseră Nemții. În ochii săi, lașitatea învățua cu fire groase ultimul fir al conștiinței.

Zoltan se sprijini pe celălalt col. Privea la cei din jur. Familiar, cu destăinuirii calme. Le clătina din cap a mulțumire. Simțea gândul fiecăruia și le-ar fi spus, ca să le arate că are încredere în dânsii. Nu mai avea deajunsă putere pentru acest efort. Obrajii i se învâșeseră și fruntea devenea tot mai palidă. Moartea se prelingea pe tâmpile, uscându-i sudoarea. Se sili să mai fie pleoapele ridicate. Ele se îngreuiuau de somn, se trăgeau în orbite. Îngână cu o ultimă sforțare:

— Partizan... sunt partizan... și coatele îi lunecară în lături.

O exclamare unanimă făcu înconjurul celui căzut. Apoi un freamăt surd, semănat de suspine. Cățiva izbucniră într'un plâns silabisit. Strada se ghemui într'un ecou.

Femeia cu sbârcituri multe pe față se plecă mai mult. Apucă brațul mortului și-l trase spre dânsa. Il privi ca pe ceva straniu, admirativ. Și-i mângâie pumnul mare, pârșos. O lacrimă îi lunecă de pe față. Pe un deget inanimat. Privi iluminată. Țintulă de picătura de vieață. Șopti trist, pierdut:

— Un partizan... și-și apropie buzele de pumn!

Am citat fragmente atât de mari, fiindcă numai din faptele eroilor, numai din complexul întâmplărilor izvorește la d-l Alexandru Jar umanitatea aceea înfrigurată, eroică și îndurerată în același timp. Nu din cuvinte, nu din fraze. În ce privește cuvintele și frazele — stilul întregii cărți e febril, uscat, sacadat, adesea izbucnind în imagini poetice de valoare plastică redusă, dar ilustrative pentru tensiunea nervoasă a situațiilor. Uneori, imaginile sunt prea aproape de o viziune supra-realistă, și nu reprezintă o expresie adecuată a realității pe care o bănuim. De pildă, cu greu vor sugera imaginile de mai jos, faptul real, pe care-l ascund în loc să-l exprime:

« Toma rămase cu veriga grenadei în degetul arătător. Din ea, noaptea, asemenea unui câine negru uriaș, se smulse și dispăru dincolo de orizontul lumii. Zidul din față se schimbă într'o imensă oglindă. Un incendiu

Și făcea toaleta și se pudra cu un pământul galben de pudră. Ulucii ridicară ferestrele și se respirară în brațe de candelabru, deasupra unei săli nesfârșite cu un singur invitat. În dantela de sifel a balcoanelor, umbre roșiatice executau căleo singură piruetă și apoi alunecau în vid. Cățiva copaci aruncară serpentine verzi și le rupeau cu zâmbete groșești. Un boschet împrăstie o jerbă de flori și culese lacom polen de scânteii. O pasăre fâlăia aripile cenușii, aruncă o privire de cristal spart și căzu cu un șipăt scurl. Și apoi, totul încremenii pentru instantaneul unui nevăzută fotograf ».

E vorba de o explozie, pe care o ghicim, dar n'o vedem, îngropată cum e sub haosul de imagini disperate.

De sigur, asemenea obiecții nu cântăresc atât de greu, cum cântărește aceea făcută în mai multe critice apărute în presa noastră, și care privește aspectul cel mai important al luptei ilegale: organizația ilegală de partid. Când, după moartea lui Iosif Clișci, «responsabilul politic al detașamentului mixt F.T.P. raporta»: «— aceasta e o notație scurtă, o aluzie, așa cum se găsec nenumărate în cuprinsul cărții. De sigur, partizanii d-lui Jar sunt, aproape toți, membri al Partidului. Dar legătura nencetată dintre ei, munca de organizare, încordarea de a menține organizația și de a continua lupta în ciuda pierderilor, descoperirea punctelor slabe ale dușmanului, toate acestea trec pe al doilea plan față de elementul hotărâtor pentru autor: acțiunea, șocul aruncării grenadei. Este o deformare a viziunii, o restrângere a perspectivei.

Elementul cel mai uman al vieții partizanilor, elementul esențial, nu este mecnica uciderii, ci inteligența încordată asupra unui scop, gândul care înșeală vigilența dușmanului și îi stăpânește «tăria moartă», cum zice atât de bine d-l Alexandru Jar. Autorul se oprește, fascinat, asupra tumultului mintal și afectiv care, ne spune d-sa, însoțește acțiunea. Și crizele acestea, căci sunt adevărate crize, devin precumpănitoare față de rest. De aceea credem că se pot accentua cele spuse mai sus: din însăși viața partizanilor, d-l Alexandru Jar n'a scris decât un capitol, cel mai colorat, cel

mai sângeros. Suntem siguri că ni le va împărtăși și pe celelalte, mai puțin pline de preocuparea șocului nervos al gestului ucigător; căci această preocupare, această atenție asupra «trăirii actului», pe care o observam și într'una sau două nuvele ale d-lui Marin Preda, este o căutare a marginilor vieții, a zonelor de limită ale vieții, căutare incompatibilă cu o artă preocupată de ceea ce e esențial, preocupată de centrul de gravitate al condiției omenești, de lupta de clasă.

Nu putem încheia însă această notă fără să observăm cât de utilă e, în clipa de față, această carte, lovitură de biciu dată oricărei vinovate uitări, cum scriam la început. Azi, când Europa apuseană e amenințată de repetarea ororilor descrise de d-l Alexandru Jar, și când agresiunea și violența se trezesc atât de ușor încât ne dăm seama că nici nu adormiseră, «Interogatoriul» este un ecou al anilor trecuți, dar și o limpezire a prezentului. Ea ne ajută să identificăm, sub numele lor schimbate, pe cei care mână de aceleași interese ale marelui capital, practică violența și agresiunea.

PETRU DUMITRIU

RADU BOUREANU: «SÂNGELE POPOARELOR»¹⁾.

Volumul de versuri al d-lui Radu Bouréanu cuprinde 14 poeme. E deajuns să le înșirăm titlurile, pentru a vedea despre ce este vorba. După poemul-prefață urmează: «Grecia» (2 poeme), «Spania», «China», «Budapesta», «Lângă Marea Roșie» (Palestina), «Corăbii spre Indonezia» (Olanda), «Țara Ciorchinilor Negri» (Statele-Unite), «Coloarea roșie și neagră» (tot Statele-Unite), «Morții din Viet Nam», «Accasta este Marea Britanie», «Cântecul Comunei», «Sângele Țării Mele».

¹⁾ Radu Bouréanu: «Sângele popoarelor», cu 20 desene ale autorului și un autopotret, Ed. pentru Literatură și Artă, Buc., 1948.

În toate bucățile lui Boureau sunt așteptați «noul argonauți», venind pe «roșie corabie» și mânați de «roșie stea». Așteptarea diferă firește dela popor la popor. Alta e rezonanța indonezianului la ideile generoase, alta a americanului, alta a elenului, alta a francezului. Dar avântul pe care prezența Uniunii Sovietice în lume îl trezește în sufletele oamenilor face parte organică din ființa fiecărui popor, ca un aliment care pentru a deveni asimilabil își schimbă ceva din chimia originală.

Ca orice adevărat poet, Radu Boureau este totodată liric și epic.

Estetica veche avusese interes să apere și să sancționeze o despărțire severă între cele două genuri. În felul acesta, poezii care descriau realitatea exterioară erau opriți de a-și da asupra-i vreo părere personală, iar poezii care spuneau ce gândesc erau sfătuiți să consacre această eroică ocupație unor subiecte în fond foarte puțin eroice: necazurile lor intime, sau atunci tulburătoarele mistere ale universului interstelar. Chiar moartea, în poezia lirică bine-gânditoare, nu este niciodată moartea-crimă, moartea — subț multele ei directe și indirecte forme — a omului de către om, ci doar preafilozoficul nostru «inevitabil sfârșit».

În schimb, materia socială este interzisă poetului liric; altminteri el se face vinovat de oribila infracțiune a «confuziei de genuri». Iar poetul epic care atacă gingașa temă este ținut a păstra o strictă «obiectivitate», care în fond înseamnă aci nu a judeca obiectiv, ci a descrie pur și simplu, fără a judeca de loc. În sfârșit, pentru garantarea acestei «imparțialități», se recomandă alegerea faptelor dintr'un trecut istoric cât mai îndepărtat posibil, actualitatea fiind stigmatizată esențialmente «apoetică» și ca o cădere în jurnalism, prozaim sau alte asemenea păcate.

Estetica ortodoxă, procedând astfel, era de sigur foarte logică cu scopurile ei. Dacă însă o asemenea regulă coincide și cu realitatea procesului poetic — aceasta e

mult mai îndoielnic. Un poet adevărat nu poate, chiar dacă ar vrea, să nu-și descrie societatea. De altfel el simte că confidențele lui nu interesează pe nimeni dacă ele n'au ca aliment evenimentele contemporane și judecarea lor. Nu numai un Verhaeren, un Hugo, un Pușchin, un Walt Whitman făceau așa, dar chiar poezi pătrunși de importanța exclusivă a prețiosului lor for interior și-au scris poemele cele mai reușite pictând vremea lumii lor. Printre bucățile lui Baudelaire — maestru al evaziunii — una din cele mai apreciate este accl «Crêpuscule du matin», care-i o zugrăvire realistă — lucidă și amară — a societății pariziene din cel de-al Doilea Imperiu (oficial considerat ca o epocă de fericire maximă). Singura «vorbă bună», singurul accent mai prietenos din tot poemul se găsește în scurta frază unde este evocată plecarea, la 5 dimineața, a lucrătorilor la muncă. Poetul adevărat a învins dandismul «poetului blestemat».

Poemele d-lui Boureau sunt o descriere a «actualității internaționale»; și această realitate cuprinde două lucruri: ceea ce un jurnalist ar numi «situația» iar pe de altă parte sentimentele personale de dragoste, revoltă, compătimire, batjocură, sarcasm, speranță, ură, dispreț sau consternare, pe care spectacolul diverselor popoare îl trezește în sufletul poetului. Între ce poetul vede și ce poetul simte fuziunea e inextricabilă. În gradul de întrepătrundere dintre realitate și atitudine, dintre epic și liric stă, probabil, valoarea, poate chiar definiția însăși a artei poetice. Și n'aș fi departe de a spune că atitudinea e la rândul-i realitate, de vreme ce a lua atitudine înseamnă a grupa realitățile după mărimea și însemnătatea lor.

Poemele d-lui Boureau sunt o explozie majestuoasă de amintiri iritate; imagini de fapte petrecute, sosite în minte cu acea năvală care inflăcărează elocvența amurului și a indignării. Sosite în minte fără ordine aparentă, sau mai exact într'o ordine neaparentă. Retorismul, capcana

cea mare care pândește pe poet, e tocmai nesocotirea acestei logice afective și căderea plată în cecalaltă, în prozaismul demonstrației discursive. Poemele lui Boureanu, fiindcă sunt izbutite, ne fac să simțim bine că *poezia este pledoarie*, și ne permit să vedem, ca mărite cu lupa, legile acestei elocințe antiretorice.

Amintirile care nutresc versul sunt aci, fie fapte de cultură generală, fie experiențe personale, fie evenimente politice recente, fie chiar... fapte viitoare. Acestea din urmă (prin efectul unei magii proprii artei poetice) capătă veștmânt de amintire. Căci faptele viitoare sunt profeții ale poetului. Prevestiri pe care el nu le face acum, cu ocazia scrierii sale, ci le face de mult, le-a făcut mereu, cu ocazia tuturor întâmplărilor legate într-o concluzie comună și neîncetat repetată. În clipa când poetul ne vorbește nouă, el nu prevede, ci-și *amintește* de toate, multele ori, când ajunsese la aceeași previziune. Trecut și viitor se conjugă într-o dialectică anastomoză, pierzându-și marca proprie pentru a compune o omogenă și triumfătoare devenire.

Iată câteva exemple din poemul «Grecia»:

*Timpul gonit în antica cetate
în care frate cu frate se bate,
timpul întors în veac schimonosit
din care bătrânii Athenei au fugit
vede cum vin din valea umbrelor spartanii
chemând poporul, călcând tiranii.
Și'n cronica de peste nori, Plutarhos
înscrie pentru veac un nume: «Markos».
Și oamenii din munți
purtând ca norii fulgere sub frunzi
vor învia încă odală
eroica Athenă democrată.*

Las la o parte arta cu care cuvinte dificile ca «Markos» sau «democrată» au fost meșteșugit «aduse» astfel încât să realizeze acea caldă și elegantă solemnitate care sunt condiția și greutatea «sine qua non» a adevăratei poezii; las la o parte arta cu care, în ultimele 4 versuri, primele trei își precipită ritmul pentru a ajunge, în cel de al patrulea, la o oprire în «point d'orgue», calmă ca o izbândă;

las de o parte aceste frumuseți tehnice și pentru a sublinia numai admirabila contopire de trecut, prezent și viitor — pe care de altfel o regăsim în toate poemele lui Boureanu.

În «Spania», aceeași idee, doar alt procedeu. Sunt trei panouri. Un tablou al trecutului, altul al prezentului, ultimul al viitorului. Dar aceste trei fresce sunt încadrate de două strofe aproape identice. La începutul poemului:

*Privesc din umbra anilor pământul
Spaniei;*

*O lacrimă cât insula Malorca
inundă pe hartă Granada,
unde a fost ucis, pentru visele sale
albastre, înalte cât munții Sierra Nevada
poetul Federico Garcia Lorca.*

Apoi, la sfârșitul poemului, după ce «sub jarul soarelui iberic, Caudillo își va întinde stârvul obez»:

*atunci cântecul poetului slăvind poporul
va legăna din nou cerul, baladă pentru
Granada,
și vor intra în viață visele sale
albastre, înalte cât munții Sierra Nevada.
În fiecare ochiu va rade o lacrimă cât e
pe hartă insula Minorca,
și nu vor mai fi uciși mișelește
poeți ca Federico Garcia Lorca.*

În cele două strofe care deschid și închid poemul, cuvintele sunt aproape aceleași, diferite doar prin acele lăuntrice diferențe de aranjament și flexiuni gramaticale care exprimă în vorbe lucrarea timpului și prefacerea neîncetată a trecutului în viitor.

În poemul «Budapesta», procedeu e iarăși altul. Un prim tablou descrie trecutul. Strofa-cheie, strofa care se va repeta, ușor diferită, la sfârșitul poemului, pentru a marca aceeași legătură organică între ce a fost și ce va trebui să fie — această strofă e plasată la mijlocul și la sfârșitul poemului, încadrând un tablou al luptei și al cuceririi:

*Orașul acesta în care calc cu evlavie,
din care dispore târându-și putreda treabă
strigoiul medieval;*

șului, a corăbiei pentru totdeauna salva-
toare. Poporul, cum zice poetul:

«luptându-se 'n lanțuri ca un vas înclăștat
în olgoane»

nu putea cunoaște desrobirea (dar, atunci,
avea s'o cunoască dela început și definitiv
cucerită) decât în clipa când:

«lână de aur intră în port pe roșie
corabie».

Cu totul altfel se petrec lucrurile în
Grecia. Poporul ei genial și iute își va căș-
tiga și pierde libertatea de mai multe ori
în decursul istoriei sale. Iată de ce reali-
tatea elenă cere din partea poetului o des-
criere unde «timpul se 'ntoarce», unde
«spartanii revin», unde zei și oameni, ahel
și palicari lucrează la o aceeași prezentă și
reinnoită tragedie.

Alta, în sfârșit este realitatea istorică
indoneziană. Aici nu există guverne indig-
ene reacționare puternice care să ajute
serios pe civilizații jefuitoare străine. Olan-
dezii sunt dintru început demascați, Olan-
dezii au pierdut dela început partida. Iată
de ce poetul nostru își permite să pri-
vească cu seninătate, ironic-compătimi-
toare, pe bieții Olandezi, grași, mirași și
consternați:

*Din Amsterdam
Din Rotterdam,
Grași Olandezi de spleen minăși
Cu ochi de lacrimi înstelăți
Oftau spre pașiștii de laele
Bolnavi de spleen în vechi castele.*

Iar în strofa de «revenire», nu vom
găsi amenințări tragice, nici profeții răz-
bunătoare, ci doar o remarcă plină de
humor, deghizată în sfat prietenesc; bie-
ților Olandezi grași «de spleen minăși» li
se spune să fie atenți, când or ajunge în
Indonezia, să nu li se bănuiască păcăleala:

*Duiosi și grași floriari flamanzi
Morari ce moarte măcinași
Pirași moderni intrând în port
Ascundeți steagul cap de mort*

*In norii albelor lulele
Ascundeți moarlea în lalele,
Ca oamenii cu ochi pieziși
Să vadă 'n voi cerești trimiși
Nu corbii croncânind pe ram
In Amsterdam
In Rotterdam.*

Să se observe că sonoritatea acestor
două nume de orașe produce efecte foarte
diferite prima și a doua oară când sunt
rostite în poem. La început, aceste cuvinte
vibrante dau, prin sbârnăitul lor viu elan
alegru de baladă și sarcasm. La sfârșitul
poemului deși e vorba de corbi care cron-
căne, subiect sinistru prin excelență, ele-și
conservă verva malițioasă, și cărăitul lor
trezește în ureche sunetul discursului cuiva
care ne-ar face în ciudă, în fața unei si-
tuații deja peccluite.

*

Dar am citat destule exemple. S'a putut
vedea din ele câtă legătură este între formă
și materia zugrăvită. De asemeni s'a putut
vedea cum, prin economia formală a bu-
cății, se realizează, mereu altfel acea pre-
zentare a timpului, unde cele trei ale sale
moduri: prezent, trecut și viitor, se to-
pesc tustrele într'o realitate comună.

Dar, deosebit de asta, exemplele repro-
duse aduc și un altfel de dovadă: aceea
a fecundității în frumusețe a unor teme
categorisite prost de către esteții puri.
Iată: d-l Boureanu a scris poeme cu sub-
stanță tipică din care se fac «cronicile
externe» în marile cotidiene populare. Și
frumusețea versurilor citate arată că se
poate scrie poezie adevărată și înaltă,
chiar cu aceste presupuse apoetice ma-
teriale. Chiar cu? Aș îndrăzni să spun:
mai ales cu.

Este o veche poveste, aceea a «fecun-
dității» inegale a temelor poetice. Ea
amintește de o alta, foarte asemănătoare.
Se cunoaște controversa dintre Carey și
Ricardo asupra temei rentei. Ricardo cre-
zuse că omul a început prin a defrișa tere-
nurile cele mai bogate, și numai epuizân-
du-se acestea a trecut la cultivarea altora

din ce în ce mai sterpe. Dimpotrivă, Carey observa că pământurile foarte fertile sperie pe oameni tocmai prin luxurianta lor vegetație. Cele sărace sunt mai lesne de domesticit. Și mai sigure. Se va începe deci cu acestea.

Economistii cred că teoria lui Carey este istoricește cea justă. Și-i probabil că aceeași « ordine de defrișare » s'a produs și în istoria literară. Spre deosebire de André Gide, care găsea în literatură aplicarea exactă a legii lui Ricardo, cred mai de grabă că legea lui Carey e adevărată și aici. S'a început cu subiectele mai sărace și ușoare. Literatura e un fenomen social, deci controlat de aceiași stăpâni care controlează și celelalte valori sociale. Acești stăpâni erau speriați de fecunditatea luxuriantă a unor teme unde e vorba de conflictele dintre clase. Cu greu se poate « domesticii » un asemenea subiect; vegetații neașteptate și incoercibile pot invada lucrarea. Ei preferau deci să se cultive subiecte sigure. Teme ca amorul, gelozia, cu triviala lor sinteză: încornorarea omului de către om, conveneau perfect dorințelor de securitate ale păturilor conducătoare și au fost, dela început, declarate eterne și inequizabile.

Fiindcă monotonia și insignifiența acestor teme risca să apară evidentă, estetica oficială a consimțit o prudentă concesiune. Poetului liric i-a fost permis să se ocupe și de Univers, cu condiția de a-l privi cât mai filozofic posibil, ca un mister insondabil, făcut anume să trezească în sufletul omului chinuitoare perplexități. Este interesant de notat atitudinea unui mare poet, al cărui « cuget hotar » între adevăr și tradiție, marchează bine ezitarea între două estetici. Pascal, vorbind de univers, spunea:

« *L'univers m'engloulit comme un point; mais je le comprends* »

Fraza debutează prin disperare și resemnare, și termină cu un fel de victorie. Franțuzescul « comprend », care înseamnă și « a pricepe » și a « cuprinde », exprimă bine atitudinea justă pe care omul trebuie să o aibă în fața naturii, o atitudine totodată de înțelegere și de cucerire, de cuprindere activă, unde inteligența, cu su-

punerea ei pasivă la obiect — acel « nisi parendo » a lui Bacon — nu-i decât prima etapă. Pascal era balotat între paralizia misticismului și iubirea de progres pe care i-o dădea incomparabilul său geniu științific și calitatea poetică veritabilă a sufletului său. De aci atitudinea lui tranzacțională în fața universului.

Dar estetica oficială a occidentului nu vrea tranzațiuni, ci abdicare. Chiar trufia moderată a lui « roseau pensant », i se pare prea mult. După această estetică, Natura, prin majestatea și atotputernicia ei, trebuie să fie pentru oameni un nou prilej de antrenament la supunere în fața autorității. Esteticii oficiale a occidentului i-ar dispăcea profund o lirică în care să se cânte rebeliunea și cucerirea, domptarea puterilor universului în slujba omului.

Cu forța reunită a tuturor artileriilor spirituale: școli, academii, universități, mecenaji, cenacle, premii, burse, vogă, presă și celebritate — clasa stăpânitoare, de sute de ani, întreține superstiția « subiectelor poetice », a temelor presupuse prin natura lor a fi destinate versului, aruncând condamnarea la prozaim perpetuu tuturor realităților care o jenează. Subiectele lirice admise de congregația burgheză a indexului sunt numai două: supărările strict private ale poetului și misterul chinuitor al universului. Ar mai fi și un al treilea, moartea; dar ea nu-i în fond decât trăsătura de unire între celelalte două teme autorizate. Moartea, în lirica ortodoxă, este încă o tristețe personală a poetului, care se simte strivit de imensitatea naturii cosmice. Moartea e una din enigmaticele universului. Atâta tot.

Dar există și o altă problemă a morții. Este moartea *dramă*. Oamenii au inventat — spune doctorul Pierre Janet — o conduită necunoscută animalelor: actul de a ucide. Fiarele nu omoară; mănâncă. Ceea ce e cu totul altceva. Singur omul a născocit această acțiune.

Clasa minoritară și înarmată a imperia-liștilor, a provocatorilor de războaie, asasiniază, direct sau indirect, încet sau brusc, pe față sau în ascuns, pe membrii nearmați ai clasei majoritare. Ii execută, îi infome-

tează, îi trimite sau la închisoare sau la război, îi concediază din slujbe, le ofilește sănătatea, metoda puțin importă. Omorul în masă este marea dramă a luptei de clasă în societățile omenești. (Dar despre această dramă poezii n'au voie să vorbească. Este un subiect prozaic. O temă de gazetar, nu de artist...).

În versurile d-lui Boureanu tocmai despre această moarte se vorbește. «*Sângele popoarelor*» se cheamă cartea. Și în poemul-prefață strofele încep cu versuri ca:

«*Atâtea țări pe glob, și atâtea sânge*
«*Și dacă s'ar putea să-l strângi alături*
«*Nu-i fluviu uiaș pe cât s'ar strânge*
«*Atâtea suflete pe glob și atâtea moarte..*
«*Sufletele albe, negre, galbene, roșii*»
pe care
«*le sfâșiară feroșii dușmani ai sufletului*»

Poemul d-lui Boureanu, ne arată, pe rând aceeași față hădă a imperialismului, de care popoarele — albe, galbene, negre, roșii, — nu vor să se mai lase asasinete.

Fecunditatea poetică a acestor gânduri se poate demonstra cu ușurință. Găsim. În poemele d-lui Boureanu, versuri magnifice, din cele destinate a fi învățate pe dinafară la prima lectură, din cele ce se prefac pe dată în citate viitoare. Printre versurile reproduse în cursul acestui studiu, multe aparțin acestei categorii privilegiate. Dar iată și altele, culese la întâmplare:

«*Sub pânzele umflate,*
«*Ca niște nori captivi la catarg*»

După ce se descriu nelegiuiri diverse din trecutul Spaniei, apare acest vers concentrat și tragic:

«*Apoi au fost veacuri de mare tăcere*»

vorbînd de războiul civil:

«*Adesea, din fugă, tovarășii sărută morții;*
«*Pe vechile străzi îi primește arcul de triumf domestic al porții*»

Fiecare poartă (fiindcă fiecare casă) este un arc de triumf pentru acești luptători cărora totul, în țară, le este prieten — «iară ție dușman este», cum ar spune Eminescu).

Despre avioanele americane care bombardează pe Chinezi:

«*Păsările de argint ale morții*
«*Au venit, au ucis, s'au dus*».

În poemul «*Sângele Țării Mele*»:

«*Faurii negri, Zeii albaștri 'n uzine,*
sângele lor îl aud svâcnind în artere la mine»

Vorbînd de primii conquistadori ai solului american:

«*Zei albi coborau din corăbii pe cai, cu plăgile lumii*»

«*Această imagine de călăreți pe corabie,*
având drept bagaj sifilisul, beția și pun-gășia este impresionantă.

Destul de frumoasă este și aceea a negrilor aduși din continentul african:

«*Lanț nesfârșit zurnind, din Georgia la*
coasta de Ivoiriu,
«*Cântec sfâșietor de robi întors pe un drum iluzoriu.*

În același poem, vorbind de linșaj:

«*Și uneori copaci ciudați se profilau pe zări...*
«*Uriașe tuțe de carne*
«*Pe lângă care treceau drăcești procesiuni*
de medievale cagule
«*Și zburătoarele lui Poe croncăneau pe ramuri, sătule.*

În celălalt poem despre U.S.A.:

«*La New-York totul e frumos*
Nu sunt copaci și nu sunt ciori
Doar negri în spânzurători...
Pădurt de piatră cresc spre nori
Și'n pădurile de piatră
Stau buldogi grași pe bănci și latră...

*Au pus un paravan celății
In port: Statuia Libertății!
Și după'nalta ei minciună
Strigoi yankei lairă la lună ».*

« Inaltă minciună » este o potrivită invenție poetică. Cuvântul « inalt » are și sens fizic, căci ne gândim la altitudinea dela care domină în port statuia, și are și înțeles moral de « inalt ordin ». Iar acuplarea de « inalt » și « minciună » este de o mare propeșime.

Tot atât de noi sunt formulele:

« *Lespedea moale a mării »*,

sau:

« *ura rotundă, de nepătruns ca un scut »*

(rotund exprimă și crispat de furie și adunat în vedera luptei și a apărării).

De asemeni, în versurile:

« *Un uriaș cu steaua roșă'n piept
Incordând arcul timpului drept... »*

« Timpul drept » e, tot așa, plin de sensuri: « drept », înseamnă totdeauna just, exact, la țință, echitabil, traiectorie directă.

O altă îndrăzneată inovație este apostrofa brutală adresată cuceritorilor anglo-americieni, apostrofă directă, care ar lunea ușor în vulgaritate și în mahalagism, dacă — fiind mai înainte de orice adânc simțită, adânc *angajată* — n'ar fi totodată foarte artistic pregătită și foarte frumos spusă.

« *Moarlea își sună oasele sec
Cum trec strigoi lui Ciang-Kai-Cek »*

« *Dar glasul popoului răzbunător
Tălăzuie largul cântec al numelui bun
Mao-Tze-Dun !
Mao-Tze-Dun !...*

Un om, un popor, un taifun »

« *Hei, caractiță străină și rea
Te vor străpunge arcașii din roșie stea,
Te vor goni din cătun în cătun
Un om, un popor, un taifun »*

Sau, în poemul despre Hellada ni se înfățișează tablourile « sulițelor otrăvite » pe care anglo-americanii le aruncă peste satele grecești.

« *In trupuri mici de ganimezi
Păzindu-și turmele de iezi,
In trupuri de păstori ca zei bărboși,
In tinere țărânci, zeițe murind sub chiparoși »*

Este remarcabilă această repede succesiune de sentimente: spectacolul induioșător de iezi și de ganimezi, spectacolul majestos și ușor comic al zeilor bărboși și sdrențoși și apoi deodată, grația infinită și tristă a unei țărânci frumoase și tinere, murind sub chiparoși.

Iar mai departe:

« *Ce căutași
Negustorii parveniți ai Istoriei
Să apăsași jugul taberelor
pe marmoreenii umeri homerici ai gloriei? »*

Imi imaginez un tânăr american, fecior de bani-gata, poate fiu al d-lui Smith II, rege al salamului, cu oarecare cultură literară și două semestre la Oxford, — celind în traducere bună versurile d-lui Radu Boureanu (căci versurile lui se pot traduce în proză ritmată, în orice limbă, fără pierderi de efecte poetice). Acest tânăr yankeu desigur desaproabă dela un cap la altul tot ce scrie poetul Radu Boureanu. Dar mare e puterea și seducția și elocvența frumosului când acesta slujește adevărul. Este imposibil ca d-l Schmidt II junior să nu recunoască, tare, că toate acestea sunt « foarte bine spuse », iar încet, în forul său interior, că « s'ar putea să fie și ceva adevărat în toate astea ».

D-l Radu Boureanu este un veritabil poet. Găsim la el acea calitate primă ce se cere poetului: un amestec dificil de solemn și intim, de căldură și superbă, de entusiasm și majestate distantă, de distincție și bună-nătate. Poezii adevărați sunt rari fiindcă rari sunt oamenii care pot realiza acea răceală pasionată care dă versului totodată flacără și eleganță.

Talentul consistă în poezie, din prefacerea evenimentelor cotidiene și a faptelor anonime de masă în formule săpate în piatră, în imagini totodată calde și majestuoase, sobre și elegante, strălucitoare și austere.

Acest talent specific este și al d-lui Radu Boureanu. Poemele lui sunt o splendidă reușită și o carte de vizită pentru noua poezie românească a entuziazmului și a realității umane. O spunem fiindcă în poemele lui găsim și slăbiciuni, prozaisme, urficiuni și supărătoare neglijențe.

Dar puțin importă. Sunt numai câteva.

Volumul său reușește să ne arate — la treapta poeziei — că patria noastră (lucrătorii manuali și spirituali ai anului 1948) este globul întreg, este lumea toată, cu țara noastră în centrul ei. Țara proprie, în această realitate mondială indivizibilă, are totodată dimensiunile cele mai mici (este centrul, adică un punct față de un cerc), și dimensiunile cele mai mari, căci este centrul de culoare și de interes al peisajului, beneficiază de mărimea pe care o dă în optică proximitatea.

Poetul Radu Boureanu privește această lume de popoare în flacări, o înțelege și o pictează. El vibrează de patriotism la cauza fiecărui popor căruia îi cântă suferințele și nădejdea, lupta. Și trebuie să subliniem că el trăiește aevca dorul de libertate al popoarelor, pentru că e animat de spiritul hotărât și convingător al literaturii de partid.

D. ISĂCEANU

ARTHUR MILLER: «TOȚI FII MEI»

În literatura progresistă americană, Arthur Miller, cu toată vârsta lui — nu are decât 30 de ani — ocupă actualmente un loc de frunte și mai mult decât atât, reputația lui e foarte temeinică și peste hotarele țării sale.

Piesa sa *Toți fiii mei* («All my sons») a luat marele premiu al Asociației criticilor

din New-York, având drept concurenți autori mai mult decât consacrați, între care și pe E. O'Neil. Ea a fost jucată și în U.R.S.S., Suedia, Elveția, Italia, Olanda, Polonia, Australia, Anglia, Cehoslovacia și va fi jucată în toamna anului acesta la Paris și la Teatrul Național din București.

Ceea ce-l caracterizează în primul rând pe scriitorul Arthur Miller este o foarte atentă și serioasă preocupare pentru problemele societății actuale. Cu toată tinerețea lui, el a dovedit o maturitate tematică excepțională și o orientare foarte precisă. Spre deosebire de unii scriitori americani care, după însăși expresia lui Miller, «evită temele sociale și părăsesc aproape toți studiul raporturilor ființei umane cu societatea înconjurătoare», opera sa este rezultatul adâncirii acestor raporturi. Piesa *Toți fiii mei* prezintă un caz edificator pentru clarificarea acestui raport între individ și societate. Într-o societate de tip burghez, solidaritatea indivizilor este înlocuită prin cea mai aspră și mai necruțătoare luptă de clasă. Mai mult încă: în rândurile burgheziei, chiar raporturile dintre indivizi sunt caracterizate de o concurență continuă ale cărei legi sfârșesc a-i apara omului drept norma firească a existenței. În locul unei colaborări întemeiată pe drepturi și obligații reciproce, nu aflăm decât oameni pândind câte un prilej de izbutire individuală. Este în firea lucrurilor ca omul să conceapă aci raportul dintre sine și colectivitate sub același aspect al concurenței. Se mutilează astfel conștiința cetățenească prin falsa imagine despre societate pe care și-o formează individul. Pentru el societatea devine un dușman cu care trebuie să lupte. Dar lupta aceasta poate fi lupta omului care a înțeles greșita alcătuire a orânduirii sociale, poate fi un act de revoltă. Sunt cei care înțeleg aspectul viciat al acestui raport nefiresc între societate și individ și luptă pentru a schimba orânduirea socială. Sunt alții însă, care luptă împotriva societății din care fac parte, nu pentru a o îndrepta, nu pentru a stabili un raport firesc între el și mediul social, ci pentru a profita de slăbiciunile acestei societăți și a le întoarce în avantajul său.

Pe când primii sunt oameni care pe baza principiilor socialiste și pe baza unei atitudini sincere luptă pentru a transforma societatea, ceilalți luptă prin fraudă și brutalitate, pentru a o subjuga și singurul mijloc de luptă în care se încred orbește este puterea de corupție și opresiune sau intimidare, a banului. Ei luptă mai întâi pentru a dobândi bani și apoi, după ce i-au dobândit caută ca prin ei să obțină o cât mai mare putere de exploatare a semenilor lor.

Un astfel de om este Joe Keller, eroul lucrării lui Miller, fabricant de piese de avioane. Până într'atât a fost de lipsit de scrupule acest reprezentant tipic al clasei exploataților de oameni, încât n'a ezitat să livreze statului cilindre defecte pentru avioane. Rezultatul a fost că 21 de fortărețe sburătoare s'au prăbușit. A urmat un proces, din care Joe Keller a reușit să scape cu o sentință de achitare. Dar nu era de ajuns, trebuia să învingă și oprobiul concetățenilor săi, și Joe reușește acest lucru prin ceea ce el numește «dărzenie». Iată-l explicând fiului său Chris, succesul său.

«Ascultă, fă și tu cum am făcut eu și totul o să fie în regulă. În ziua în care m'am întors dela proces, m'am dat jos din mașină — dar nu în fața casei... ci la colț. Trebuia să fiți aici. Ați fi avut ce vedea. Toți cunoscuții ieșiseră pe verandă. Imaginați-vă situația mea. Niciunul dintre ei nu credea că eram complet nevinovat. Toți spuneau că am scăpat din închisoare numai grație abilității mele. Și cum vă spuneam, m'am dat jos din mașină și am pornit spre casă. Dar foarte încet și cu zâmbetul pe buze. Bestia! Eram bestia care am vândut Ministerului Aerului cilindre

crăpate. Bestia din cauza căruia s'au prăbușit 21 de fortărețe zburătoare în Australia. Și am trecut astfel prin fața lor. Rezultatul: 14 luni mai târziu, aveam iar una din cele mai bune fabrici din țară, eram un om respectat, mai important ca oricând».

Nu aceeași concepție despre societate o avea însă și fiul său Larry Keller care se afla pe front când a aflat isprava tatălui său. Războiul îl făcuse să înțeleagă că în afară de această «Justiție» formală ce a îngăduit tatălui său o sentință de achitare, există o societate reală care nu putea să-l așchite. Și tocmai fiii săi îl fac pe Joe să înțeleagă că achitarea obținută este iluzorie, tocmai ei sunt aceia care îl condamnă la moarte.

Dincolo de o societate fictivă, cu legislația și justiția ei formalistă, există o societate reală, ale cărei legi nu pot fi «interpretate» sau călcate fără ca, mai curând sau mai târziu, să nu răspunzi în fața colectivității. Modul în care Larry și Chris înțeleg acest adevăr de neclintit este simplu, dar impresionant. Pentru Joe, fiii lui erau Chris și Larry, iar pentru Larry, fiii lui Joe erau toți cei plecați pe front, printre care și cei de pe bordul celor 21 de fortărețe zburătoare.

O asemenea temă, Arthur Miller o tratează cu simplitate și tocmai din această pricină, cu o mare putere de convingere. Marele dar al acestui scriitor constă în realismul cu care își înfățișează personajii. Și cititorul sau spectatorul, rămâne cu impresia că nimic din ceea ce a citit sau a văzut nu este construit, nu este forțat. Arta lui Miller este firească, ea constă în a înțelege viața și a o reda fără retorism, fără fraze și argumente inutile.

FLORIAN NICOLAU